

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Ondřej Švehelka

Vojenští zběhové v době osvěcenského absolutismu ve světle
dokumentů českého gubernia a dalších pramenů

Army Deserters at the Era of the Enlightened Absolutism Regarding
the Documents of the Czech Gubernium and Other Sources

Praha 2013

vedoucí práce: Doc. Mgr. Marie Šedivá Koldinská, Ph.D.

Poděkování

Chtěl bych v první řadě poděkovat svým rodičům Haně a Lubomíru Švehelkovým za neustálou a trpělivou podporu po celou dobu mého studia. Dále děkuji doc. Mgr. Daniele Tinkové, Ph.D. za to, že mi poskytla prvotní podnět k výzkumu vojenských zběhů, doc. Mgr. Marii Šedivé Koldinské, Ph.D., že se ochotně ujala vedení mé diplomové práce a PhDr. Pavlu Bělinovi, CSc. za užitečné rady a konzultace. Nakonec bych rád vyjádřil dík Mgr. Zuzaně Vilímcové za pomoc při konečných úpravách textu práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 18. července 2013

Ondřej Švehelka

Anotace

Tato práce se zabývá problematikou vojenských zběhů z císařsko-královské armády v době osvícenského absolutismu, tedy za vlády Marie Terezie a jejích synů Josefa II. a Leopolda II. Na základě písemných i tištěných pramenů, vzniklých především z činnosti nejvyšších zeměpanských úřadů Království českého v tomto období, je podán výklad o otázkách trestání dezertérů, jejich limitovaného omilostňování a vzájemných výměn, k nimž docházelo mezi habsburskou monarchií a jejími spojenci. Pozornost je věnována rovněž přístupu státu k obyvatelům, kteří buď zběhům poskytli pomoc, anebo se naopak podíleli na jejich pronásledování a dopadení. Poslední část textu je zasvěcena seznamům vojenských zběhů, z nichž bylo možno vypracovat přibližný odhad počtu dezertérů, kteří svým původem pocházeli z Čech, a to s hlavním důrazem na sedmiletou válku, protože právě pro ni se tyto seznamy dochovaly v převážné většině.

Klíčová slova

vojenští zběhové, osvícenský absolutismus, osvícenské reformy, české gubernium, válka o rakouské dědictví, sedmiletá válka, Marie Terezie, Josef II.

Annotation

This thesis deals with the issues of military deserters from the imperial-royal army at the period of the enlightened absolutism, thus during the reign of Maria Theresa and her sons Joseph II and Leopold II. Based on written as well as printed sources, originated mainly from the activity of the supreme provincial offices of the Kingdom of Bohemia at this time, an explanation on the questions of deserters' punishments, their limited pardons and mutual exchanges, made between the Habsburg Monarchy and her allies, has been offered. Moreover, the attention has been paid to the state's approach to the inhabitants that either provided aid to the deserters, or vice versa participated in their pursuit and capture. The last part of the text has been devoted to the registries of military deserters who originated from Bohemia, with the main emphasis on the Seven Years' War, because these registries have been preserved mostly for this conflict.

Key words

military deserters, enlightened absolutism, enlightened reforms, Czech Gubernium, War of the Austrian Succession, Seven Years' War, Maria Theresa, Joseph II

Obsah

Úvod	6
1. Války habsburské monarchie v době osvícenského absolutismu	12
1.1. Válka o rakouské dědictví 1740-1748	12
1.2. Sedmiletá válka 1756-1763	18
1.3. Válka o bavorské dědictví 1778-1779	28
1.4. Válka s Tureckem 1788-1791	30
2. Císařsko-královská armáda a její reformy	32
2.1. První fáze vojenských reforem, 1748-1765	34
2.2. Vojenské reformy v době společné vlády Marie Terezie a Josefa II., 1765-1780	36
2.3. Vojenské reformy v době samostatné vlády Josefa II., 1780-1790	39
2.4. Význam reforem pro budoucnost	41
3. Shrnutí vývoje nejvyšších zemských úřadů v Čechách v době osvícenského absolutismu	43
4. Zběhlec potrestaný i omilostněný	48
4.1. Tresty	49
4.2. Pardony	52
4.3. Výměny	58
5. Zběhlec a obyvatelé	64
5.1. Tresty	64
5.2. Odměny	71
6. Odběhlcové a jejich seznamy	75
6.1. Léta předválečná - meziválečná	78
6.2. Sedmiletá válka	80
6.3. Léta poválečná	87
Závěr	90
Prameny a literatura	93
Seznam zkratk	95

Úvod

Jakkoli se nám tento fakt může zdát nepříjemný, musíme jako lidé všichni - nebo alespoň ti z nás, kteří se zajímají o historii - připustit, že válka tvoří trvalou a bohužel asi i neoddělitelnou součást dějin lidstva od jeho počátku až do dnešních dnů, aniž by cokoli nasvědčovalo tomu, že se na této skutečnosti v budoucnu něco změní. Obor vojenství, kam lze zařadit vše, co s válečnými konflikty souvisí, ať už jde o armády, vojevůdce, bitvy, strategii a taktiku, výzbroj, a také na první pohled možná méně zjevné věci, jako například každodennost vojáků, etnické složení armád a z toho vyplývající problémy nebo vztah vojska a civilního obyvatelstva, popřípadě společnosti jako takové, proto k historii patří úplně stejným způsobem, i když česká historiografie jako celek tuto skutečnost ne vždy zcela patřičně reflektuje a doceňuje. Narozdíl od nemalé části laické veřejnosti, která jeví dlouhodobý zájem o tuto problematiku, čímž, řečeno s jistou nadsázkou a navzdory mnoha výsledkům na tomto poli, jichž bylo během uplynulých dvou dekad dosaženo, poptávka může převyšovat nabídku.¹

V průběhu osmnáctého století doznávala západní civilizace razantních změn prakticky ve všech oblastech lidského usilování. Pod vlivem osvícenské filozofie se, zprvu mezi učenci nejvyspělejších evropských zemí, rovněž postupně měnil i náhled na válku. Ta již přestávala být vnímána jako Boží trest vůči lidem, provinivším se vůči jeho zákonům, nebo jako prostředek vyřizování účtů mezi katolíky a evangelíky, ale čistě pragmaticky „jako následek dynastické politiky a kabinetní diplomacie absolutistických monarchií.“² I když osvícenci nedosáhli takového duchovního povznesení společnosti, jež by mělo za následek zmenšení počtu válek, v každém případě je možno v obecném slova smyslu konflikty, které mezi sebou západní země v osmnáctém i devatenáctém století vedly, označit jako civilizovanější a čistší

¹ Více k těmto otázkám srov. KOLDINSKÁ, Marie, ŠEDIVÝ, Ivan, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 5-8, jakož i další části této práce.

² BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P., *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X. 1740-1792*, Praha - Litomyšl 2001, s. 299.

ve srovnání s předcházejícím a také následujícím obdobím. Samozřejmě přistoupíme-li na to, že ve spojitosti s válkou uvedená adjektiva vůbec použít lze.³

Během celého raného novověku procházelo evropské vojenství procesem, někdy označovaným jako vojenská revoluce, jenž vedl k utvoření jeho podoby tak, jak ji známe a vnímáme dnes.⁴ Období osvícenského absolutismu,⁵ které tvoří chronologicky poslední část českých dějin raného novověku a také časové vymezení této práce, představuje zároveň i poslední fázi před nástupem dalšího typu vojenství, charakterizovaného armádami založenými na branné povinnosti a povinné vojenské službě a s tím souvisejícími změnami v oblasti vojenské organizace, strategie a taktiky, i když mnohé základy těchto změn byly položeny právě v osmnáctém století.

Mluvíme tedy o době, pro níž byly příznačné takzvané stálé armády, které nahradily vzhledem k vynaloženým nákladům neefektivní žoldnéřská vojska, a o době, kdy na evropských bojištích dominuje lineární taktika s pěchotou jako nejdůležitější složkou.⁶ Cílem většinou nebylo zničení nepřítele, ale získání co nejlepší taktické pozice, přičemž k bitvám zpravidla docházelo až ve chvíli, kdy už nezbývala jiná možnost. Vítězem se stal ten, jehož

³ Srov. tamtéž, s. 297-306; týž, České dějiny. Slezské války a utváření moderního národního vědomí v českých zemích, in: Střední Evropa 12, 1996, č. 63, s. 100-107.

⁴ HISTORIE moderní války, ed. Charles Townshend, Praha 2007, s. 34-68.

⁵ K vymezení pojmu absolutismus, popřípadě osvícenský absolutismus a k diskuzím o nich srov. HRBEK, Jiří, Evropa a absolutismus v 17. a 18. století (1648-1789), Praha 2012, s. 9-14. Jsem si vědom toho, že tento pojem má své odpůrce, osobně se jej však snažím chápat nejjednodušeji, jak to jen jde: V českých dějinách je vymezen lety 1740-1792, tedy vládou Marie Terezie, Josefa II. a Leopolda II. Tito panovníci se podle mého názoru lišili od svých předchůdců tím, že u nich ve větší či menší míře získal převahu význam státu a jeho prospěch nad zájmy dynastickými nebo čistě osobními. Jinak řečeno, panovník, neztotožňovaný se státem, ale jsa jeho hlavním služebníkem, je tu pro monarchii, nikoli monarchie pro panovníka. Z tohoto důvodu se tyto lidé snažili zavádět taková opatření, která měla směřovat - což neznamená, že nutně směřovala - ku prospěchu státu a tím pádem i všech, nebo přinejmenším většiny jeho obyvatel. Jde tedy o reformy nařízené „shora“, z vůle a rozkazu panovníka, nebo alespoň s jeho vědomím a souhlasem. Panovník byl absolutistou ne proto, že by ve svých rukách soustředil veškerou moc, ale její největší část - v případě habsburské monarchie hrál se svým dvorem a ústředními institucemi roli jejího mocenského centra. Upřesňující adjektivum „osvícenský“ má význam odvozený jednak od uvedeného záměru, že cílem je všeobecný prospěch, a jednak od skutečnosti, že vládcí jednali pod vlivem osvícenské filozofie a obklopovali se podobně smýšlejícími spolupracovníky.

⁶ Nicméně habsburská monarchie disponovala po celou dobu dvojí vojenskou doktrínou, a to jak pro boj s evropskými nepřáteli, vyznávajícími stejné taktické zásady, tak pro boj s Osmanskou říší, kde stále převažovaly starší způsoby vedení války, čemuž bylo nutno se přizpůsobit - lineární taktiku bylo v zásadě možno účinně použít jen proti stejně uvažujícímu protivníkovi.

síly opanovaly bojiště a mohly na něm přenocovat. V důsledku toho byly války často bezvýsledné,⁷ ba dokonce se obešly bez velkých bitev.⁸

Jedním z trvalých jevů, který se bez výjimky vyskytoval ve všech raně novověkých armádách, císařsko-královskou⁹ nevyjímaje, byla dezerce. A právě fenomén vojenských zběhů a náhledu na ně ze strany osvícensko-absolutistického státu je předmětem této práce. Jako vojenského zběha¹⁰ můžeme obecně, a to i vzhledem k dnešní době, nazývat vojáka, který navzdory složené přísaze a svým povinnostem vědomě a záměrně opustí vojenskou službu. Ovšem zatímco dnes, pokud vůbec, slycháváme nanejvýš o jednotlivých případech zběhnutí, dříve šlo o jev mnohem častější, jenž přirozeně narůstal ve válečných časech.

Co mohlo císařsko-královského vojáka vést ke zběhnutí? Řekl bych, že v první řadě strach. Strach ze smrti na bojišti i mimo něj, strach z tehdejší doživotní vojenské služby, anebo pouhý strach z neznámého - musíme si uvědomit, že většinu řadových vojáků tvořili muži z venkova, kteří se málokdy vzdalovali z bezprostředního okolí svého bydliště, zatímco válečná tažení nebo přesuny jejich pluků z jednoho působiště na druhé je zavedly do neznámých míst, kde se mluvilo jiným jazykem a lidé se řídili odlišnými zvyklostmi. Tento kulturní šok mohl vyvolat frustraci, jejímž nejlepším řešením se mohlo zdát zběhnutí a pokus o návrat domů. S tím souvisejí další možné motivy, jako například stesk po domově a blízkých, tělesné i duševní vyčerpání způsobené pochody, bojem a tuhou disciplínou, popřípadě jakési „vystřízlivění“ po naverbování, kdy si čerstvý rekrut uvědomil, že vojna asi není cílem jeho života, a pokusil se to napravit. Pravděpodobnost toho se pak zvyšovala,

⁷ Například sedmiletá válka ve smyslu střetu habsburské monarchie s Pruskem, kdy se po jejím konci vše vrátilo k předválečnému stavu.

⁸ Například válka o bavorské dědictví.

⁹ Jsem zastáncem toho, že habsburskou monarchii v době raného novověku, kdy neměla žádný oficiální název, protože formálně šlo vlastně stále o personální unii několika samostatných států, není vhodné označovat jako Rakousko. Tím pádem nelze ani její armádu nazývat rakouskou, zatímco výraz „císařsko-královský“ nejenže odpovídá skutečnosti po roce 1745, kdy habsbursko-lotrinský rod pevně držel císařský a královské tituly, ale především jde o výraz dobový, s nímž se můžeme setkat v jazykově německých i českých pramenech.

¹⁰ Neboli dezertéra, označovaného dobovým pojmem der Deserteur, který se od dnešního úzu liší tvarem množného čísla zpravidla s příponou -s, narozdíl od dnešního -e. Dobová čeština pak pro zběhlého vojáka měla výrazy zběhlec nebo odběhlec.

pokud nebyl naverbován čistě na základě svého vlastního a dobrovolného rozhodnutí. Podceňovat nesmíme ani důvody materiální povahy, jako například krácení či nevyplácení mzdy nebo nedostatek zásob, ačkoli po této stránce byla situace v císařsko-královské armádě v důsledku vojenských reforem celkem dobrá.¹¹

Cílem této práce je tedy pokusit se nahlédnout na zásady, které osvícensko-absolutistický habsburský stát předepisoval a snažil se uplatňovat ve svém přístupu k vojenským zběhům i lidem, kteří jim poskytli nějakou formu pomoci. Dále představím výsledky svého výzkumu seznamů vojenských zběhů, které mohou poskytnout dílčí přehled o počtech dezertérů zvláště za sedmileté války, kdy jsou zajímavé nejen jejich počty, ale také podíl jednotlivých hodností.

Pramenná základna souvisí s teritoriálním vymezením práce, které zahrnuje v první řadě Království české v užším slova smyslu, tedy Čechy. Zabývám se totiž dokumenty vzniklými z činnosti zdejšího nejvyššího zeměpanského úřadu po roce 1748 - královské deputace, reprezentace a komory a posléze českého gubernia.¹² Tyto archiválie se nacházejí ve fondu České gubernium - militare¹³ Národního archivu v Praze. Mimo seznamů jde o různé písemnosti vyplývající z úřední komunikace, jejichž povahu upřesňují v příslušných poznámkách. Důležitý zdroj pro mne rovněž představovaly tištěné patenty a zveřejnění mezistátních smluv týkající se vojenských zběhů, shromážděné ve fondech Sběrka patentů a Cirkuláře a vyhlášky. Patenty se týkají západní, tedy neuherské části habsburské monarchie, a jsou vydány buď ve Vídni, čímž se ve svém znění vztahují na všechny provincie najednou, anebo jde o tisky vzniklé přímo v jednotlivých zemích. Předpokládám, že tato lokální vydání

¹¹ Dezertér se svým způsobem stával člověkem, jenž nikam nepatřil, jakousi vojensko-kriminální analogií neusedlých lidí, k nimž srov. HIML, Pavel, Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století, Praha 2007.

¹² Tyto úřady a jejich agendu přibližuji ve třetí kapitole.

¹³ Je nezbytné dodat, že registratura vojenského oddělení českého gubernia velmi utrpěla skartací, kterou provedl roku 1851 ředitel guberniální registratury Kajetán Nádherný. Tehdy se postupovalo čistě podle úřední potřeby a nehledělo se na možný historický přínos materiálů, takže mnohé dokumenty se patrně nedochovaly, což se projevuje třeba v případě seznamů vojenských zběhů, které tvoří ucelenější celek především k sedmileté válce, jak ukazují v šesté kapitole.

vznikala na příkaz z centra a byla všude stejná, o čemž svědčí určité množství dochovaných exemplářů z více zemí. Studium tištěných materiálů mi poskytlo možnost nahlédnout i do období před rokem 1748, které ještě nepatří do časového rozmezí fondu České gubernium - militare.¹⁴

Pokud jde o literaturu, nemohu svou práci opřít o žádný text, jenž by se věnoval vojenským zběhům jako svému primárnímu tématu, a proto ji zakládám v první řadě na nevydaných pramenech. Obecné informace o době osvícenského absolutismu a jejím vojenství jsem čerpal z přehledových prací, jako je například desátý svazek *Velkých dějin zemí Koruny české* od Pavla Běliny, Jiřího Kaše a Jana P. Kučery, anebo druhý svazek *Vojenských dějin Československa*, které - odmyslíme-li si dobově nezbytný ideologický balast - skýtají cenné faktografické údaje o české vojenskohistorické problematice.¹⁵ Ohledně sedmileté války jakožto nejdůležitějšího konfliktu zkoumané doby je užitečná práce Františka Stellnera *Sedmiletá válka v Evropě*. Komplexní charakteristiku císařsko-královské armády, jejích složek, vývoje a bojového uplatnění podal Christopher Duffy v knize *The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780*, zatímco pro podrobnější informace o osvícensko-absolutistických vojenských reformách je vhodné se obrátit na článek Andreje Romaňáka *Příspěvek k vojenským reformám v období osvícenského absolutismu*, jenž vyšel v časopise *Historie a vojenství* v roce 1985. Vývoj českých zeměpanských úřadů zmapoval v obsáhlé stati, nazvané *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790* a zveřejněné roku 1969 ve *Sborníku archivních prací*, František Roubík. Její analogii pro Markrabství moravské představuje publikace *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748-1782* od Zbyňka Svitáka. Pro objasnění některých

¹⁴ Pokud bychom chtěli zkoumat vojenské zběhy v letech 1740-1748, kdy ještě fungovalo staré české místodržitelství, museli bychom se obrátit na fond Staré militare, v němž jsou však písemnosti řazeny podle chronologického hlediska bez dalšího tématického rozřazení. Takový úkol by ale nejspíše byl příliš velkou zátěží a spíše, ovšem s vědomím možnosti nedostatečných výsledků, může představovat výzvu pro samostatnou práci.

¹⁵ K dějinám osmnáctého století také srov. BLACK, Jeremy, *Evropa osmnáctého století*, Praha 2003.

dobových pojmů se ukázal být vhodným Janem Vogeltanzem sestavený *Malý slovník starého vojenského názvosloví*.

Práci dělím do šesti kapitol. První tři tvoří jakýsi všeobecný rámec, jehož účelem je stručně vylíčit průběh válečných konfliktů, jichž se habsburská monarchie během osvícensko-absolutistické éry účastnila, dále charakterizovat reformy, jež byly v císařsko-královské armádě v průběhu těchto let realizovány, a konečně nastínit správní vývoj Království českého této doby a úkoly zmíněných institucí ve vojenské oblasti. Takto získá čtenář základní povědomí o atmosféře, v níž se vojáci, zblhlí i nezblhlí, pohybovali, jakož i o základních pojmech, které jsou zmiňovány v ostatních kapitolách.

Čtvrtá kapitola se zabývá samotným přístupem státu k vojenským zblhům, a to z hlediska jejich trestání, omezeného omilostňování generálními pardony a vzájemných výměn, uskutečňovaných mezi habsburskou monarchií a jejími spojenci. V páté kapitole sleduji záležitosti, které stát řešil souběžně se záležitostmi dezertérů a svým způsobem jim i přikládal větší význam, tedy trestání těch obyvatel, kteří zblhům pomáhali na jedné, a odměňování těch, kteří se podíleli na jejich pronásledování a dopadení na druhé straně. A konečně šestou kapitolu jsem zasvětil uvedeným seznamům vojenských zblhů.

1. Války habsburské monarchie v době osvícenského absolutismu

Po skončení třicetileté války nastalo téměř sto let trvající období, kdy se vojenské akce až na drobné výjimky českým zemím vyhýbaly. To ale vůbec neznamená, že by šlo o dobu míru, právě naopak – habsburská monarchie, jejíž integrální součástí země Koruny české představovaly, vedla velké množství válečných konfliktů, v nichž zápasila jak o své velmocenské postavení, tak do jisté míry i o svou vlastní existenci. České země do těchto válek, ať už se vedly na západě proti Francii Ludvíka XIV., či na východě proti Osmanské říši, významně přispívaly svými daněmi, lidským potenciálem i hospodářskou základnou, což nezanedbatelně ovlivňovalo život všech složek jejich společnosti. A proto i tyto „vzdálené“ konflikty mají pro naše dějiny daného období veliký význam.

Nicméně tento stav netrval a ani nemohl trvat věčně, a tak české země s příchodem čtyřicátých let osmnáctého století opět zakusily hořkost války odehrávající se na domácí půdě, se všemi nepříjemnostmi s tím spojenými. S rokem 1740, kdy usedla na trůn Marie Terezie, a který můžeme považovat za počátek éry osvícenského absolutismu v českých dějinách, počala série nových konfliktů, vedených proti starým i novým nepřítelům, které tvoří neodmyslitelnou součást tohoto jinak předělového reformního období. Konkrétně šlo o čtyři války, které stručně představím na následujících řádcích.

1.1. Válka o rakouské dědictví 1740-1748

Roku 1740 se dostavilo hned několik změn na panovnických trůnech evropských mocností – v květnu zemřel pruský král Fridrich Vilém I., jenž zanechal svému synovi a nástupci Fridrichu II. konsolidovanou zemi s prvotřídně vycvičenou a vyzbrojenou armádou, a dále plnou státní pokladnu, čímž se splňovaly základní předpoklady pro územní a mocenskou expanzi Pruska. Říjen přinesl úmrtí ruské carevny Anny, po němž nastal střet o její nástupnictví, což dočasně vyřadilo Rusko z evropské mezinárodněpolitické scény. Krátce

po carevně skonal římský císař Karel VI., po němž se na základě pragmatické sankce z roku 1713 ujala trůnu jeho nejstarší dcera Marie Terezie.¹⁶

Císař Karel VI. zasvětil prakticky celou svou zahraniční politiku snaze o mezinárodní uznání pragmatické sankce, aby tak zajistil integritu a nedělitelnost habsburské monarchie, a to i pod vládou ženy, pakliže by se mu nepodařilo zplodit mužského potomka. Onoho uznání se mu skutečně podařilo u většiny evropských zemí za cenu nemalých ústupků docílit, ale záhy po jeho smrti se veškerá tato snaha obrátila vniveč, když bavorský kurfiřt Karel Albrecht, který neuznal pragmatickou sankci, počal vznášet nároky na rakouské dědictví, k čemuž se přidal saský kurfiřt a polský král Fridrich August II., a především Fridrich II., jenž byl odhodlán ke svému království připojit bohaté a lidnaté Slezsko. Habsburská monarchie, po smrti Karla VI. hospodářsky oslabená, zadlužená, bez spojenců, se zanedbanou armádou a řízená nezkušenou mladou panovnicí, se tak „přes noc“ ocitla v krizi, která mohla přivodit i její úplný zánik.¹⁷

Poté, co se minuly účinkem Fridrichovy návrhy na mírové odstoupení Slezska výměnou za finanční kompenzace, spojenectví a kurfiřtský hlas pro Františka Štěpána Lotrinského při císařské volbě, vyrazila třicetitisícová pruská armáda v polovině prosince 1740 na pochod a během několika týdnů se zmocnila většiny slabě bráněných slezských území. Následně se u Olomouce začalo pod velením generála Wilhelma Reinharda von Neipperg shromažďovat habsburské vojsko, které koncem března 1741 vytáhlo do Slezska. Tam se 10. dubna v bitvě u Molvic střetlo s Prusy a bylo poraženo, díky čemuž mohl Fridrich II. během roku potlačit zbylá ohniska odporu, především pevnosti Břeh a Nisu, a zároveň si vytvořit vhodné podmínky pro vpád do Čech a na Moravu.¹⁸

¹⁶ Srov. BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P., Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X. 1740-1792, Praha – Litomyšl 2001, s. 15; SKŘIVAN, Aleš, Evropská politika 1648-1914, Praha 1999, s. 90-91. K životě a osobnosti Marie Terezie dále srov. ČEŠTÍ KRÁLOVÉ, ed. Marie Ryantová a Petr Vorel, Praha – Litomyšl 2008, s. 475-483.

¹⁷ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 15-18; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 91-92.

¹⁸ Srov. VOJENSKÉ DĚJINY Československa. II. díl (1526-1918), red. Andrej Romaňák a Vojtech Dangl, Praha 1986, s. 193. „Velkou zkouškou“ Marie Terezie, tedy jejími osudy a osudy habsburské

V této situaci se začala na dvoře Ludvíka XV. hlasitě ozývat „válečná strana“ vedená maršálem Charlesem Fouquetem de Belle-Isle, která spatřovala šanci zasadit smrtelnou ránu habsburské monarchii. Kardinál Fleury podlehl jejímu tlaku a začal připravovat návrh na vytvoření protihabsburské koalice zemí vznášejících nároky na rakouské dědictví. Belle-Isle podnikl diplomatickou misi, jejíž završení představovala smlouva uzavřená 19. září 1741 ve Frankfurtu nad Mohanem, a podle níž měl Fridrich II. získat Dolní Slezsko a část Horního Slezska, Karel Albrecht Čechy, Horní Rakousy a Tyrolsko a Fridrich August II. Moravu a část Horního Slezska. Na své by si taktéž přišlo Španělsko, které mělo ovládnout italská habsburská území, a Francie, již mělo připadnout Rakouské Nizozemí. Marii Terezii smlouva ponechávala vládu nad Uhrami a zbývajícími rakouskými zeměmi.¹⁹

Ještě v létě roku 1741 zahájila spojená francouzsko-bavorská armáda tažení do Horních Rakous a zmocnila se Lince. Tím vyvstalo pro Marii Terezii, jež se již v červnu nechala korunovat na uherskou královnu a výměnou za značné ústupky si zajistila pomoc uherských stavů, ještě větší ohrožení, než jaké představoval Fridrich II., neboť se v ohrožení ocitla sama Vídeň. Proto panovnice, vědoma si nemožnosti bránit se oběma útokům, svolila k uzavření příměří s Prusy, k němuž došlo 9. října v hornoslezském Klein Schnellendorfu, a jímž se habsburská monarchie vzdala Slezska výměnou za pruskou neutralitu.²⁰

Karel Albrecht se rozhodl nepokračovat z Horních Rakous na Vídeň, nýbrž stočit svá vojska do Čech a zmocnit se Prahy. Po polovině listopadu francouzsko-bavorská armáda dorazila k hlavnímu městu Českého království a spojila se zde s přišedší armádou saskou. Praha byla velmi slabě bráněná a její opevnění se nacházelo v nevyhovujícím stavu, a tak se spojenci města zmocnili v noci z 25. na 26. listopadu 1741 bez větších obtíží. 7. prosince se

monarchie za války o rakouské dědictví, se zabývá také TAPIÉ, Victor-Lucien, Marie Terezie a Evropa, Praha 1997, s. 59-105.

¹⁹ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 19; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 92-93; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 193-195.

²⁰ Srov. tamtéž, s. 196.

dal Karel Albrecht prohlásit za českého krále, po čemž mu ve třech stanovených termínech²¹ holdovali příslušníci velké většiny českých šlechtických rodů či jejich zmocněnci. Tento poněkud nešťastný čin trvale poznamenal vztah Marie Terezie k českým zemím, ovšem jedním dechem je nutno dodat, že většina holdujících takto učinila kvůli strachu z konfiskací majetku.²²

Příměřím s Prusy si habsburská monarchie uvolnila ruce pro ofenzívu proti Karlu Albrechtovi a jeho spojencům. Tu zahájil v prosinci 1741 polní maršál Ludwig Andreas Khevenhüller, jenž osvobodil Linec a následně celé Horní Rakousy, a poté vpadl do Bavorska. 18. února 1742, paradoxně den po korunovaci Karla Albrechta na císaře Karla VII., se jeho vojáci zmocnili Mnichova a krátce nato se v jejich moci ocitla většina Karlovy země.²³

Obrat situace znepokojil Fridricha II., který se rozhodl navzdory uzavřené dohodě se saskou pomocí obnovit válečné akce vpádem do Čech a na Moravu. Prusové a Sasové si zde počínali dosti brutálně a nevybíravým způsobem vymáhali z obsazených krajů kontribuce, potraviny a násilně odváděli rekruty. Vyvolali tím odpor ze strany civilních obyvatel, záhy posvěcený Marií Terezií a vojensky podpořený uherskými husary.²⁴

Od jara 1742 postupně osvobozovala Moravu armáda pod velením královnina švagra, prince Karla Lotrinského. Aby mohl proniknout ku Praze, musel se zmocnit středních Čech, kde se 17. května 1742 střetl s Fridrichem II. v bitvě u Chotusic, v níž pruský král opět zvítězil. Poté představovala nejrozumnější postup mírová jednání, zprostředkovaná Velkou Británií, jejichž výsledkem se stala předběžná mírová smlouva uzavřená ve Vratislavi 11. června 1742, a její potvrzení, k němuž došlo 28. července téhož roku v Berlíně. Habsburská monarchie jí odstoupila Prusku většinu Slezska a také celé Kladsko. Šlo o ztrátu, s níž se

²¹ 19. prosince 1741, 8. ledna a 8. února 1742.

²² Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 20-22.

²³ Srov. VOJENSKÉ DĚJINY, s. 196-197.

²⁴ Srov. FIALA, Jiří, Pruská invaze na Moravu v letech 1741-1742 a její soudobé kulturní reflexe, Olomouc 1997, s. 44-48.

Marie Terezie rozhodně nehodlala v dlouhodobém horizontu smířit, ovšem v danou chvíli jí nezbývalo nic jiného, než uspokojit pruské požadavky, aby se mohla definitivně vypořádat se zbývajícími nepřáteli. Kromě toho se pod berlínský mír podepsal také Fridrich August II., čímž bylo ukončeno nepřátelství se Saskem.²⁵

V tuto chvíli se mohla Marie Terezie naplno a bez obav z dalšího nepřátelského vpádu soustředit na vytlačení francouzsko-bavorských sil z Čech. Na přelomu července a srpna 1742 bylo zahájeno obléhání Prahy, jejíž francouzská posádka kapitulovala v prosinci onoho roku.²⁶ Poté již nic nebránilo české korunovaci Marie Terezie, která se odehrála v hlavním městě zemí Koruny české dne 12. května 1743. Tento akt potvrdil oprávněný nárok panovnice na český trůn v souladu s pragmatickou sankcí, jakož i integritu všech zemí habsburské monarchie, a zároveň vyjadřoval odhodlání Vídně získat zpět ztracené Slezsko a Kladsko.²⁷

Mezitím válka pokračovala v Bavorsku, které se francouzsko-bavorské síly snažily získat zpět pro Karla VII. Ovšem Khevenhüller se nedal zastrašit jejich početní převahou a 8. května 1743 uštědřil Bavorům porážku v bitvě u Simbachu. Většina Bavorska tak zůstala pod jeho kontrolou, přičemž Francouzi se stahovali na západ, a tak Karlu VII. nezbylo nic jiného, než uzavřít s Marií Terezií příměří. Habsburský úspěch byl rozvinut vznikem takzvané pragmatické armády složené z britských, hannoverských a habsburských vojsk. Pragmatická armáda operovala v Rakouském Nizozemí proti Francouzům, které porazila v bitvě u Dettingenu 27. června 1743.²⁸

Habsburské úspěchy otrásl klidem Fridricha II., jenž se rozhodl pojistit své dosavadní zisky novým válečným konfliktem. Po diplomatické přípravě, kdy došlo k upevnění spojení s Francií, vpadlo ve druhé půli srpna 1744 sedmdesát tisíc pruských vojáků třemi

²⁵ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 23-24; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 94; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 198.

²⁶ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 24-25.

²⁷ Dodejme, že poslední nepřátelská vojska byla z Čech vytlačena v září 1743, kdy se vzdala francouzská posádka Chebu. Srov. tamtéž, s. 25-30. Podrobněji se korunovaci a událostmi s ní spojenými zabývá MAUR, Eduard, 12. 5. 1743. Marie Terezie. Korunovace na usmířenou, Praha 2003.

²⁸ Srov. VOJENSKÉ DĚJINY, s. 198-200.

směry do Čech, jichž se zakrátko bez větších obtíží zmocnili, neboť hlavní síly habsburské armády se momentálně nacházely v severní Itálii a v říši. Marie Terezie je neprodleně odvolala, díky čemuž se začalo dařit – se saskou pomocí – Prusy od přelomu září a října opět vytlačovat ze země. Po osvobození Prahy koncem listopadu se Fridrichovy síly definitivně stáhly ze země.²⁹

K další důležité události došlo 20. ledna 1745, kdy zemřel císař Karel VII., jehož syn Maxmilián Josef uzavřel v dubnu s Marií Terezií mírovou smlouvu, kdy se za vrácení Bavorska vzdal nároků na rakouské dědictví, a také slíbil svůj kurfiřtský hlas pro Františka Štěpána Lotrinského. Tento úspěch přiměl panovnici odmítnout mírové návrhy a znovu vyslat svá vojska do Slezska. Zde jim však Fridrich II. zasadil těžkou porážku v bitvě u Hohenfriedbergu 4. června, takže se musela opět stáhnout na české území.³⁰

Po korunovaci Františka Štěpána Lotrinského na císaře Františka I. počátkem října 1745,³¹ a po dalších pro habsburskou monarchii neúspěšných bojích v Sasku, se konečně začalo schylovat k uzavření míru. K tomu došlo 25. prosince v Drážďanech, kterýmžto aktem skončila válka mezi habsburskou monarchií a Saskem na jedné, a Pruskem na druhé straně. Fridrich II. docílil potvrzení své držby Slezska a Kladska, zatímco sám uznal Františka I. za císaře.³²

Tím skončila válka ve střední Evropě, ovšem dále se bojovalo v severní Itálii a Rakouském Nizozemí, a to až do uzavření míru v Cáchách na konci dubna 1748. Marie Terezie se zdráhala k němu přistoupit, protože by to znamenalo uznání pruských zisků v celoevropském kontextu, ale nakonec jí nezbylo nic jiného, takže habsburská monarchie se k míru přidala 18. října 1748. Ztráta Slezska a Kladska sice představovala pro habsburskou monarchii citelnou ránu, avšak Marii Terezii a jejím rádcům, diplomatům, vojevůdcům a

²⁹ Srov. VOJENSKÉ DĚJINY, s. 200-201.

³⁰ Srov. tamtéž, s. 201-202; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 96-97.

³¹ Od tohoto okamžiku užíváme pro označení armády i dalších institucí habsburské monarchie adjektiva císařsko-královská. Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 32.

³² Srov. VOJENSKÉ DĚJINY, s. 202.

dalším spolupracovníkům se podařilo předejít mnohem horší variantě, spočívající ve faktickém zániku habsburské monarchie. Nyní nastala chvíle pro zahájení rozsáhlých reforem, které měly habsburské soustátí stabilizovat a posílit, aby se mohlo v budoucnu pokusit získat zpět, o co přišlo.³³

1.2. Sedmiletá válka 1756-1763

Po roce 1748 zahájil vídeňský dvůr rozsáhlé a intenzivní přípravy na nový válečný konflikt s Pruskem, a to s cílem znovu nabýt Slezsko a Kladsko, a také pokud možno ukončit existenci Fridrichova státu jakožto evropské mocnosti. V rámci těchto příprav docházelo jednak k zásadním správním a vojenským reformám,³⁴ jednak k horečné diplomatické aktivitě. Marie Terezie si byla vědoma toho, že jen stěží zdolá Prusko pouze vlastními silami, jakkoli zkvalitněnými, a proto usilovala o vytvoření účinných spojeneckých svazků, neboť spojení s Velkou Británií se v předcházejících válkách příliš neosvědčilo. Tohoto úkolu se zhostil hrabě Václav Antonín z Kounic, jenž zastával názor, že by se habsburská monarchie měla zbavit století trvajících nepřátelství vůči Francii, neboť s touto zemí momentálně nevedla vážnější spory, a navíc pruský expanzionismus vyvolával na dvoře Ludvíka XV., soustředícího se především na rostoucí napětí v koloniích, obavy.³⁵

Sbližování habsburské monarchie s Francií urychlil Fridrich II., když se zneklidněn právě tímto procesem obrátil na dosavadního habsburského spojence, Velkou Británii, což v lednu 1756 vyústilo v uzavření westminsterské konvence, jež sice nebyla plnohodnotnou smlouvou o spojení, jako spíš paktem o neútočení, ovšem reakce na sebe nenechala dlouho čekat – přišla na začátku května v podobě podpisu francouzsko-habsburské

³³ Srov. SKŘIVAN, *Evropská politika*, s. 100-102; celkově k válce o rakouské dědictví a s přihlédnutím k různým aspektům císařsko-královské armády srov. DUFFY, Christopher, *The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780*, New York 1977, p. 145-163.

³⁴ Vojenskými opatřeními v tomto i dalších obdobích se budu zabývat v následující kapitole.

³⁵ Srov. BĚLINA, *Velké dějiny*, s. 53.

spojenecké smlouvy ve Versailles. Tyto dvě události tvoří základní kontury procesu, pro nějž se vžilo označení „diplomatická revoluce“, během které si obě hlavní evropské velmoci, Francie a Velká Británie, vzájemně „vyměnily“ své hlavní spojence, totiž Prusko a habsburskou monarchii.³⁶

Ovšem dříve než se obě koalice stačily plně dotvořit, věci se daly do pohybu. Přesněji řečeno, do pohybu se dala téměř sedmdesátitisícová pruská armáda, která 29. srpna 1756 překročila hranice Saska, jehož vládce, kurfiřt a polský král Fridrich August II., dopředu všechny ujišťoval, že v případě válečného konfliktu miní zachovat přísnou neutralitu. Fridrich II. ovšem nehodlal riskovat, že mu Sasové vpadnou do zad, až bude operovat v Čechách, pročež se neštítal takto hrubě porušit veškeré zásady mezinárodního práva. Jeho vojska obsadila zemi včetně Drážďan bez větších problémů a obklíčila saskou armádu v jejím táboře poblíž Pirny. Poté pruský král své síly rozdělil – zatímco s jednou částí pokračoval do Čech, druhá držela saské vojsko dále v šachu.³⁷

V Čechách se Fridrich II. dne 1. října 1756 střetl s císařsko-královskými silami pod velením polního maršála Maximiliana Ulyssese Browna, směřujícími na pomoc obklíčeným Sasům, v bitvě u Lovosic. Prusové donutili nepřítele ustoupit z bojiště, ovšem jejich vítězství nebylo rozhodně drtivé, což jim ukázalo, že už proti sobě nemají tak snadného soupeře jako před několika lety. Raději se stáhli zpět do Saska, kam směřoval i Browne, jenž se pokusil vyprostit saskou armádu z obklíčení. To se mu však nepodařilo, pročež 16. října Sasové kapitulovali a Fridrich August II. se přemístil do Polska. Saské oddíly byly zařazeny do pruské armády, ovšem většina saských vojáků z ní brzy dezertovala. Po saské kapitulaci se císařsko-královské síly stáhly do Čech a vojenské operace pro rok 1756 skončily. Tyto střety odstartovaly vleklý a krvavý konflikt, známý jako sedmiletá válka.³⁸

³⁶ Srov. tamtéž, s. 53-54; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 102-110; STELLNER, František, Sedmiletá válka v Evropě, Praha 2000, s. 51-83; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 203-205.

³⁷ Srov. STELLNER, Sedmiletá válka, s. 84-89.

³⁸ Srov. tamtéž, s. 89-97; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 206-207. Marii Terezii a její říši za sedmileté války se věnuje také TAPIÉ, Marie Terezie, s. 173-208.

Počátek roku 1757 se odehrál ve znamení dotvoření protipruské koalice, k níž se během ledna připojilo Rusko a také říšský sněm vyhlásil válku Fridrichu II., který jako říšský kníže vpádem do Saska narušil vnitroříšský mír. A konečně se ke koalici přidaly i Švédsko a Sasko; Fridrichu Augustovi II., respektive polskému králi Augustu III., polští stavové neumožnili vstup jejich země do války, ovšem Polsko po celou dobu konfliktu poskytovalo zázemí ruské a císařsko-královské armádě. Hodnotíme-li tuto protipruskou koalici čistě kvantitativními hledisky, tak nemělo Prusko, odkázané jen na svá vojska, britské subsidie a nepočetný britský sbor chránící Hannovera, sebemenší šanci uspět. Následný vývoj však ukázal opak – koalice nebyla schopna docílit rozhodné porážky Pruska, protože její členové nedokázali řádně koordinovat své vojenské operace, a také se velmi lišili ve svých záměrech. Nikdo z jejích členů s výjimkou habsburské monarchie si nepřál zničení či zásadní oslabení Pruska, neboť by to přineslo faktickou dominanci Vídně v celém středoevropském prostoru. Kromě toho vojenský přínos minoritních členů aliance, tedy říše, Švédska a Saska, se ukázal být velmi sporným.³⁹

Jako první udeřil na jaře 1757 opět Fridrich II., který chtěl tažením do Čech zasadit císařsko-královské armádě rozhodující porážku ještě předtím, než do hry výrazněji vstoupí Francie s Ruskem. Svého nepřítele zastihl nepřipraveného, což mu umožnilo proniknout až k Praze, kde se střetl s armádou prince Karla Lotrinského, a to v 6. května v bitvě u Štěrbohol. V ní zvítězil a donutil nepřítele, aby se stáhl do Prahy, která měla před sebou nejničivější obléhání ve své historii.⁴⁰ Následně pruský král své síly rozdělil, aby mohl pokračovat v obléhání a zároveň se utkat s vojskem pod velením polního maršála Leopolda Dauna, přibližujícím se z Moravy, jehož porážka by otevřela cestu na Vídeň. Střetl se s ním 18. června 1757 v bitvě u Kolína, která se stala první porážkou Fridricha II. ve velké polní bitvě,

³⁹ Srov. SKŘIVAN, *Evropská politika*, s. 110-111.

⁴⁰ Srov. STELLNER, *Sedmiletá válka*, s. 117-121; *VOJENSKÉ DĚJINY*, s. 207-208.

a zároveň znamenala krach jeho ofenzívy. Prusové poté museli ukončit obléhání Prahy a urychleně se stáhnout do Saska a Slezska.⁴¹

Karta se obrátila. Nejenže se zhroutily pruské naděje na rychlé vyřazení habsburské monarchie z války, nyní byl Fridrich II. nucen bránit vlastní území proti spojeneckým armádám. Na západě se dali do pohybu Francouzi, kteří 26. července 1757 porazili hannoversko-britské vojsko v bitvě u Hastenbecku, zatímco z východu přišli Rusové, kteří 30. srpna zvítězili nad Prusy v bitvě u Gross Jägersdorfu.⁴² Na podzim pronikly habsburské síly do Slezska a 22. listopadu porazily Prusy v bitvě u Vratislavi, po níž se zdálo, že Marie Terezie konečně získá zpět, o co usiluje.⁴³

Pruský král se ocitl v krizi, v níž však osvědčil své mimořádné vojevůdcovské schopnosti, a také dovedně využil liknavosti svých nepřátel. Francouzi totiž po Hastenbecku uzavřeli s hannoversko-britskou armádou dočasné příměří, zatímco Rusové se poté, co si vítězstvím u Gross Jägersdorfu otevřeli cestu na Berlín, z ne zcela vyjasněných příčin stáhli zpět. Stejně tak Švédové v Pomořansku nevyužili příznivé situace a neodvážili se k rozsáhlejší akci. Proto se Fridrich II. rozhodl porazit své nepřátele jednoho po druhém: 5. listopadu 1757 rozdrtil francouzsko-říšskou armádu v bitvě u Rossbachu,⁴⁴ po čemž se urychleně přesunul do Slezska, kde zvítězil nad Karlem Lotrinským v bitvě u Leuthenu 5. prosince.⁴⁵

Po tomto nezdaru se císařsko-královská armáda stáhla do českých zemí, krátce nato padla Vratislav a Prusové se opět zmocnili Slezska s výjimkou Svídnice. Nadějná situace, jež se vytvořila po bitvě u Kolína, tak byla promrhána a věci se vrátily víceméně do svého výchozího stavu. Marie Terezie hodlala z tohoto krachu vyvodit důsledky, díky čemuž byl

⁴¹ Srov. tamtéž, s. 208-209; STELLNER, Sedmiletá válka, s. 122-130. Bitvě u Kolína se také podrobně věnuje BĚLINA, Pavel, Kolín 18. 6. 1757, Praha – Litomyšl 1997. Ke vnímání střetu ze strany pruského krále srov. týž, Kolínské dějství z pohledu "velké role" Bedřicha II., in: Práce muzea v Kolíně. Řada společenskovední 5, 1989, s. 119-132.

⁴² Srov. STELLNER, Sedmiletá válka, s. 130-153.

⁴³ Srov. tamtéž, s. 153-157; BĚLINA, Velké dějiny, s. 56-58.

⁴⁴ Srov. STELLNER, Sedmiletá válka, s. 157-162.

⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 164-168.

z čela císařsko-královské armády odvolán Karel Lotrinský, který tuto funkci zastával nikoli díky svým vojenským schopnostem, ale především z pozice císařova bratra, a nahrazen Daunem.⁴⁶

Rok 1758 vojensky odstartovali Rusové tažením na nechráněný Královec, po jehož obsazení bylo celé Východní Prusko prohlášeno za součást Ruska.⁴⁷ S touto situací nemohl Fridrich II. v tuto chvíli nic moc dělat, a tak se vzhledem k neschopnosti francouzsko-říšských sil rozhodl znovu vpadnout do českých zemí, tentokrát však na Moravu. Poté, co se v dubnu opět zmocnil Svídnice, vyrazil k Olomouci a 20. května je oblehl. Posádce se však dařilo úspěšně vzdorovat, zatímco Prusové trpěli nedostatkem zásob, který měla odstranit velká zásobovací kolona směřující k armádě ze Slezska. Ovšem 30. června ji u Domašova nad Bystřicí přepadly a zničily císařsko-královské oddíly vedené generálem Gideonem Ernstem Laudonem. Poté musel pruský král obléhání Olomouce přerušit a postupně se stáhnout z Moravy přes severovýchodní Čechy zpět do Slezska. Ačkoli do konce sedmileté války ještě zbývala dlouhá doba, po této kampani už byly české země větších střetů ušetřeny.⁴⁸

Prusové vyklidili českomoravský prostor také proto, že na severu se do pohybu dala ruská armáda, s níž Fridrich II. 25. srpna 1758 svedl bitvu u Zorndorfu. Šlo o mimořádně krvavé a brutální střetnutí, v němž mnohé ruské jednotky v rozporu s tehdejšími vojenskými zvyklostmi upřednostnily před ústupem a manévrováním boj do posledního muže. Vítězství sice připadlo Prusům, ale za cenu velikých ztrát na obou stranách.⁴⁹ Mezitím Daun pronikl do Lužice, odkud mýnil postupovat dále do Saska, v čemž mu pruský král, navrátilivší se z Východního Pruska, hodlal zabránit. Obě vojska se střetla dne 14. října 1758 v bitvě u Hochkirchu, která skončila vítězstvím císařsko-královských zbraní, kterého už však vzhledem

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 168-171; BĚLINA, Velké dějiny, s. 58-59; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 211-212.

⁴⁷ Srov. STELLNER, Sedmiletá válka, s. 172-175.

⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 176-184; BĚLINA, Velké dějiny, s. 59; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 212. K obléhání Olomouce a srážky u Domašova nad Bystřicí také srov. ANDRLE, Petr, BĚLINA, Pavel, ROMAŇÁK, Andrej, Olomouc – Domašov 1758, Praha – Litomyšl 1998.

⁴⁹ Srov. STELLNER, Sedmiletá válka, s. 189-192.

k pokročilé roční době a blížící se zimě nebylo využito. Armády se za nerozhodné situace vrátily do svých zimovišť.⁵⁰

Začátek následujícího roku zastihl všechny zúčastněné strany ve stavu značného vyčerpání; v nejhorší situaci se nacházelo Prusko, jehož panovník neváhal při shánění finančních prostředků na doplnění stavu armády a zásob razit znehodnocené mince či dokonce padělat polskou měnu. I tak musel Fridrich II., jehož armáda po utrpených ztrátách kvalitativně povážlivě upadla, setrvat v defenzívě a spoléhat se na řevnivost v řadách protipruské koalice, neboť Vídní se nepodařilo přesvědčit spojence, aby jejich hlavní síly spolu s císařsko-královskou armádou operovaly v Sasku a Slezsku, čímž by se otevřela možnost zasadit slábnoucím Prusům rozhodující úder.⁵¹

Zatímco v říši se Francouzům nedařilo proti hannoversko-britským silám,⁵² Rusové po vítězné bitvě u Kay 23. července 1759 úspěšně pronikali do Slezska, kde se spojili s Laudonovým sborem a připravovali se překročením Odry vstoupit do Braniborska. V tom jim Fridrich II. chtěl zabránit, a tak s nimi 12. srpna svedl bitvu u Kunersdorfu poblíž Frankfurtu nad Odrou. Šlo o další velmi krvavé střetnutí, v němž pruský král utrpěl drtivou porážku, patrně šlo o největší vojenský neúspěch jeho života, po kterém nebyl několik dnů vůbec schopen velení.⁵³

Pruská armáda se ocitla na ústupu a jak Slezsko, tak Berlín se ocitly v ohrožení – nezbyvalo mnoho a konečná porážka Fridricha II. by se stala neodvratnou. Ale vše nakonec dopadlo jinak, protože Rusové se neodhodlali zahájit postup od Odry směrem na Berlín, zatímco váhavý Daun se jim s hlavními císařsko-královskými silami nevydal v ústrety, aby se s nimi mohl spojit a Prusy „dorazit“. Pruský král, který se již připravoval k poslední bitvě, si mohl po srpnovém stažení ruské armády od Odry oddechnout, protože jej vyčerpání nepřítele

⁵⁰ Srov. tamtéž, s. 194-199.

⁵¹ Srov. tamtéž, s. 199-202; BĚLINA, Velké dějiny, s. 60.

⁵² Srov. STELLNER, Sedmiletá válka, s. 204-207.

⁵³ Srov. tamtéž, s. 209-215; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 214.

v kombinaci s již několikrát zmíněnou rivalitou protipruských spojenců zachránilo před katastrofou.⁵⁴

Na podzim 1759 se Fridrich II. s armádou vydal do Saska, které předtím – včetně Drážďan – obsadily říšsko-habsburské oddíly. Jejich úplné vytlačení ze země se však Prusům nepodařilo, neboť 20. listopadu v bitvě u Maxenu Daun porazil a posléze zajal pruský sbor generála Friedricha Augusta von Finck. I když se Prusové v zimě marně snažili nepřítele vytlačit ze Saska, větší boje pro rok 1759 skončily. Tento rok utrpělo Prusko velké neúspěchy a ocitlo se na prahu porážky, pročež uvítalo britské návrhy na zahájení mírových jednání. Pro ně se vyslovovali i ve Versailles, neboť v koloniích již bylo touto dobou prakticky rozhodnuto a poslední francouzské naděje na zvrát situace invazí na britské ostrovy byly zmařeny porážkou v námořní bitvě u Quiberonu 20. listopadu 1759, tedy ve stejný den, kdy se bojovalo u Maxenu. Ovšem Marie Terezie věděla, že se nachází ve výhodné situaci, a proto odmítla jakkoli slevit ze svého požadavku na vrácení Slezska a Kladska, a stejně tak Petrohrad trval na odstoupení jím okupovaného Východního Pruska. Válka proto pokračovala i nadále.⁵⁵

Další větší bojové akce na sebe nechaly čekat celý půlrok, neboť Fridrich II. se intenzivně věnoval stále obtížnějšímu doplňování vážných ztrát, zatímco spojenci vyčkávali jeden na druhého. A tak až 23. června 1760 svedl Laudon bitvu u Landeshutu s izolovaným pruským sborem generála Heinricha Augusta Fouquého, jež téměř celý zničil a jeho velitele zajal, čímž se habsburským vojskům opět otevřela cesta do Slezska, kde se uchytila o měsíc později dobytím Kladska. Následné Laudonovo obležení Vratislavi ovšem nedopadlo úspěchem, stejně jako Fridrichův červencový pokus o dobytí Drážďan, jichž se mu nepodařilo zmocnit ani přes bezohledné ostřelování, jemuž padla za oběť nemalá část města.⁵⁶

⁵⁴ Tuto situaci sám Fridrich II. označil jako „zázrak Braniborského domu“. Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 60-61; STELLNER, Sedmiletá válka, s. 215-218.

⁵⁵ Srov. tamtéž, s. 218-224; BĚLINA, Velké dějiny, s. 61.

⁵⁶ Srov. STELLNER, Sedmiletá válka, s. 225-233; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 214.

Po ukončení obléhání Drážďan zahájil pruský král urychlený přesun do Slezska, kde hodlal zamezit novému spojení císařsko-královské armády s ruskou. Zde byl v polovině srpna poblíž Lehnice obklíčen mnohem početnějšími Daunovými sbory. V tíživé situaci Fridrich II. opět brilantně využil svých taktických schopností, stejně jako přílišné opatrnosti císařsko-královského maršála, nacházejícího se v pozici, kterou by na jeho místě dynamičtější velitel Laudonova typu bezesporu dokázal proměnit ve svůj triumf, a proto v nastalé bitvě 15. srpna zvítězil.⁵⁷

Bitva u Lehnice dále potvrdila nerozhodný vývoj na bojištích, nicméně vídeňský a petrohradský dvůr naléhaly na své generály, aby podnikli nějaký rozhodný krok. Proto bylo rozhodnuto o obsazení Berlína, k němuž rusko-habsburské jednotky dorazily začátkem října 1760 a po několikadenním obléhání přiměly jeho obránce ke kapitulaci. Následně vybraly kontribuci ve výši půldruhého miliónu tolarů, ukořistily nebo zničily velké množství zásob a válečného materiálu a stáhly se dříve, než se k městu přiblížil Fridrich II. s hlavními pruskými silami.⁵⁸ Boje se poté znovu vrátily do Saska, kde se opět střetl Daun s Fridrichem II., tentokrát v bitvě u Torgau 3. listopadu, v níž se převaha zprvu klonila k císařsko-královským, ovšem nakonec ji získali na svou stranu Prusové. Jejich protivník si však uchoval bojeschopnost a zvládl spořádaně, nikým nepronásledován, opustit bitevní pole. Obě strany utrpěly velké ztráty a Drážďany zůstaly v sasko-habsburských rukou, takže šlo o další vítězství, které situaci nijak nezměnilo.⁵⁹

Rok 1760 se chýlil ke konci a zatímco v zámoří se o absolutním britském vítězství nedalo pochybovat, na evropském válčišti se nevyskytoval jediný náznak toho, že by některá ze stran mohla vojenskou cestou strhnout vývoj konfliktu ve svůj prospěch. Ve Velké Británii sílilo volání po míru a kritika nákladného a nyní již v podstatě zbytečného spojení s Pruskem, jež dopadala na hlavu ministra zahraničí Williama Pitta staršího. Jeho pozice se

⁵⁷ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 61; STELLNER, Sedmiletá válka, s. 233-236.

⁵⁸ Srov. tamtéž, s. 241-245.

⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 246-251; BĚLINA, Velké dějiny, s. 62; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 112; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 214.

ještě více zkomplikovala po říjnovém úmrtí krále Jiřího II., jehož vnuk a následník Jiří III., jenž narozdíl od svého předchůdce nejevil větší zájem o Hannovera, kde byl kurfiřtem, se taktéž přikláněl k ukončení britské účasti ve válce.⁶⁰

V roce 1761 boje definitivně zabředly do jakési „zákopové války“, i když bez zákopů a ostnatého drátu. Nedošlo k jediné větší polní bitvě a vojska jak v západních oblastech říše, tak v Sasku a Slezsku převážně manévrovala a vyhýbala se kontaktu s nepřítelem. Pouze Laudon dosáhl říjnovým dobytím Svídnice nečekaného úspěchu, čímž připravil pruského krále o důležitý slezský opěrný bod. Několik dnů poté v Londýně Pitt rezignoval na svou funkci, čímž se britské spojení s Pruskem a tím životně důležitá finanční pomoc Fridrichu II. ocitla v ohrožení. Jeho situace se dále zhoršila, když jej Rusové připravili o významný pomořanský přístav Kolberg. Mnohým pozorovatelům se mohlo nyní zdát, že pruskému králi a jeho zemi už opravdu může pomoci jenom zázrak.⁶¹

Ten se skutečně dostavil hned zpočátku ledna 1762, kdy zemřela ruská carevna Alžběta Petrovna. Její nástupce Petr III. se netajil svým velkým obdivem k pruskému králi, pročež záhy po svém nástupu na trůn zastavil bojové operace. Tohoto příkladu následovalo Švédsko, jež příměří v květnu proměnilo v mír s Pruskem, bez jakýchkoli územních změn na obou stranách.⁶² Petr III. nejenže uzavřel s Fridrichem II. příměří, kdy mu vrátil Východní Prusko, ale dokonce zamýšlel vstoupit do války na jeho straně. V tom mu zabránil červencový převrat, po němž se chopila vlády jeho manželka jako carevna Kateřina II. Ta se nehodlala konfliktu účastnit na jakékoli straně, a proto nařídila ruským vojskům opustit cizí území. Poslední ruský „zásah“ do sedmileté války představuje přítomnost několikatisícového sboru v bitvě u Burkersdorfu 21. července 1762. I když se jí neúčastnil, zmátl a znejistil Dauna, což napomohlo Fridrichovi II. k vítězství.⁶³

⁶⁰ Srov. SKŘIVAN, Evropská politika, s. 113; STELLNER, Sedmiletá válka, s. 253-255.

⁶¹ Srov. tamtéž, s. 262-269; BĚLINA, Velké dějiny, s. 63.

⁶² Srov. STELLNER, Sedmiletá válka, s. 280-285.

⁶³ Srov. tamtéž, s. 291-295.

Zatímco dvě země vystoupily ze sedmileté války před jejím koncem, další dvě se do ní ještě „na poslední chvíli“ stačily zapojit. A tak si v lednu 1762 vzájemně vyhlásily válku Velká Británie a Španělsko, které jednalo na základě obnovené bourbonské rodinné smlouvy, již uzavřelo s Francií v srpnu předchozího roku. Španělé vtrhli na území Portugalska, britského spojence, avšak Portugalci je, podporováni britským pomocným sborem, kombinací manévrování a partyzánské války donutili před začátkem zimy ustoupit na vlastní území, aniž by došlo k jediné regulérní bitvě. Stejně tak v koloniích utrpěli Španělé od Britů porážky, takže v listopadu přistoupili na vyhlášení příměří.⁶⁴

V květnu 1762 zastavila Velká Británie výplatu subsidií Prusku, neboť jeho spojení již neměla zapotřebí. Pro Fridricha II. by to znamenalo vážnou ránu, pokud by stále bylo ve hře Rusko. Ovšem to se z války stáhlo a Marie Terezie, jejíž země se rovněž nacházela ve stavu citelného vyčerpání, už zkrátka neměla dost sil na to, aby jej dokázala porazit sama.⁶⁵ Celá situace již šla k bezvýslednému konci, na němž nemohla nic změnit ani pro Prusy vítězná bitva u Freibergu 29. října 1762, poslední větší polní střetnutí sedmileté války. Ještě několik týdnů předtím vylepšil Fridrich II. svou pozici opětným dobytím houževnatě se bránící Svidnice. V rozmezí listopadu 1762 až ledna 1763 uzavřely všechny zneprátelené strany příměří a zbývalo jen vyjednat podmínky mírových smluv.⁶⁶

První z nich, mezi Velkou Británií, Portugalskem, Francií a Španělskem, byla podepsána 10. února 1763 v Paříži, a to na základě předběžného míru, sjednaného v listopadu předešlého roku ve Fontainbleau. Pařížský mír potvrdil drtivé britské vítězství v sedmileté válce, neboť Francie se jím vzdala většiny svého koloniálního panství, především severoamerických držav.⁶⁷ Mír mezi Pruskem, habsburskou monarchií a Saskem byl uzavřen 15. února 1763 na zámku Hubertusburg poblíž Lipska. Obě strany vzájemně odmítly své

⁶⁴ Srov. tamtéž, s. 273-280 a 297-301.

⁶⁵ Srov. tamtéž, s. 285-288; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 113-114.

⁶⁶ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 64; STELLNER, Sedmiletá válka, s. 295-297 a 301-305.

⁶⁷ Srov. tamtéž, s. 306-308; BĚLINA, Velké dějiny, s. 64; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 116.

požadavky,⁶⁸ a tak nezbylo nic jiného, než vše vrátit do stavu, jaký existoval před rokem 1756.⁶⁹

Tak skončila sedmiletá válka, poslední rozsáhlý válečný konflikt „staré“, předrevoluční Evropy, jenž si vyžádal více než jeden milión lidských životů. S jistou mírou nadsázky jej můžeme označit za jakousi „nultou světovou válku“, protože se ho účastnily všechny rozhodující mocnosti té doby a zasáhl všechny kontinenty s výjimkou Oceánie a Antarktidy, stejně jako velkou část světových moří. Habsburská monarchie se neřadí mezi jeho vítěze, neboť nedosáhla žádného ze svých válečných cílů, ale pokud ji máme vnímat jako poraženého, musíme vzhledem k návratu do předválečného stavu zdůraznit, že nešlo o katastrofální porážku jako v případě Francie. Císařsko-královská armáda prokázala svou schopnost vítězit i proti pruskému nepříteli a ubránit vlastní území, což nezanedbatelnou měrou muselo přispět k tomu, že další velká válka mezi německými mocnostmi na sebe nechala čekat více než sto let.⁷⁰

1.3. Válka o bavorské dědictví 1778-1779

Armády Marie Terezie a Fridricha II. dostaly ještě jednu příležitost utkat se na válečném poli, a to na sklonku sedmdesátých let osmnáctého století. Na konci roku 1777 zemřel bez přímého dědice bavorský kurfiřt Maxmilián III. Josef, což vzbudilo ve Vídni naděje na připojení jeho země k habsburské monarchii. Hlavním zastáncem této myšlenky byl spoluvladař Marie Terezie a císař Josef II., jenž se byl ochoten výměnou za Bavorsko vzdát Rakouského Nizozemí, navzdory matčině nesouhlasu. Maxmiliánův nástupce z falcké rodové větve Wittelsbachů Karel Theodor v lednu 1778 s Josefovými návrhy souhlasil, díky čemuž

⁶⁸ Zatímco Marie Terezie usilovala o vrácení Kladska, které se momentálně nacházelo v rukou její armády, Fridrich II. měl zájem o uzavření výhodné prusko-habsburské obchodní smlouvy.

⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 114; BĚLINA, Velké dějiny, s. 64-65; STELLNER, Sedmiletá válka, s. 309-312.

⁷⁰ Srov. tamtéž, s. 312-323; BĚLINA, Velké dějiny, s. 65-66; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 114; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 215; dále k meziválečnému období a sedmileté válce srov. DUFFY, The Army, p. 164-205.

se měla podunajská monarchie rozšířit o velkou část Horních a Dolních Bavor. Pro vídeňský dvůr se tak rýsovala možnost kompenzace ztracených slezských území.⁷¹

Pruského krále velmi znepokojil tento vývoj situace, který mohl vést k vychýlení rovnováhy sil v říši, v čemž se shodl s některými dalšími říšskými knížaty včetně saského kurfiřta Fridricha Augusta. A proto se rozhodl vše vyřešit způsobem, na nějž byl zvyklý – válkou, protože v červenci 1778 spolu se saskými jednotkami vpadl dvěma směry do Čech. Proti prusko-saským vojskům vytáhly císařsko-královské síly pod velením Laudona a Františka Mořice Lacyho. Byla to jejich výhodná obranná pozice, epidemie úplavice v pruských řadách a v neposlední řadě také bezpochyby stále ještě živá vzpomínka na krvavé a bezvýsledné řeže sedmileté války, co zabránilo oběma armádám podstoupit velkou bitvu, takže konflikt se odehrával pouze prostřednictvím manévrování a nevýznamných potyček. Jediným pruským „úspěchem“ se tak stalo vyplenění nechráněných severozápadních Čech. V září se pak Prusové a jejich saští spojenci stáhli zpět do svých zemí k přezimování.⁷²

Stejný charakter měla tato „bramborová válka“⁷³ i v následujícím roce, což vedlo k jeho brzkému ukončení těšínským mírem, podepsaným 13. května 1779. Habsburská monarchie díky němu získala takzvanou Innskou čtvrt', malé území na jihovýchod od soutoku Dunaje a Innu. Její velkolepé plány se tak ocitly v troskách, což Josefa II. přimělo se do budoucna v zahraniční politice orientovat na nevypočitatelné Rusko, které sehrálo roli zprostředkovatele mírových jednání, neboť dosavadní habsburský spojenec Francie neposkytl Vídni v „bramborové válce“ sebemenší podporu.⁷⁴

⁷¹ Srov. tamtéž, s. 215, BĚLINA, Velké dějiny, s. 110; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 122-123.

⁷² Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 110-112; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 215-217.

⁷³ Toto označení si konflikt vysloužil díky tomu, že vzhledem k nedostatku jiných potravin se vojáci v době přezimování museli živit převážně bramborami. V lidovém prostředí českých zemí se pro ni také vžil pojem „švestková běhavka“ kvůli zmíněné úplavici, kterou široké vrstvy považovaly za následek konzumace nezralého ovoce. Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 112.

⁷⁴ Srov. SKŘIVAN, Evropská politika, s. 123-124; válkou o bavorské dědictví se zabývá také DUFFY, The Army, p. 210-213.

1.4. Válka s Tureckem 1788-1791

Josefův příklon k Rusku vedl k zatažení habsburské monarchie do války s Osmanskou říší, kterou Petrohrad vedl už od roku 1787. Tato válka představuje pro habsburskou monarchii jednak poslední válečný konflikt před následným půldruhým desetiletím válek s revoluční a napoleonskou Francií, a jednak poslední z dlouhé řady takzvaných tureckých válek, jež soustátí vedlo již od svého samotného vzniku v šestnáctém století. Do konfliktu, od něž si Vídeň slibovala posílení své pozice a významné územní zisky na Balkáně, vstoupilo počátkem února 1788. Císařsko-královská armáda, do jejíhož čela se postavil sám panovník, jenž pověřil vrchním velením maršála Lacyho, tehdy čítala čtvrt miliónu mužů s tisícem děl, což je množství, jakého nikdy předtím nedosahovala.⁷⁵

Navzdory očekávání se počátek konfliktu vyvíjel značně nepříznivě – díky liknavosti se nepodařilo zahájit větší bojové akce dříve, než se Turci stačili připravit, čímž došlo ke zbytečné ztrátě času. Mimo to nezdravé podnebí bažinatých oblastí kolem Zemunu při břehu Dunaje, kde tábořily hlavní síly, vyvolalo epidemii, která kosila vojáky po tisících. Vrchol všeho pak představoval neúspěšný útok na Bělehrad na podzim 1788. Nemoci se nevyhnuly ani císaři a Lacymu, kteří počátkem následujícího roku opustili bojiště.⁷⁶

Ještě předtím se však dostavily první náznaky příznivého obratu, když Josef II. povolal z odpočinku starého polního maršála Laudona. Mnohokrát osvědčený vojevůdce opět prokázal své schopnosti, když vojska pod jeho velením úspěšně pronikla do Bosny, postupně se zmocnila několika pevností a 28. srpna 1789 porazila Turky v bitvě u Oršovy. Další vítězství dosáhla onoho roku habsbursko-ruská vojska v Bukovině, konkrétně v bitvách u Fokšan 1. srpna a u Martinezie 22. listopadu. Nový vrchní velitel pak mohl přikročit k dalšímu obléhání Bělehradu, jehož posádka kapitulovala počátkem října 1789.⁷⁷

⁷⁵ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 115; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 217.

⁷⁶ Srov. tamtéž, s. 217; BĚLINA, Velké dějiny, s. 115; SKŘIVAN, Evropská politika, s. 126.

⁷⁷ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 115-116; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 218.

V Berlíně mezitím pruský král Fridrich Vilém II. a jeho ministr Ewald Friedrich von Hertzberg, který po smrti Fridricha II. v roce 1786 řídil pruskou zahraniční politiku, sledovali habsburské úspěchy na Balkáně se značnou nelibostí. Situace mohla v krajním případě vést k novému válečnému konfliktu mezi Pruskem a habsburskou monarchií, ovšem smrt císaře Josefa II. v únoru 1790 přinesla její úplný zvrat. Josefův bratr a nástupce Leopold II. si byl dobře vědom, že podunajskému soustátí hrozí velké nebezpečí – vzrůstající odpor elit proti Josefovým až příliš radikálním vnitřním reformám, povstání v Rakouském Nizozemí, nebezpečí války s Pruskem a v neposlední řadě nedávno zažehnutá Francouzská revoluce, to všechno vylučovalo další pokračování tažení proti Osmanské říši, jakkoli úspěšného.⁷⁸

Poté, co Leopold uklidnil domácí situaci odvoláním některých Josefových reforem a potlačil zmíněné povstání, jal se úkolu zažehnat pruské nebezpečí. Habsbursko-pruskou konvencí, uzavřenou v červenci 1790 v Reichenbachu, odvrátil možný pruský vpád, a to za cenu neprodleného ukončení války s Tureckem. K němu došlo po předchozím téměř ročním příměří uzavřením míru ve Svišťově 4. srpna 1791. Svišťovský mír přinesl habsburské monarchii jen nepatrné zisky a naopak vrátil sultánovi Selimu III. Bělehrad, díky čemuž se vniveč obrátilo obrovské úsilí a ztráty vynaložené na tuto válku, v níž Rusko carevny Kateřiny II. pokračovalo až do počátku následujícího roku a narozdíl od Vídně si z ní odneslo významné územní zisky a posílení svého vlivu na Balkáně.⁷⁹

⁷⁸ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 116-117.

⁷⁹ Srov. SKŘIVAN, Evropská politika, s. 127-128; ke stavu habsburské monarchie po Josefově smrti a výzvám, jimž musel čelit Leopold II., srov. BERÁNEK, Jiří, Absolutismus a konstitucionalismus v Čechách doby Velké francouzské revoluce. K otázce „české politiky“ Leopolda II., Praha 1989, s. 19-20 a 29-38; k válce s Osmanskou říší dále srov. také DANGL, Vojtech, SEGEŠ, Vladimír, Vojenské dejiny Slovenska. III. Zväzok. 1711-1914, Bratislava 1996, s. 49.

2. Císařsko-královská armáda a její reformy

Období osvěcenského absolutismu se v habsburské monarchii vyznačovalo řadou reforem, které zásadním způsobem proměnily a ovlivnily podobu celé společnosti. To se v plné míře týká taktéž vojenské oblasti, neboť válka a armáda měly na život tehdejších obyvatel mnohem větší dopad než je tomu dnes. Ozbrojené síly představovaly pro panovníka prostředek upevňování své vnitro- i zahraničněpolitické pozice, a proto se staly jak objektem jeho reformní činnosti, tak mocenským nástrojem, jenž mu umožňoval prosazování reformních záměrů. Navíc snaha o modernizaci a dokonalejší organizaci armády podněcovala další snahy o zlepšení kondice soustátí, zejména v oblasti hospodářské, finanční a správní, jelikož náklady na udržování vojska neustále rostly.

V době nástupu Marie Terezie na trůn roku 1740 se jasně ukázaly dvě věci: zaprvé, téměř tři desetiletí trvající intenzivní úsilí jejího otce Karla VI. o mezinárodní uznání pragmatické sankce se po jeho smrti ukázalo zcela zbytečným, protože okolní země, konkrétně Prusko, Bavorsko a Sasko, začaly ihned vznášet nároky na habsburská území, což mělo za následek vypuknutí války o rakouské dědictví. Z toho vyplynulo, že celistvost habsburské monarchie nemohou zaručit žádné mezinárodní smlouvy a garance, nýbrž jen a pouze ozbrojená moc. A zadruhé, úroveň této ozbrojené moci ve třicátých letech osmnáctého století povážlivě upadla, což jako by bylo v roce 1736 symbolizováno úmrtím ztělesnění jejich dřívějších triumfů, prince Evžena Savojského. Ve výsledku vojsko nedokázalo úspěšně čelit moderní, perfektně vyzbrojené a vycvičené pruské armádě, načež nezabránilo ztrátě Slezska, i když nakonec přispělo k odvrácení katastrofy mnohem větší, a sice úplného rozpadu monarchie. Nevyhovující stav armády přiměl Marii Terezii, odhodlanou v budoucnu získat zpět slezská území, aby zahájila rozsáhlý a dlouhodobý program vojenských reforem.

Máme-li shrnout stav císařsko-královské armády a vojenské zřízení habsburské monarchie k roku 1740, pak nacházíme závažné nedostatky prakticky ve všech oblastech, z nichž

ty nejzákladnější představují financování vojska, vojenské zřízení a obranný systém habsburské monarchie.

Finanční prostředky na vydržování armády byly získávány od poddaných a měšťanů prostřednictvím berní a sbírek. Vrchnost byla povinnosti platit berně ušetřena s výjimkou opatření nazvaného *extraordinarium militare*, zavedeného roku 1706, jímž převzala část vojenské berně. Ovšem příjmy z těchto plateb nestačily pokrývat vzrůstající finanční požadavky armády, která díky tomu nemohla dosahovat odpovídajících početních stavů – před vypuknutím první slezské války sloužilo v habsburské armádě na papíře přes 140 000 mužů, ale ve skutečnosti šlo o necelých 108 000 mužů, navíc pochroumaných a demoralizovaných nedávnou porážkou ve válce s Osmanskou říší. Taková armáda nemohla vzdorovat početní převaze Francie, Pruska, Saska a Bavorska, jejichž vojska dohromady čítala přes 360 000 vojáků. Ekonomické zajištění císařsko-královské armády proto vyžadovalo hlubší reformu, nikoli pouhé další zvyšování daní.⁸⁰

V oblasti vojenského zřízení lze nedostatky spatřovat v systému doplňování pluků, výcviku vojáků, úrovni důstojnického sboru a tak dále. I když habsburská monarchie již od konce třicetileté války disponovala stálou armádou, její doplňování se i nadále provádělo verbováním, tedy formálně na základě dobrovolnosti. Ovšem to již v době osvícenského absolutismu nepostačovalo, a proto bylo nutno přikročit k úvahám o novém způsobu doplňování vojska.⁸¹

Taktéž obranný systém monarchie vůbec neodpovídal současnému stavu věcí, neboť po roce 1740 se jejími nejohroženějšími oblastmi stala severní území, a nikoli jižní, kde se již od samého počátku raného novověku nacházela na takzvané Vojenské hranici neustále rozšiřovaná a doplňovaná síť pevností, jejichž účelem bylo zamezit expanzi Osmanské říše. Turecké nebezpečí, jak je známe z šestnáctého a sedmnáctého století, však v době nástupu

⁸⁰ Srov. DUFFY, *The Army*, p. 145-146; ROMAŇÁK, Andrej, Příspěvek k vojenským reformám v období osvícenského absolutismu, in: *Historie a vojenství* 34, 1985, č. 3, s. 101-102.

⁸¹ Srov. tamtéž, s. 102-103.

Marie Terezie představovalo dávnou minulost, a naproti tomu Vídeň v prvních čtyřech desetiletích věku osmnáctého podceňovala vzestup a ambice Pruska a patřičně nezabezpečila své země proti jeho možnému útoku. V důsledku toho mohl Fridrich II. jak za války o rakouské dědictví, tak za sedmileté války bezproblémově pronikat velmi hluboko na území českých zemí a ohrožovat jejich centra, zvláště Prahu a Olomouc.⁸²

2.1. První fáze vojenských reforem, 1748-1765

Po uzavření císařského míru se Marie Terezie začala intenzivně připravovat na další válku s jasným cílem získat zpět Slezsko za použití síly. Zatímco habsburská diplomacie pod Kounicovým vedením uzavřela spojení s Ruskem a sbližovala monarchii s Francií, armáda prováděla rozsáhlá opatření, která ji měla učinit schopnou vítězství nad pruským soupeřem. Hrabě Fridrich Vilém Haugwitz představil roku 1748 plán na vybudování armády o velikosti 108 000 mužů, na jejíž vydržování bylo zapotřebí 14 miliónů zlatých ročně. Ovšem v důsledku ztráty Slezska nevytáhla vojenská kontribuce dostatek peněz, a proto bylo třeba mimo zvýšení daně z 51 na 60 zlatých ročně na berní jednotku provést celkové změny v oblasti berního systému.⁸³

Ty se dostavily s dokončením prvního tereziánského katastru léta 1748 a jeho pozdějším - 1757 - nahrazením druhým tereziánským katastrem, kdy sice panovnice neuspěla ve svém původním záměru spočívajícím i ve zdanění dominikálu, nicméně vrchnost musela hradit kontribuci z té půdy, která se dříve řadila k rustikálu, ale časem byla připojena k vrchnostenským dvorům. Dále roku 1748 české a rakouské stavy schválily takzvaný decenální reces, jímž povolily berně na deset let dopředu výměnou za to, že stát na sebe vzal jejich dosavadní povinnost zajišťovat vojsku ubytování a zásoby. Samy přitom sotva postihly,

⁸² Srov. tamtéž, s. 103.

⁸³ Srov. tamtéž, s. 104-105; DUFFY, The Army, p. 123.

že se spolu s katastry jedná o možná nenápadný, ale důležitý krok směrem k důsledné centralizaci a novému omezení jejich vlivu, jaké měly přijít v následujících dekádách.⁸⁴

Tato a další⁸⁵ opatření vynesla zisk dostačující k vydržování požadovaného množství vojáků a důstojníků v míru, ovšem vypuknutí sedmileté války přineslo brzké a rapidní zvýšení vojenských výdajů, které dosáhly těžko uvěřitelné celkové výše 260 miliónů zlatých. V takové situaci nezbylo nic jiného, než zadlužování státu a nové zvyšování daní, stejně jako tvrdá úsporná opatření během zimy 1761-1762, díky nimž byla armáda značně oslabena, což mělo vliv na neblahé výsledky závěrečných kampaní války. Hodí se připomenout, že v rámci úspor došlo i k emisi prvních papírových peněz na území habsburské monarchie, proslulých, nikoli však současníky vítaných bankocetlí.⁸⁶

V období předcházejícím sedmileté válce prodělala císařsko-královská armáda rozsáhlou modernizaci, nejvíce pak její dělostřelectvo, o jehož reorganizaci se postaral generál Josef Václav z Lichtenštejna. Díky jeho opatřením, financovaným z velké části jeho vlastními prostředky, dělostřelectvo přestalo mít svůj dosavadní charakter řemeslnického cechu a stalo se integrální elitní součástí armády. Lichtenštějn se postaral o zavedení moderní, lehčí a pohyblivější dělostřelecké výzbroje, a dále vytvořil pro dělostřelectvo vojenskou organizaci – roku 1748 je zformoval do třiceti setnin o celkové síle 3500 mužů, které měly k dispozici ještě jeden dělostřelecký pěší pluk. Na konci sedmileté války se pak dělostřelectvo rozdělilo na tři brigády po deseti setninách. V případě války byly setniny poskytovány jednotlivým armádám, které si z nich tvořily dělostřelecké baterie, případně rozdělovaly kanóny mezi řadovou pěchotu.⁸⁷

⁸⁴ Srov. tamtéž; ROMANÁK, Příspěvek, s. 105-106; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 245-246.

⁸⁵ Například ustálení jednotného podílu stříbra v mincích, či zavedení tabákového monopolu. Srov. DUFFY, *The Army*, p. 123.

⁸⁶ Srov. tamtéž, p. 124; ROMANÁK, Příspěvek, s. 106.

⁸⁷ Srov. tamtéž, s. 106-107; POČÁTKY českého národního obrození. Společnost a kultura v 70.-90. letech 18. století, sest. Josef Petráň, Praha 1990, s. 114. Podrobněji k císařsko-královskému dělostřelectvu, jeho organizaci, výzbroji, výstroji a bojovému použití srov. DUFFY, *The Army*, p. 105-117 a VOJENSKÉ DĚJINY, s. 227-231.

Josef Václav z Lichtenštejna taktéž prosadil založení velkého výcvikového centra pro dělostřelce v Týně nad Vltavou, kde se příslušníci této vrcholné armádní složky cvičili a zdokonalovali v používání svých zbraní. Jeho zásluhou bylo taktéž zřízení speciální školy pro budoucí dělostřelecké důstojníky v Rudolfově poblíž Českých Budějovic, již v roce 1744. Dělostřelectvo se i po zavedení branné povinnosti Josefem II. mohlo doplňovat dobrovolným verbováním, a navíc rekruti museli splňovat přísná fyzická kritéria, konkrétně dobrý zdravotní stav a vzrůst alespoň 170 centimetrů, a také museli umět číst a psát německy.⁸⁸

Všechny zásady vojenských reforem byly vtěleny do nových závazných předpisů pro pěchotu - *Regulament und Ordnung des gesammten Kaiserlich-Königlichen Fuss-Volcks*, vydaných roku 1749. Jejich obdoba pro "německé" jezdecktvo, rozuměj dragouny a kyrysníky, se objevila téhož léta a pro husary následovala o dva roky později, zatímco dělostřelci si na ně počkali až do roku 1757. Rok 1749 spatřil rovněž vydání *Feld Dienst Regulamentu*, který stanovil povinnosti jednotlivých generálů a pravidla pro zásobování, zřizování táborů, pochody a tak podobně.⁸⁹

První fáze osvícenských vojenských reforem vyvrcholila sedmiletou válkou, v níž sice Marie Terezie nedosáhla svého cíle, nicméně její armáda prokázala, že učinila velký pokrok kupředu a že se stává pro Prusy rovnocenným soupeřem. To však neznamenal, že už není co zlepšovat, a tak po skončení konfliktu přišlo na řadu další kolo reforem.

2.2. Vojenské reformy v době společné vlády Marie Terezie a Josefa II., 1765-1780

Marie Terezie svěřila svému synovi starost o armádu záhy poté, co se stal římskoněmeckým císařem a jejím spoluvladařem. Josef II., jehož komplikované povaze vojenské prostředí vyhovovalo, k čemuž musíme přičíst i jeho obdiv vůči Fridrichovi II., se

⁸⁸ Srov. BĚLINA, *Velké dějiny*, s. 310-311; POČÁTKY, s. 114; ROMANÁK, *Příspěvek*, s. 107-108.

⁸⁹ Srov. DUFFY, *The Army*, p. 247 (bibliografie).

tohoto úkolu zhostil s pilností sobě vlastní a zahájil inspekce po vojenských leženích, účastnil se cvičení, navštěvoval bojiště nedávných konfliktů a diskutoval s vojenskými experty o dalším vývoji císařsko-královské armády. Tak získal dobrý přehled o jejím stavu a problémech, na kterémžto základě začal formovat svou vlastní představu o dalších vojenských opatřeních.⁹⁰

Jednou z prvních novinek se v letech 1767-1769 stalo sjednocení a proměna výstroje. S výjimkou dělostřelectva, u nějž k tomuto došlo roku 1772, obdržely všechny armádní složky nové uniformy, zbavené rokokové zdobnosti. Charakteristické bílé zabarvení vojenského oděvu zůstalo zachováno, výrazně se však proměnil jeho střih, zatímco klasický trojhranný klobouk byl u řadové pěchoty nahrazen kašketem, válcovitou pokrývkou hlavy s výrazným předním štítem z tvrdé kůže.⁹¹

Dále byly provedeny změny v organizaci armády, jejíž základní jednotkou zůstával i nadále pluk, jehož vnitřní členění se však pozměnilo – jestliže roku 1743 měl mít pěší pluk 2300 mužů rozdělených do patnácti setnin řadové pěchoty po 140 mužích a dvou setnin granátníků po sto mužích, tak v roce 1769 se vývoj plukovní struktury, jenž mezitím prošel nemálo změnami, ustálil předepsáním mírového stavu pěšího pluku na 2071 mužů a válečného na 2707 mužů rozdělených do šestnácti řadových a dvou granátnických setnin. Další změna přišla s rokem 1779, po níž měl mít pěší pluk v době míru 3138 mužů, a za války 4432 mužů - neustálé zvyšování početních stavů armády odrazovalo postupnou militarizaci habsburského státu ve snaze přiblížit se pruskému vzoru, kterýžto jev se ještě stupňoval poté, co Josef II. nastoupil samostatnou vládu.⁹²

⁹⁰ Srov. tamtéž, p. 206; ROMANÁK, Příspěvek, s. 108.

⁹¹ Srov. tamtéž, s. 109; DUFFY, The Army, p. 71-72, případně kapitoly tamtéž zabývající se otázkou vybavení ostatních druhů vojska; VOGELTANZ, Jan, Malý slovník starého vojenského názvosloví, Praha - Litomyšl 2008, s. 64-65; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 222, 227 a 229-230.

⁹² Srov. DUFFY, The Army, p. 63; ROMANÁK, Příspěvek, s. 109-110.

Obdobná reorganizace zasáhla i jezdeckvo a dělostřelectvo. K dosavadním kyrysníkům, dragounům, husarům a švališérům⁹³ přibyli roku 1768 karabiníci a jízdní granátníci, a to osamostatněním elitních kyrysnických, respektive dragounských útvarů. Mimo to doznala změn i plukovní organizace; početnost jezdeckých pluků se lišila podle toho, o jaký druh šlo, nicméně mírové stavy se pohybovaly v přibližném rozmezí 1000-1500 mužů, a válečné mezi zhruba dvanácti až osmnácti sty.⁹⁴ Co se týče dělostřelectva, hlavním organizačním opatřením Lichtenštejnova nástupce polního zbrojmistra Františka Oldřicha Kinského bylo jeho rozčlenění na dělostřelectvo polní, posádkové, zbrojní personál a výrobně technický personál, přičemž polní dělostřelectvo se dále rozdělilo do tří pluků po šestnácti setninách.⁹⁵

Praktické, i když ze strany vyšších důstojníků sotva vítané opatření představovalo roku 1769 přidělení pořadových čísel jednotlivým plukům, díky čemuž se potlačil stále méně vítaný vliv čestných majitelů pluků, jejichž jmény se od sebe pluky dosud odlišovaly, a tím byla dále prohloubena celková unifikace vojska.⁹⁶ V letech 1763-1787 také probíhalo první vojenské mapování, díky němuž armáda získala cenné informace o reliéfu krajiny, komunikacích, vodních tocích a plochách, lesích, možnostech ubytování a tak dále.⁹⁷ A konečně roku 1769 se nového vydání a aktualizace dočkaly některé ze zmíněných vojenských předpisů.⁹⁸

Velký a chronický neduh habsburské armády představovali neschopní a nekvalifikovaní jedinci v důstojnickém sboru, kteří se na svá místa dostávali díky původu, věku nebo konexím, zatímco ti schopní a talentovaní měli často cestu vzhůru komplikovanou, ba někdy přímo uzavřenou. I tohoto problému, vyskytujícího se napříč celou důstojnickou hierarchií, si

⁹³ Švališéři jakožto obdoba uherského lehkého jezdeckva, husarů, vznikli roku 1759. Srov. DUFFY, *The Army*, p. 91-92.

⁹⁴ Srov. ROMAŇÁK, *Příspěvek*, s. 110.

⁹⁵ Srov. *tamtéž*; DUFFY, *The Army*, p. 107.

⁹⁶ Srov. *tamtéž*, p. 221-245 (příloha - seznam všech pluků, kterými císařsko-královská armáda disponovala v době vlády Marie Terezie, podle jejich čísel, ovšem i se jmény majitelů); BĚLINA, *Velké dějiny*, s. 311-312.

⁹⁷ Srov. *tamtéž*, s. 318-320; ROMAŇÁK, *Příspěvek*, s. 110-111.

⁹⁸ Srov. DUFFY, *The Army*, p. 247 (bibliografie).

byl Josef II. vědom a rozhodl se jej řešit. Mimo přímé očisty se snažil zlepšení dosáhnout zákazem prodeje hodností a funkčního zařazení, jakož i zpřístupněním důstojnických hodností nejen šlechticům, ale i měšťanům.⁹⁹

Mimo to císař přikládal velký význam vzdělávání důstojnického sboru, které měla na starosti vojenská akademie ve Vídeňském Novém Městě, založená v roce 1752. Ta zaznamenala rozmach během let 1779-1805 pod velením generála Františka Josefa Kinského, respektovaného vojenského teoretika a osvícenského pedagoga. Na vojenskou akademii byli přijímáni chlapci ve věku šesti až sedmi let, kteří zde studovali jedenáct let a poté vstupovali zpravidla jako kadeti k pěchotě a dělostřelectvu. Taktéž pro dělostřelectvo bylo roku 1778 zřízeno ve Vídni další speciální učiliště.¹⁰⁰

2.3. Vojenské reformy v době samostatné vlády Josefa II., 1780-1790

Tak jako ve všech ostatních oblastech svého reformního úsilí, i v té vojenské provedl Josef II. ta nejradikálnější opatření až po nástupu samostatné vlády. Především musel s konečnou platností zajistit severní oblasti habsburské monarchie proti stále hrozícímu nebezpečí pruského vpádu. S tím souvisela redislokace císařsko-královské armády, po níž se z 76 pěších, 33 jezdeckých a tří dělostřeleckých pluků - celkem 112 - nacházelo 23 pěších, patnáct jezdeckých a dva dělostřelecké pluky - celkem čtyřicet - v českých zemích. Dohromady šlo asi o devadesát tisíc mužů, tedy více než třetinu ozbrojených sil habsburského soustátí.¹⁰¹

Co se týče armády samotné, stojí za zmínku, že v důsledku připojení Haliče k monarchii během prvního dělení Polska se v řadách císařsko-královské armády objevil nový druh jezdeckta, vyznačujícího se kopím jako svou hlavní zbraní - huláni. Huláni v armádě sloužili

⁹⁹ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 312; POČÁTKY, s. 113; ROMANŇÁK, Příspěvek, s. 111-112.

¹⁰⁰ Srov. tamtéž, s. 112; BĚLINA, Velké dějiny, s. 312; DUFFY, The Army, p. 28-30.

¹⁰¹ Srov. BĚLINA, Velké dějiny, s. 314; ROMANŇÁK, Příspěvek, s. 113.

jako dobrovolníci od roku 1778 v různých útvarech, a teprve v roce 1784 vznikl samostatný haličský hulánský dobrovolnický sbor. Ten však neměl dlouhého trvání, neboť huláni byli přidělováni ke švališérským plukům, a teprve po Josefově smrti došlo k založení plnohodnotného hulánského pluku.¹⁰²

Dalším krokem byla přestavba obranného systému monarchie, což znamená vybudování rozsáhlých pevností na přístupových cestách do nitra habsburských držav. A tak se roku 1780 začalo s výstavbou komplexu jménem Terezín nedaleko Litoměřic, který chránil trasu Praha-Drážďany. Téhož roku byla v místě obce Ples poblíž Jaroměře zahájena stavba další pevnosti, později nazvané Josefov, bránící přístup do Čech ze Slezska. Tento úkol původně zastával nedávno opevněný Hradec Králové, který se však nacházel příliš hluboko ve vnitrozemí, jak se ukázalo za války o bavorské dědictví. Obě pevnosti představovaly významné opěrné body, které měly zadržet postup útočníka na dostatečně dlouhou dobu, než se zformuje a dorazí polní armáda. Shromažďovaly se v nich početné posádky, čímž definitivně skončila doba, kdy se o ubytování vojska i v mírové době museli postarat venkovští hospodáři a měšťané.¹⁰³

Josef II. zásadním způsobem reformoval způsob doplňování armády, když roku 1781 vydáním nařízení *Conscriptions und Werbbezirks Systeme für Deutschen Landen und für Gallicien in Frieden und Kriegs Zeiten* nahradil dobrovolné verbování povinnými odvody, a tím de facto zavedl brannou povinnost. Ta se vztahovala na poddané venkovské obyvatelstvo a měšťany, takže z ní byla vyňata šlechta, duchovenstvo, úřednictvo, inteligence a jejich synové. Konskripční způsob doplňování armády se týkal pouze alpských a českých zemí a Haliče, zatímco v Uhrách, Rakouském Nizozemí a italských državách se i nadále vojsko doplňovalo verbováním.¹⁰⁴

¹⁰² Srov. VOGELTANZ, Malý slovník, s. 41-45; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 227.

¹⁰³ Srov. tamtéž, s. 234-238; BĚLINA, Velké dějiny, s. 315-317; DUFFY, *The Army*, p. 122; POČÁTKY, s. 114-115; ROMANÁK, Příspěvek, s. 113-115.

¹⁰⁴ Srov. tamtéž, s. 115; BĚLINA, Velké dějiny, s. 312-313. K problematice verbování podrobněji srov. DUFFY, *The Army*, p. 47-53.

Každý pluk měl k dispozici svůj doplňovací okres, z něhož naplňoval své stavy. Tyto doplňovací, respektive verbovací okresy, jinak v zásadě shodné s krajským systémem, byly zavedeny již roku 1771, ovšem pouze jako prostředek usnadnění verbování. Odvody probíhaly tak, že štáby pluků a krajské úřady na základě nařízení dvorské válečné rady a česko-rakouské dvorské kanceláře zpracovaly za využití konskripční evidence obyvatelstva kontingenty rekrutů na dominia příslušného kraje, a poté vrchnostenské úřady určily konkrétní osoby k odvedení. Pluky si již poté samy odeslaly k těmto osobám eskorty, které zajistily jejich, nezřídka násilný, odvod. Odvodní povinnost měli muži ve věku 17-40 let, u vozatajstva 17-50 let. Vojenská služba i nadále zůstávala doživotní.¹⁰⁵

Pouze pěší pluky měly své verbovací okresy; jezdecké a dělostřelecké pluky se doplňovaly vybranými rekruty od pěších pluků. Navíc dělostřelectvo, vyžadující větší profesionalitu, a tudíž vzdělanější, spolehlivější a nadšenější rekruty, si zachovávalo možnost dobrovolného verbování. Konskripční systém také umožňoval rekrutovi postavit za sebe náhradníka či se z vojenské služby vykoupit.¹⁰⁶

2.4. Význam reforem pro budoucnost

Tereziánské a josefínské vojenské reformy měly za následek kvantitativní i kvalitativní vzestup habsburské armády a vzhledem k její důležitosti ovlivňovaly celou společnost habsburské monarchie druhé poloviny osmnáctého století. Díky zdokonalení a upevnění organizace všech druhů vojsk, přestavbě obranného systému, zavedení povinných odvodů, zlepšení vojenského školství a jiným opatřením byl položen základ pro další rozvoj císařsko-

¹⁰⁵ Srov. POČÁTKY, s. 115-118; ROMAŇÁK, Příspěvek, s. 115-116; VOJENSKÉ DĚJINY, s. 239-241.

¹⁰⁶ Srov. ROMAŇÁK, Příspěvek, s. 116-117. Podrobněji k problematice konskripčního systému doplňování císařsko-královské armády srov. ROMAŇÁK, Andrej, Vojenské aspekty konskripce obyvatelstva nařízené v roce 1781, in: Studie k československým vojenským dějinám 9, 1980, č. 3-4, s. 3-23.

královské armády, která všechny inovace osvícenského absolutismu využila ve válkách s revoluční Francií a válkách napoleonských.

Pravda, vezmeme-li v potaz dlouhou sérii porážek, které v nich Rakousko Františka I. utrpělo, tak se nám na první pohled může zdát, že veškeré snažení Marie Terezie a Josefa II., jakož i jejich služebníků Dauna, Laudona, Lacyho, Haugwitze, Kounice a mnoha dalších, přišlo nazmar. Ale jakmile si uvědomíme, že tito lidé budovali armádu pro boj s Pruskem Fridricha II., pro typ války, jenž vlastně vzal za své spolu se "starým režimem", kteroužto změnu si nedovedli představit ani ve svých nejdivočejších snech, pak nám tento vývoj musí připadat logický. A navíc, bylo to Rakousko, kdo zpravidla nesl hlavní tíhu náporu francouzských vojsk, a už pouhá skutečnost, že se pod ním - za cenu velkých obětí - nezhroutilo a dokázalo vydržet do momentu, kdy spolu se svými spojenci mohlo Napoleonovým ambicím učinit přítrž, nám naznačuje, že vojenské reformy osvícenského absolutismu měly své opodstatnění a dlouhodobější hodnotu, že napomohly habsburské monarchii udržet si svou právoplatnou pozici evropské mocnosti a hybné síly středoevropského prostoru, a to alespoň do doby, než, mnohem později a za podstatně jiných okolností, došlo k definitivnímu střetu s Pruskem.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Srov. DUFFY, The Army, p. 213-214.

3. Shrnutí vývoje nejvyšších zemských úřadů v Čechách v době osvícenského absolutismu

Jeden ze základních rysů období osvícenského absolutismu v našich dějinách představovaly správní reformy, neboť zajištění centralizovaného, profesionálního, jednotného, spolehlivého a výkonného státního aparátu tvořilo základní předpoklad pro reformy ve všech ostatních oblastech, armádu nevyjímaje. Panovníci zároveň ve zefektivňování státní správy hledali prostředek ke snížení výdajů, a také cestu, jak dále omezit stavovský vliv na řízení jednotlivých zemí i celého soustátí. V tomto bodě je také nutno, pokud jde o české země, případně Království české v užším slova smyslu, vzít v úvahu oprávněnou zášť a nedůvěru, jakou chovala Marie Terezie vůči českým stavům po selhání většiny z nich, které se projevilo v kritickém okamžiku na počátku její vlády, kdy mohla jejich rozsáhlé a až příliš horlivé vyjádření loajality k uzurpátorovi českého trůnu Karlu Albrechtovi sotva vnímat jinak než jako zradu a velké zklamání. Chci v této kapitole ve vší stručnosti popsat, jak probíhaly správní změny ve druhé nejvyšší úřední instanci, která existovala v Čechách, protože s pojmy jako reprezentace a komora nebo gubernium se budeme často setkávat v následujících kapitolách.

Nejprve je ale nutno seznámit se s tím nejdůležitějším, co v dané době proběhlo na té úplně nejvyšší úrovni. Zde došlo k obrovské změně v květnu 1749, kdy Marie Terezie zrušila obě dvorské kanceláře západních zemí habsburské monarchie, českou a rakouskou, na jejichž místě vznikl nový úřad nazvaný *directorium in publicis et cameralibus*. *Directorium* mělo na starosti politickou a finanční agendu těchto území, zatímco soudní záležitosti dostal na starost rovněž nově založený nejvyšší soudní úřad, *Oberste Justizstelle*. V čele *directoria* stanul jeden z hlavních iniciátorů a hybatelů tereziánských reforem Fridrich Vilém hrabě Haugwitz.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Srov. DOBEŠ, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan, Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost, Praha 2005, s. 141-143.

Directorium vytrvalo do konce roku 1761, kdy jej, z popudu státního kancléře a Haugwitzova soka Václava Antonína Kounice, nahradila česká a rakouská dvorská kancelář, která, alespoň v rétorické rovině, navazovala na předchozí instituce. Do jejích pravomocí však nepřešla finanční agenda, tak aby se hlavním, nikoli ovšem jediným fiskálním úřadem opět stala tradiční dvorská komora, která sice dosavadní změny přežila, ale s podstatně omezeným významem. Další výrazné změny vnesl do státní správy Josef II., když v roce 1782 znovu spojil politiku a finance neuherských zemí v nové instituci jménem spojená česko-rakouská dvorská kancelář, dvorská komora a ministeriální bankodeputace, neoficiálně spojený dvorský úřad. Ten se později, roku 1790, stal obětí opatření Josefova bratra a nástupce Leopolda II., který se snažil zmírňovat dopady radikálních reforem svého předchůdce, a tak obnovil česko-rakouskou dvorskou kancelář coby instituci spravující výhradně politické věci.¹⁰⁹

V oblasti zemské správy se reformy daly do chodu již rokem 1748, kdy v českých zemích vznikly takzvané královské deputace, které nejen, že se nacházely na stejné úrovni jako místní nejvyšší úřady, ale dokonce převzaly větší část jejich záležitostí. Tak například královská deputace v Čechách odebrala místodržitelství vojenskou nebo komorní agendu. Tento podvojný stav ovšem netrval dlouho, protože již následujícího roku Marie Terezie české místodržitelství zrušila, aby se hlavním zemským úřadem stala deputace, přejmenovaná na královskou reprezentaci a komoru,¹¹⁰ jejímž prvním šéfem se stal Václav Kazimír svobodný pán Netolický z Eisenberku. Reprezentace a komora měla na starosti v podstatě veškerou politickou a finanční správu země, a také vojenské záležitosti.¹¹¹

¹⁰⁹ Srov. tamtéž, s. 144-146 a 148-149. Podrobněji k vývoji nejvyšší správy habsburské monarchie v této době srov. FIALA, Zdeněk, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, ŠEBÁNEK, Jindřich, Česká diplomatika do roku 1848, Praha 1984, s. 241-247.

¹¹⁰ Případně reprezentaci a komoru v Království českém, kterémužto označení v následujících kapitolách dávám přednost.

¹¹¹ Srov. DOBEŠ, Dějiny správy, s. 143-144.

V roce 1763 došlo k reorganizaci, jejímž výsledkem bylo přetvoření reprezentace a komory na královské české zemské gubernium,¹¹² které mělo totožné pravomoci jako reprezentace a komora;¹¹³ rozdíl spočíval v tom, že osoba stojící v jeho čele, prezident, byla zároveň nejvyšším purkrabím. V letech 1771-1783 se české gubernium dělilo na dva senáty, z nichž jeden měl na starosti veřejné a druhý soudní záležitosti. Po zrušení soudního senátu již justiční záležitosti nespadaly do guberniálních kompetencí, ale na druhou stranu měl úřad na starosti veškeré zemské finance, k nimž po roce 1783 patřily rovněž obory hornictví a mincovnictví. Po některých změnách menšího významu, provedených Leopoldem II., zůstala podoba českého gubernia stejná až do revolučních let 1848-1849, po nichž bylo nahrazeno novým místodržitelstvím.¹¹⁴

Pokud jde o vojenskou oblast, lze vycházet z instrukce pro české gubernium z roku 1764, která shrnula jeho povinnosti do deseti bodů:¹¹⁵

1. starat se o řádné měsíční vyplácení vojska z určených pokladen, a tak předcházet excesům;
2. dohlížet na jeho řádné zásobování přiměřeně levnými a kvalitními potravinami, a to prostřednictvím proviantního úřadu i soukromých osob, také čelit lichvě a předražování;
3. chránit obyvatele před přehmaty ze strany vojska a zabránit poškozování živností markytánským obchodem;
4. starat se o ubytování vojska hlavně ve velkých městech, jen v případě nedostatku jiných možností v městečkách a na venkově; jezdecko ale ubytovávat na vesnicích vždy, důstojníky v soukromých domech;

¹¹² Nebo jen zkráceně české gubernium.

¹¹³ Agenda českého gubernia se na začátku dělila do šesti skupin: publicum, contributionale, militare, camerale, commerciale a giudiciale.

¹¹⁴ Srov. tamtéž, s. 147-152. Velmi podrobně k vývoji zeměpanských úřadů v Čechách za osvícenského absolutismu srov. ROUBÍK, František, K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790, in: Sborník archivních prací 19, 1969, č. 1, s. 41-188. K obdobným procesům došlo i na Moravě, k čemuž srov. SVITÁK, Zbyněk, Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748-1782, Brno 2011.

¹¹⁵ Instrukce pro reprezentaci a komoru v této věci se nedochovala, ovšem stěžejí se tyto povinnosti mohly zásadním způsobem lišit.

5. udržovat dobrý vzájemný vztah mezi politickou a vojenskou správou i civilním obyvatelstvem a vojskem;

6. dohlížet, aby vojáci nevyžadovali od svých civilních ubytovatelů víc, než jim náleží;

7. zabránit poskytování příprěží nad stanovenou míru, dohlédnout na jejich správné placení sedlákům v hotovosti;¹¹⁶

8. důležitější záležitosti vyřizovat v souladu s generálním vojenským velitelstvím v Praze, jemuž podléhalo veškeré vojsko v Čechách, a dále prostřednictvím komisí s účastí vrchního válečného komisaře;

9. vést zvláštní protokol o všech vojenských záležitostech a pravidelně jej zasílat dvorské kanceláři;

10. spolupracovat s vojenskou správou při odvodech, zajistit provádění všech panovnických nařízení a nařízení nadřízených úřadů, týkajících se vojenských věcí.¹¹⁷

Tato instrukce nicméně neuvádí vojenskou agendu českého gubernia v plné šíři - s výjimkou příprěží opomíjí většinu dopravních otázek, péči o invalidy, vojenské zdravotnictví a nemocnice, zajatce, záležitosti opevnění, vojenské sňatky, válečné škody a také vojenské zběhy, jejichž pronásledování gubernium řídilo. Další instrukce z let 1771, 1786, 1801 a 1807 vojenskou agendu nespecifikovaly, měly spíše organizační charakter. Ze spisového materiálu je však patrné, že působnost úřadu byla v zásadě stejná a její změny a rozšíření přicházely zejména ve válečných letech. Za zmínku určitě stojí, že v sedmdesátých letech osmnáctého století k agendě přibyla též konskripce obyvatelstva a dobytka.¹¹⁸

Za válek proti revoluční a napoleonské Francii došlo k velkému nárůstu vojenské agendy, a tak její část převzalo presidium gubernia, přičemž hranice zde není zcela zřejmá. A

¹¹⁶ České gubernium tímto úkolem pověřovalo krajské hejtmany, kteří určovali své komisaře k doprovázení vojska na pochodu.

¹¹⁷ Srov. BERÁNEK, Karel, KOLLMANN, Josef, České gubernium. Díl VII. - militare. 1748-1835 (inventář archivního fondu), Praha 1960, s. 1-3.

¹¹⁸ Srov. tamtéž, s. 3-4.

konečně, v roce 1836 byla vytvořena takzvaná všeobecná registratura, kam byly nadále až do zániku českého gubernia ukládány i spisy militárního charakteru.¹¹⁹

¹¹⁹ Srov. *tamtéž*, s. 5 a 7.

4. Zběhlec potrestaný i omilostněný

Rozsáhlá vojenská agenda, kterou české gubernium se svými předchůdci nashromáždilo od roku 1748, zahrnuje mezi jinými oblastmi taktéž dokumentaci týkající se problematiky vojenských zběhů. Nicméně, stanou-li se dezertéři z císařsko-královské armády v daném období objektem našeho badatelského zájmu, nepředstavují materiály vrcholných zemských orgánů výhradní fond, na nějž se lze obrátit v rámci NA ČR, i když bezesporu fond nejdůležitější. Naši pozornosti nesmí uniknout sbírky patentů, cirkulářů a nařízení, které tyto instituce na rozkaz Vídně a potažmo panovníka či panovnice zveřejnily ve všech krajích a nesly odpovědnost za dohled nad jejich plněním. A právě mezi nimi nalezneme takové, jež se z několika různých úhlů dotýkají problematiky vojenských zběhů, přičemž mohou leccos vypovědět především o postoji státu a jeho oficiálních představitelů k tomuto problému, jenž ve vojenství raného novověku rezonoval silněji než v moderní době.

Kromě toho, i ve fondu České gubernium - militare se k některým z panovnických nařízení vztahuje doprovodná dokumentace, týkající se zejména způsobu šíření a zveřejňování dotčených výrazů panovnické vůle. A konečně má tento přístup ještě tu výhodu, že lze takto alespoň okrajově postihnout i období války o rakouské dědictví, pro něž nemáme ucelené materiály gubernia, neboť to, přesněji reprezentace a komora a královská deputace, zatím ještě stálo před svým vznikem. Zmíněné dokumenty jsem rozdělil do tří samostatných, byť vzájemně souvisejících okruhů, týkajících se zaprvé trestů pro vojenské zběhy, zadruhé jejich, řekněme podmíněného, omilostňování prostřednictvím generálních pardonů, a zatřetí mezinárodních smluv o vzájemné výměně dezertérů, které habsburská monarchie uzavírala se svými spojenci.

4.1. Trestry

Jestliže se během prvních let vlády Marie Terezie nacházelo její vojsko v zanedbaném stavu, jak jasně ukázala válka o rakouské dědictví, muselo se to nutně projevit i v tom, že určitá část mužstva se nechala zlákat k dezerci, ať už na základě vlastního rozhodnutí či cizího vlivu. Bezpochyby existují objektivní a ve všech raně novověkých stálých armádách platné důvody, jež k tomuto činu muže vedly, například „vystřízlivění“ poté, co se novopečený rekrut nechal naverbovat, stesk po domově anebo strach tváří v tvář bitvě, nicméně další příčiny můžeme hledat i právě v tehdejších nevyhovujícím rozpoložení císařsko-královské armády a z toho vyplývajících nešvarů, mimo jiné ve finanční oblasti. I ve stálé armádě představovala mzda jeden z hlavních motivačních faktorů, a pokud byla vojákovi upírána, důvody k jeho setrvání poněkud slábly.

Přesně toho si panovnice všimla, pokud ne dříve, tak nejpozději krátce po skončení počátečních válečných konfliktů, kdy se konečně vyskytl čas na jejich zhodnocení z hlediska výkonů habsburských sil a na zamyšlení nad možnostmi jejich budoucího zlepšení. K Marii Terezii se doneslo, že k běžné praxi v císařsko-královských plucích patří zkracování či dokonce úplné zadržování platu vojáků, což nevyhnutelně vede k úpadku morálky a ústí v nárůst dezercí. Trvala proto na tom, aby zemské úřady¹²⁰ vyslaly své lidi, kteří diskrétně prověří, a to i přímým dotazováním vojáků, zda je jim pravidelně vyplácena jejich mzda o pěti krejcarech denně, a stejně tak zda je jim zdarma vydáván denní příděl chleba, na který měli nárok.¹²¹ V pozdějším období se, i díky tomuto přímému zájmu vladárky, podařilo

¹²⁰ Na základě pramenu, na nějž odkazuji v následující poznámce, jde pouze o Království české, ovšem není důvod se nedomnívat, že podobná nařízení obdrželi představitelé panovnické moci i v ostatních částech monarchie.

¹²¹ Srov. kabinetní list Marie Terezie Václavu svobodnému pánu Netolickému, prezidentovi reprezentace a komory v Království českém, Vídeň 28. května 1749. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 77, sign. D3/1, č. kart. 25.

finanční problémy spojené s armádou vyřešit, protože se prostý voják již nemusel obávat o svou mzdu, a tím pádem jejím nevyplácením nemohl obhajovat své případné zběhnutí.¹²²

Nikdo si nemohl dělat iluze, že fenomén dezercí se podaří zcela potlačit jakýmkoli opatřeními, ať už represivního nebo naopak životní podmínky vojáků zlepšujícího charakteru. Bylo možné se nanejvýš snažit jej omezit do takové míry, aby co nejméně narušoval bojeschopnost armády. Zběhnutí z vojska bylo v první řadě zločinem, jímž se voják dopustil zrady na své panovnici, přísaze, nadřízených i spolubojovnících, a nakonec i na své vojenské cti. Takový zločin se dříve běžně trestal smrtí, čemuž učinila přítrž právě až Marie Terezie, čímž vlastně předjímala nastupující osvícenský přístup státu vůči provinilcům. Její květnový patent z roku 1749¹²³ tak můžeme vnímat jako do jisté míry přelomový: „Tak jsme my se následovně milostivě rozmyslily, že budoucně, až my se zase jinak rozmyslíme, žádnýho od našich obyvatelův zemských dostaveného odběhlce našeho císařského královského lidu válečného na hrdle trestati, ale ten trest v nějaké časné odsouzení k obecné práci při pevnostech změnit chceme.“¹²⁴

Trest za zběhnutí byl dále konkretizován v patentu z roku 1750, jenž s platností od 1. srpna stanovil, že dezertéři - a kromě nich i obyvatelé, kteří uprchli ze země - budou posláni na deset let nucených prací v uherských pevnostech Temešváru a Petrovaradínu. Nicméně v případě, že by ozbrojený dezertér kladl svým pronásledovatelům odpor, natož pokud by některého z nich zabil, má se s ním nakládat jako s vrahem, čili bude souzen na základě hrdelního práva, neboť se „skrze tento svůj čin sám stává nehodným a prostým vojenských privilegií a svobod.“¹²⁵ V případě otálení hrdelního soudu s rozsudkem má být obžalovaný

¹²² Srov. DUFFY, The Army, p. 55.

¹²³ O jehož vydání byla Praha předem informována. Srov. extrakt z císařsko-královského přípisu ze 17. května 1749. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 77, sign. D3/1, č. kart. 25.

¹²⁴ Patent Marie Terezie o vojenských zbězích, Vídeň 26. května 1749. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1303; srov. DUFFY, The Army, p. 56.

¹²⁵ Patent Marie Terezie o vojenských zbězích - vydání pro Markrabství moravské, Brno 24. července 1750. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1361.

dopraven ke svému bývalému, anebo alespoň k nejbližšímu dostupnému pluku, kde bude za své dvojnásobné provinění přísně potrestán, tedy smrtí.¹²⁶

Vypuknutí sedmileté války přineslo rapidní zvýšení vojenské aktivity na území českých zemí, které se tak logicky staly místem, kde bylo možno narazit na větší množství zběhů, nežli v době míru.¹²⁷ Na základním způsobu jejich pronásledování a trestání nebylo zapotřebí nic měnit, ovšem konflikt si vyžádal jisté jeho úpravy, mezi které můžeme počítat dočasné nařízení Marie Terezie, aby dopadení zběhové nebyli posíláni do Uher, nýbrž na opevňovací práce do Chebu.¹²⁸ A dále, stejně jako se forma trestu za dezerci vztahovala i na emigranty, tak postihy týkající se emigrantů nyní začaly platit i pro zběhy: „[...] kterak jsme my tehdaž [v patentech z roku 1752] za právo ustanoviti ráčily, že jeden každý, kdo by z našich dědičných do jiných cizích zemí vytáhl, nejenom s propadnutím svého statku trestán, i nóbřž také práva městského a všelikého dědictví a nápadu zbaven býti má.“¹²⁹ Tento trest převážně majetkové povahy tedy nově začal hrozit také dezertérům, a to jak uprchlým do zahraničí, tak skrývajícím se doma, samozřejmě aniž by se cokoli měnilo na trestech předcházejících.¹³⁰

¹²⁶ Srov. tamtéž; patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Rakousy nad Enží, Linec 24. července 1750. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1362; patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Horní a Přední Rakousy, Innsbruck 31. července 1750. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1364. Další důkaz císařovna zájmu o problematiku dezercí a vědomí její závažnosti představuje její reskript reprezentaci a komoře v Království českém, sepsaný v Holíči 28. srpna 1751, v němž nařizuje, aby se spolu s velícím generálem v Čechách postarali o dodržování zmíněného patentu. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 77, sign. D3/1, č. kart. 25.

¹²⁷ I když vzhledem ke strategické důležitosti českých zemí a tomu odpovídajícímu množství zde dislokovaných vojenských jednotek není neoprávněné se domnívat, že jejich obyvatelé se mohli s dezertéry setkat častěji než v jiných částech habsburské monarchie.

¹²⁸ Srov. použití chycených zběhů na opevňovací práce v Chebu. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 214, sign. D5, č. kart. 77. Dle zde se nacházejícího soupisu šlo o soubor dokumentů z let 1758-1759. Bohužel, samotné písemnosti chybí, neboť si je vypůjčil a patrně rovnou přivlastnil nejvyšší kancléř Leopold z Kolovrat, o čemž svědčí jeho vlastnoruční poznámka z 21. října 1764. Mohu tak pouze konstatovat, že zběhové byli použiti ke zmíněnému účelu, aniž bych však mohl upřesnit, o kolik šlo jedinců, na jak dlouho byli do Chebu posláni, jakou mělo toto rozhodnutí platnost a podobně.

¹²⁹ Patent Marie Terezie o vojenských zběžích, Vídeň 6. června 1761. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1621. K otázce zbíhání poddaných srov. FRANCEK, Jindřich, Velké dějiny zemí Koruny české. Zločinnost a bezpráví, Praha - Litomyšl 2011, s. 130-135; s přihlédnutím k jednomu konkrétnímu - chlumeckému - panství srov. týž, Chlumecké hrdelní příběhy, Praha 1993, s. 57 a 129.

¹³⁰ Srov. tamtéž; patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Markrabství moravské, Brno 19. června 1761. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1622.

Patenty o vojenských zběžích obecně nabádají zemské obyvatele, aby při pronásledování dezertérů dbali na zvýšenou opatrnost a obezřetnost, a stejně tak stanoví, že za zběhy je nutno považovat všechny vojáky, kteří se nacházejí mimo vojsko, pevnost, přidělené ubytování nebo svůj útvar, a jsou-li takto přistiženi bez důstojníka, popřípadě se nemohou prokázat vojenským pasem nebo propustkou - „propouštějícími listy“. Jako takové je zapotřebí je ihned zadržet a dopravit k nejbližšímu vojenskému velitelství.¹³¹

Zmíněné patenty jasně definovaly normy, podle kterých se měli obyvatelé a úřady řídit ve vztahu k vojenským zběhům, respektive k jejich trestání. Jistou zajímavost představuje až pozdější ustanovení Josefa II. o zacházení s dezertéry z řad pomalu vznikajícího císařsko-královského námořnictva. Vztahovaly se na ně stejné tresty jako na jejich protějšky od pozemních vojsk, avšak s tím rozdílem, že po odpykání trestu nedošlo k jejich propuštění z ozbrojených sil. Důvod tohoto opatření lze nejspíše spatřovat v nedostatku kvalifikovaných mořeplavců v habsburské monarchii.¹³² Lze se domnívat, že uvedené zmírnění a jasné stanovení trestů, ve spojení s napravením nedostatků v oblasti celkové péče o mužstvo,¹³³ jaké přinesly osvícenské vojenské reformy, vedlo k jistému umenšení počtu zběhlých vojáků, nebo alespoň k redukci toho, co by mohli vydávat za důvody ke zběhnutí.

4.2. Pardony

Osvícensko-absolutistický stát si uvědomoval, že disciplinace obyvatelstva, potažmo z něj naverbovaných vojáků a jejich motivace k tomu, aby se střežili dezercí, nelze dosáhnout

¹³¹ Srov. patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Království české, Praha 14. dubna 1762. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1633; patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Markrabství moravské, Brno 14. dubna 1762. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1634.

¹³² Srov. nařízení českého gubernia o způsobu nakládání s dopadenými císařsko-královskými námořníky, kteří dezertovali, Praha 13. listopadu 1788. NA ČR Praha, 1. oddělení, CV, inv. č. 1083.

¹³³ Zaopatření nakonec nebylo upřeno ani samotným zběhům, i když stěží v intencích přesahujících péči o jakékoli jiné vězně. Důkazem budiž reskript Marie Terezie všem zemským úředníkům v Království českém, sepsaný ve Vídni 5. února 1748, v němž potvrzuje, že výdaje na zaopatření zadržených zběhů budou bez odkladu poskytnuty ústřední vojenskou pokladnou. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 77, sign. D3/1, č. kart. 25.

výhradně represivními prostředky. Stejně jako trestat bylo rovněž nezbytné odpouštět a dávat tak najevo velkou míru shovívavosti před pochybením, jehož se zběhové dopustili, měli-li zájem je odčinit. Pro Marii Terezii s jejím mateřským přístupem k armádě měl tento faktor tím spíše větší význam; kromě toho nesmíme alespoň u ní vynechat roli víry a křesťanské povinnosti odpouštět druhým. To všechno pak přispívalo k pozitivní reprezentaci panovnice v očích poddaných i stavovské společnosti. Nelze opomenout ani čistě praktické a pragmatické hledisko, jehož si ještě více musel být vědom Josef II. - posíláním desítek a stovek lidí každý měsíc na šibenici nebo na nucené práce by se stát zbytečně připravoval o vojáky, případně plátce daní, neboť obdobný přístup jako vůči zběhům vojenským se zaujímal i v případě emigrantů, jak už jsme si ukázali a ještě dále ukážeme.

Omilostnění zběhů bylo realizováno prostřednictvím takzvaných generálních pardonů, vydávaných v různých intervalech po celé trvání období osvícenského absolutismu. Jako vzorový příklad může posloužit generální pardon z konce června 1759, jenž zaručil milost pro všechny zběhy, kteří se do šesti týdnů od jeho vydání vrátí ke svým plukům „a při nich stále napotom zůstatí přislíbějí, budoucně pak se tak, jak jednomu věrnému a poctivému vojáku přísluší a náleží, chovati budou, čehož skutečné plnění pro jejich bezpečnost tímto se jim nanejvýš připovídá.“¹³⁴ Generálové, velitelé pluků a všichni ostatní důstojníci měli povinnost navrátilce bez jakýchkoli překážek přijmout zpět do běžné služby a dohlédnout na to, aby nebyli pro své provinění žádným způsobem ostrakizováni, protože „všecko to věčným zapomenutím opominuto bylo.“¹³⁵

Jak vidno, generální pardon nezprošťoval napraveného zběha vojenské povinnosti ani mu neposkytoval žádné jiné výhody či úlevy, prostě mu pouze zaručil návrat do stavu, v němž se nacházel před svou dezercí. Stejně tak nezapomněl varovat ty, kteří neuposlechnou a v

¹³⁴ Generální pardon Marie Terezie pro vojenské zběhy, Vídeň 30. června 1759. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1596.

¹³⁵ Tamtéž.

dané lhůtě se nevrátí, že se na ně i nadále vztahují platné tresty za zběhnutí.¹³⁶ Na těchto základních zásadách je založena naprostá většina ostatních pardonů, přičemž nejčastěji se liší především v délce lhůty stanovené pro návrat, a stejně tak se vztahovaly výhradně na ty, kteří prchli před jejich vydáním a zveřejněním, nikoli potom, neboť bylo logické se domnívat, že takový voják si je plně vědom svého činu a nezasluhuje proto odpuštění. Změnil-li názor na svou dezerci, nezbylo mu patrně většinou nic jiného, než se skrýt a vyčkat vydání nového pardonu.

Přesto můžeme v některých pardonech pozorovat jisté odchylky, a to jak v období před sedmiletou válkou, tak i po ní: například generální pardon z roku 1742, kdy Marie Terezie v boji za záchranu svého dědictví potřebovala každého bojovníka, se snažil zběhy motivovat k návratu odměnou ve výši jednoho dukátu za každého způsobilého muže, kterého přivedou s sebou, a to do tří měsíců od svého zveřejnění.¹³⁷ Podobně se občas dalo ustoupit od nutnosti zařadit bývalé zběhy zpět do vojenské služby: Vídeň v tomto smyslu v březnu 1748 informovala, možná poněkud neobvykle, jménem císaře Františka I. zemské úřady v Království českém, že zběh z řad starších a ženatých vojáků se může ze služby vyvázat tak, že za sebe postaví jiného „službyschopného a náležitě oděného rekruta.“¹³⁸

Tato možnost byla o devět měsíců později rozšířena a formalizována novým generálním pardonem, jenž dle svých vlastních slov na žádost stavů a v zájmu zabránění úbytku „kontribuentů“ stanovil, že všichni zběhové, prchnuvší před 1. listopadem 1748 a usadivší se v Království českém nebo chystající se tamtéž usadit, mají šest měsíců na to, aby se dobrovolně přihlásili, a pakliže ti od pěchoty „jiného k službám vojanským schopného muže s oděvem za sebe postavějí,“ a ti od jezdeckva zaplatí 52 zlatých 30 krejcarů jakožto náhradu za náklady na jejich zverbování, popřípadě ještě nahradí svého koně, pokud jej vzali s sebou,

¹³⁶ Srov. tamtéž.

¹³⁷ Srov. generální pardon Marie Terezie pro vojenské zběhy - vydání pro Štýrsko, Štýrský Hradec 10. února 1742. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1189.

¹³⁸ Srov. reskript Františka I. zemským úřadům v Království českém, Vídeň 26. března 1748. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 76, sign. D2, č. kart. 25.

budou považováni za vyvážané z přísahy a zproštěné služby, jakož jim ani nehrozí žádný trest za zběhnutí.¹³⁹

Hned několik zajímavostí obsahuje generální pardon vydaný nedlouho po vypuknutí sedmileté války. Dává možnost odpuštění všem zběhům, kteří uprchli před 1. únorem 1757 a nyní se nacházejí v cizině, pakliže se vrátí do služby u pluků nacházejících se v Čechách, kde toho času zimovaly hlavní síly císařsko-královské armády. I tentokrát se napravení dezertéři měli dočkat propuštění z vojny, ovšem jen v tom případě, že budou poctivě sloužit až do konce války, čehož se z nich asi vzhledem k délce trvání konfliktu a ztrátám všech zúčastněných stran mohl dožít sotva zlomek, pokud vůbec nějaký. Pardon, jenž oproti zvyklostem postrádá stanovení lhůty pro návrat, dále praví, že pakliže se ti zběhové, kteří již před zmíněným datem vstoupili zpět do habsburských služeb¹⁴⁰ či zejména do služeb spojenců habsburské monarchie, vyskytnou v Čechách a budou-li mít u sebe řádnou propustku, nebudou zařazeni do císařsko-královských pluků na základě uvedeného principu, ani jim nehrozí zadržení.¹⁴¹ Taktéž těm zběhům, již vstoupili do spojeneckých armád, bude po válce umožněn návrat do země, opatří-li si patřičné propuštění. Tento generální pardon má dvojitý charakter, a sice v tom smyslu, že mimo císařsko-královských vojáků se obdobným způsobem vztahuje také na zběhy z francouzské armády, kteří se mají vrátit k vojsku na Dolním Rýně. Z tohoto důvodu je dokument vytištěn dvojjazyčně, německy a francouzsky.¹⁴²

Je známo, že pruský král Fridrich II. měl ve zvyku násilně verbovat do své armády příslušníky nepřátelských vojsk, ať už zběhy, nebo zajatce. Taková situace nastala kupříkladu po bitvě u Štěrbohol, na což císařsko-královští velitelé nemohli reagovat jednoduchým

¹³⁹ Srov. generální pardon Marie Terezie pro vojenské zběhy - vydání pro Království české, Praha 30. prosince 1748. Tamtéž.

¹⁴⁰ A to na základě minulého pardonu z 25. ledna 1757, který tento dokument zmiňuje, ale on samotný se ve sbírkách NA ČR bohužel nenachází. Domnívám se však, že byl obsahem shodný s výše uvedenými základními zásadami.

¹⁴¹ Naopak ty, kteří se vojenským pasem neprokážou, čeká zadržení a vrácení zpět na základě smluv o vzájemném vydávání vojenských zběhů.

¹⁴² Srov. generální pardon Marie Terezie a Ludvíka XV. pro vojenské zběhy, Vídeň a Versailles 20. dubna 1757. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 213, sign. D4, č. kart. 77.

odsudkem těchto nešťastníků jakožto zrádců a dezertérů. Naopak dobře věděli, že mnohým z nich nechybí vojenská čest, smysl pro povinnost, věrnost panovníci, anebo prostá nechuť podřídit se pruskému drilu, a proto využijí nejbližší příležitosti k útěku. Když se po bitvě u Kolína válečná situace obrátila ve prospěch habsburské monarchie a Prusové začali vyklízet Čechy, bylo jasné, že takové případy se začnou množit. Z toho důvodu došlo ke stanovení pravidla beztrestnosti pro uprchlíky z pruské armády, pakliže opět nastoupili službu u svých bývalých útvarů, takže fakticky se vůči nim uplatňoval stejný přístup jako k navrátilším se zběhům.¹⁴³

S pokračováním války šla dál i zaběhnutá praxe vydávání generálních pardonů,¹⁴⁴ a po jejím konci došlo k jejímu částečnému sloučení s problematikou civilních emigrantů, s níž tak jako tak vcelku úzce souvisela. Tudiž se generální pardon pro emigranty, který jim poskytl do konce července 1768 možnost návratu z ciziny zpět ke svým vrchnostem a živnostem, výslovně netýkal vojenských zběhů, jakož i zločinců uprchnuvších za hranice a vypovězených lidí: „Však chceme my [Marie Terezie] vojenské odběhlce, pak ty, kteří skrze těžké provinění a nato vynešený tresty na outěk se dali, anebo dokonce vyhnáni byli, od toho všeobecného prominutí vyjmutý.“¹⁴⁵ To se však záhy změnilo vydáním dodatku, rozšiřujícího lhůtu do konce září 1768, a především rozšiřujícího působnost pardonu i na vojenské zběhy, kteří se měli přihlásit na nejbližším vojenském velitelství, aby byli navraceni ke svým plukům.¹⁴⁶

Mezi obecně platné formulace patřilo také zdůraznění toho, že se amnestie, můžeme-li použít tento pojem, týkala zběhlých císařsko-královských vojáků bez ohledu na jejich domácí

¹⁴³ Srov. císařsko-královské velitelství v Kolodějích u Prahy reprezentaci a komoře v Království českém, Koloděje 25. června 1757. Tamtéž.

¹⁴⁴ Srov. generální pardon Marie Terezie pro vojenské zběhy, Vídeň 15. února 1761. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1617. Lhůta pro návrat v tomto případě trvala do konce května uvedeného roku.

¹⁴⁵ Generální pardon Marie Terezie pro emigranty - vydání pro Království české, Praha 12. ledna 1768. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1730; Srov. generální pardon Marie Terezie pro emigranty - vydání pro Markrabství moravské, Brno 29. ledna 1768. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1733.

¹⁴⁶ Srov. rozšíření generálního pardonu Marie Terezie pro emigranty - vydání pro Království české, Praha 9. února 1768. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1734; rozšíření generálního pardonu Marie Terezie pro emigranty - vydání pro Markrabství moravské, Brno 19. února 1768. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1735.

nebo cizí původ, to znamená, pokud byli naverbováni kupříkladu v říši.¹⁴⁷ Nejinak tomu bylo v případě generálního pardonu, který si vynutilo vzrůstající napětí před vypuknutím války o bavorské dědictví a s ním související přípravy.¹⁴⁸ Bez významnějších změn omilostňoval zběhy za své samostatné vlády též Josef II., jak se dá předvést na jeho generálních pardonech vydaných během války s Osmanskou říší, které poskytovaly lhůtu dvanácti měsíců,¹⁴⁹ respektive do konce února 1790.¹⁵⁰

V době, kdy musel císař Leopold II. uklidňovat rozbouřenou atmosféru po radikálních opatřeních svého nedávno zesnulého bratra a předchůdce, jež zasahovala všechny vrstvy společnosti habsburského soustátí, nařídil prodloužení již dříve vydaného generálního pardonu pro emigranty o šest měsíců, konkrétně do konce prosince 1790. Z hlediska problematiky vojenských zběhů má tento dokument tu zajímavost, že se rovněž jeho platnost rozšiřuje i na ty, kteří prchli ze strachu před vojnou. Tito, „pokudž se v tom vysazeném času do místa svého narození zase navrátějí, všeho trestu zproštění býti a zůstatí, ano i v přítomné vojně od rekrutýrování osvobození býti mají.“¹⁵¹ Čili vlastně omilostňuje zběhy dříve, než se jimi vůbec mohli stát, a zároveň jim alespoň na dobu trvání stále ještě probíhající poslední turecké války zaručuje osvobození od vojenské povinnosti.¹⁵² To dokazuje přetrvávající racionální přístup osvícenského státu k vojenským zběhům, a vlastně zde můžeme spatřovat i náznak budoucího ústupu od doživotní vojenské služby, neboť vyhlídka na ni mohla taktéž sehrát významnou roli při dezerci.

¹⁴⁷ K zemím, z nichž se rekrutovali vojáci habsburské monarchie, srov. DUFFY, *The Army*, p. 8-12.

¹⁴⁸ Zběhové tentokrát dostali čas na návrat do konce srpna probíhajícího roku. Srov. generální pardon Marie Terezie pro vojenské zběhy - vydání pro Markrabství moravské, Brno 6. května 1778. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1976.

¹⁴⁹ Srov. generální pardon Josefa II. pro vojenské zběhy, Vídeň 1. května 1788. NA ČR Praha, 1. oddělení, CV, inv. č. 1015.

¹⁵⁰ Srov. generální pardon Josefa II. pro vojenské zběhy, Vídeň 1. září 1789. NA ČR Praha, 1. oddělení, CV, inv. č. 1206.

¹⁵¹ Rozšíření generálního pardonu Leopolda II. pro emigranty - vydání pro Království české, Praha 4. července 1790. NA ČR Praha, 1. oddělení, CV, inv. č. 1306.

¹⁵² Je na místě připomenout, že v této době již téměř deset let platil konskripční systém doplňování armády, a tedy vojenská služba nebyla - alespoň v neuherské části monarchie - dobrovolnou záležitostí.

4.3. Výměny

Mohlo se stát, že na území habsburské monarchie se vyskytli zběhové pocházející z cizích armád, nepřátelských i spojeneckých. Zatímco v případě těch nepřátelských existovala všude zaběhnutá praxe spočívající ve snaze o jejich dobrovolné či násilné zařazení do daného vojska, zacházení se zběhy z řad spojenců bylo nutno ošetřit v součinnosti s jejich představiteli a ku vzájemnému prospěchu, neboť stejným způsobem se mohli císařsko-královští dezertéři ocitnout v zemích habsburských spojenců. Z tohoto důvodu byly uzavírány bilaterální smlouvy o vzájemném vydávání vojenských zběhů, které jasně stanovily postup pro případ, kdy nastane takováto situace, jakož i závazky pro obě smluvní strany. Pro utvoření si představy o tom, na jakých základech se stavěly, na následujících řádcích podrobněji rozeberu obsah dvou z nich, jedné se Saskem a druhé s Francií.

Uzavřením berlínského míru došlo mimo jiné k znovunavázání přátelských vztahů mezi habsburskou monarchií a Saskem, což si vyžádalo nutnost obnovení smlouvy o vzájemném vydávání vojenských zběhů, naposledy uzavřené v roce 1721. Nový text v jedenácti článcích vyjadřuje podmínky smlouvy, přičemž na prvním místě stanoví, že zběhové od obou stran mají být ihned po svém zadržení, s veškerým vybavením, které měli toho času při sobě, dopraveni „nejbližšímu gubernátorovi, komendantovi, oficirovi neb městské vrchnosti téhož principála, od jehožto vojska podobní dezertéři odběhli.“¹⁵³ Tito představitelé státní autority mají povinnost sami zběhy vyhledávat a zadržovat, přičemž výdaje na denní věznění a výživu pro jednu osobu smlouva stanovuje na čtyři krejcarey pro habsburskou monarchii a třináct haléřů pro Sasko. Stejně tak musí obě strany vracet koně s celým zabaveným příslušenství; každému zvířeti náleží denní přiděl píce po šesti librách ovsa, osmi librách sena a potřebné množství slámy „podlé jarmarečné ceny.“¹⁵⁴

¹⁵³ Smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a Saskem - vydání pro Království české, Praha 22. listopadu 1743. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1207.

¹⁵⁴ Tamtéž.

Poddaní i vojáci měli získat podnět k pronásledování zběhů ze spojenecké armády prostřednictvím odměn: za každého dopadeného pěšáka nebo jezdce bez koně vznikl nárok na šest říšských tolarů nebo devět zlatých, a za každého jezdce s koněm plný dvojnásobek této sumy. Zběha bylo nutno dovést na hranici,¹⁵⁵ po čemž byla přijímající strana zavázána okamžitě vyplátit odměnu a uhradit výdaje za předchozí věznění a živení zběha i případného koně. Nicméně, „aby se s tím velké outraty nezběhly,“ tak výdaje na hlídání a doprovod zběha po dobu jeho transportu, což musel příjemce odměny zajistit sám, od ní byly sraženy. Následně došlo, zvláště v době zimních kvartýrů, k odvedení zběha k nejbližší se nacházejícímu pluku, kde už se o jeho dalším osudu rozhodlo na základě zákonů dané země.¹⁵⁶

Smlouva zakazuje stíhání zběhů na cizí území, ovšem v takové situaci měli pronásledovatelé možnost je nahlásit tamějším úřadům nebo vrchnostem, které se postaraly o další průběh sledování. Dále byl zapovězen odkup koní, uniforem, zbraní či jakéhokoli jiného vybavení od zběhů, stejně jako jejich přechovávání, poskytování pomoci při jejich útěku, natož pak podněcování k dezerci. V případě, že by se někdo opovážil o nákup, musel bezodkladně vše a bez nároku na náhradu vrátit, kromě čehož jej vrchnost měla „dlé povahy věci pro přestoupení této záповědi zasloužile potrestati.“¹⁵⁷ Nápodobně se poddaný vystavoval hrozbě trestu na základě uvážení vrchnosti za poskytování pomoci cizím zběhům.¹⁵⁸

Obě strany rovněž akceptovaly možnost výjimek: první spočívala v tom, že nebyla povinnost vydávat zběhy, kteří sice uprchli ze spojenecké armády, ale svým původem pocházeli z druhé země. Druhá výjimka se dá interpretovat jako snaha o jistou prevenci dezerce, neboť těm, kteří se potřebovali vrátit do své vlasti, tedy habsburských zemí nebo Saska, a to z důvodu nutnosti převzetí zděděného hospodářství, poskytla možnost vyvázat se z

¹⁵⁵ Konkrétní místa smlouva neuvádí.

¹⁵⁶ Srov. tamtéž.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Srov. tamtéž.

vojenské služby za předpokladu, že svou situaci hodnověrně prokážou a postaví za sebe jiného způsobilého rekruta, nebo zaplatí dvacet tolarů, případně třicet zlatých u pěchoty, respektive 35 tolarů či 52,5 zlatého u jezdeckva.¹⁵⁹

Zajímavá je skutečnost, že v době svého uveřejnění a dokonce i předchozího uzavření již smlouva několik měsíců zpětně platila, a sice od 15. dubna 1743. Z tohoto důvodu měli být vydáni všichni zběhové vstoupivší do služeb spojence po tomto datu. Rovněž nedošlo k určení časového limitu pro platnost smlouvy - měla platit tak dlouho, dokud oba panovníci neuznají za vhodné ji změnit.¹⁶⁰

Na obdobných principech se zakládají i další smlouvy, jež habsburská monarchie uzavřela v průběhu čtyřicátých let osmnáctého století s jinými významnými útvary Svaté říše římské národa německého, konkrétně se Švábskem,¹⁶¹ Franky,¹⁶² Bavorskem¹⁶³ a Mohučí.¹⁶⁴ Pozdější smlouva s Falcí pak obsahuje jistá zpřesnění, a to v tom smyslu, že požaduje evidenci zběhova jména, pluku, místa a času zběhnutí a stavu jeho vybavení. „Dotčení zběhlci mají v tom stavu, v jakém oni stíženi byli, totiž s jejich šatmi, zbraní, koňmi a jinšími věcmi,

¹⁵⁹ Srov. tamtéž.

¹⁶⁰ Srov. tamtéž. Stran jiných vydání téhož dokumentu srov. smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a Saskem, Vídeň 25. září 1743. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1205; smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a Saskem - vydání pro Sasko, Drážďany 15. listopadu 1743. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1206.

¹⁶¹ Srov. smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a říšským krajem Švábsko, Ludwigsburg 8. února 1745. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 177, sign. C16, č. kart. 55.

¹⁶² Srov. smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a říšským krajem Franky, Schweinfurt 7. dubna 1745. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1225.

¹⁶³ Srov. smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a Bavorskem, Mnichov 28. srpna 1745. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1229. Jako doklad dlouhodobé platnosti této i dalších smluv lze brát například skutečnost, že mezi květnem 1759 a zářím 1760 vydala habsburská monarchie 84 příslušníků bavorského vojska, i když všichni nemuseli být nezbytně zběhy, neboť někteří byli odesláni s doprovodem, zatímco jiní pouze s pasy. Srov. specifikace bavorského mužstva odeslaného zpět do vlasti mezi 1. květnem 1759 a 15. zářím 1760, Praha 16. září 1760. NA ČR, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 177, sign. C16, č. kart. 55.

¹⁶⁴ Srov. smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a mohučským kurfiřtstvím, Mohuč 6. února 1747. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1250.

co při sobě měli, nevyhnutelně vydání býti.¹⁶⁵ Také stanoví, kdo přesně má rozhodovat o trestech pro poddané za pomoc zběhům, neboť pod častým pojmem „vrchnost“ můžeme v těchto textech mnohdy rozumět jakoukoli autoritu, nikoli nezbytně pozemkového vlastníka: mají být potrestáni „skrz své vlastní soudce a rychtáře.“ Mimo to zdůrazňuje zákaz důstojníkům přijímat zběhy druhé strany do svých vojenských služeb, a konečně dochází rovněž ke zpřesnění a doplnění zmíněné první výjimky, kdy platilo, že dezertér, jenž se navrátil domů, nejenže musí pocházet z dané země, ale také nikdy nesloužil v její armádě, to jest že nejde o jakéhosi „dvojitého“ zběha.¹⁶⁶

Jistá specifika v porovnání s říšskými státy si vyžádala smlouva, kterou habsburská monarchie vyjednala s Francií na počátku sedmileté války. Jejich šestnáct článků se odvíjí od data nabytí účinnosti, jímž byl 1. únor 1757. Vojáci, kteří před tímto dnem dezertovali z jedné nebo druhé armády a vstoupili do vojenských služeb spojence, v nich měli setrvat i nadále. Dále ti francouzští zběhové, uprchnuvší před začátkem února a nacházející se v říšských státech, s nimiž Francie neměla smlouvu o jejich vzájemném vydávání, ale i v habsburských dědičných zemích, se rovněž nevystavovali nebezpečí pronásledování, ba dokonce jim bylo i po uvedeném datu umožněno vstoupit do císařsko-královských služeb. Toto pravidlo, svědčící o značné benevolenci vynucené zvýšenou potřebou rekrutů pro obě armády, platilo i obráceně: „Kteroužto povahu nápodobně ono mužstvo má, jenž před dotčeným 1. dnem února 1757. [roku] z císařských královských vojenských služeb zběhlo, že rovně do královských francských služeb přijato býti může, bez pohledávání neb nějakého zanepráždění [sic].“¹⁶⁷

Kdokoli však zběhl po 1. únoru 1757, musel být zadržen a vydán zpět, a to i v případě, že se pokusil vstoupit do druhé armády, nebo se mu do ní vstoupit podařilo, avšak na jeho předešlé provinění se přišlo. Smluvní strany se také zavázaly vydat svým vojskům přísný

¹⁶⁵ Smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a falckým kurfiřtstvím - vydání pro habsburskou monarchii, Vídeň 1. července 1753. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1468.

¹⁶⁶ Srov. tamtéž.

¹⁶⁷ Smlouva o vzájemném vydávání vojenských zběhů mezi habsburskou monarchií a Francií, Vídeň 16. prosince 1756. NA ČR, 1. oddělení, CV, inv. č. 132.

rozkaz tyto muže bez výjimky zatknout a střežit až do okamžiku jejich předání. Odměna za předvedení jednoho zběha byla tentokrát stanovena na dvacet rýnských zlatých, respektive padesát livrů.¹⁶⁸

Pakliže dojde k zadržení francouzského zběha v době, kdy se jeho armáda bude nacházet v říši nebo habsburské monarchii, má jeho zadržovatel bez otálení uvědomit nejbližší vojenské velitelství jakékoli ze stran. V případě její nepřítomnosti smlouva tentokrát určuje konkrétní místa, kam bylo nutno zběha odvést, a sice Livorno, Breisach, Kehl, Lucemburk, Mons nebo Ypres. Naproti tomu francouzští poddaní měli dopadené císařsko-královské zběhy dodat do nejbližšího z měst Toulon, Neubreisach, Štrasburk, Thionville, Maubeuge a Lille, kde je měly převzít příslušné orgány. Narozdíl od předchozích smluv, zakládajících nárok na náhradu nákladů za živění a věznění zběha podle počtu dnů, tato smlouva garantuje uhrazení výdajů za jeho transport na určená místa, jichž bylo nutno dosáhnout nejkratší možnou cestou, na základě vzdálenosti, kdy připadal pro jednu osobu jeden rýnský zlatý na jednu německou, a 25 sou na jednu francouzskou míli.¹⁶⁹

Ten, kdo zběha zadržel a vedl do příslušného města, si musel v místě jeho původního zadržení a uvěznění opatřit osvědčující dokument, po jehož předložení mu byla proplacena odměna a uhrazeny ostatní výdaje, mezi které smlouva řadí rovněž náklady na jeho výživu a věznění, ovšem nestanoví žádnou paušální částku. Mezi obligátní formulace pak patří nutnost vrátit i všechno vojenské vybavení, jímž zběh disponoval během svého zadržení, a také závazek pro oba panovníky, že vydají přísný zákaz obchodování s ním.¹⁷⁰

Když pomineme výše zmíněné úlevy pro dezertéry zběhnuvší před začátkem února 1757, smlouva neobsahuje možnost jiných výjimek. Naopak uvádí, že zběhové od obou armád, nalezení mezi nepřátelskými zajatci, budou vydáni bez ohledu na to, jestli prchli před

¹⁶⁸ Srov. tamtéž.

¹⁶⁹ Srov. tamtéž.

¹⁷⁰ Srov. tamtéž.

uvedeným datem, nebo po něm.¹⁷¹ Smlouva nabyla účinnosti 1. únorem 1757 a poté platila ve všech evropských zemích podléhajících Marii Terezii a Ludvíku XV., v jejich armádách a místech, kde se momentálně nacházely, a to - rovněž narozdíl od smluv s říšskými státy - po dobu šesti let, „po kterémžto prošlém čase takové [usnesení], pokudž to obojí strana za dobré a prospěšné vynajde, zase obnoveno bude.“¹⁷²

¹⁷¹ Srov. tamtéž. Přirozeně s ohledem na to, co víme o násilném verbování do pruské armády, lze předpokládat, že tito muži se po svém návratu mohli dočkat omilostnění.

¹⁷² Tamtéž.

5. Zběhlec a obyvatelé

Osvícensko-absolutistický stát otázku přístupu k vojenským zběhům úzce spojoval rovněž se stanovováním postupu vůči nevojenským osobám, které se buď dopustily poskytnutí jakékoli formy pomoci dezertérům, anebo se naopak aktivně podílely na jejich pronásledování, dopadení a uvěznění, což jim zakládalo nárok na odměnu. A tak v patentech o vojenských zbězích nacházíme pasáže týkající se této problematiky, stejně jako narážíme na patenty věnující se jí výhradně. Z toho vyvozují, že tomuto tématu byla přikládána srovnatelná, ne-li přímo větší důležitost, neboť šlo mimo jiné o zachování nebo opačně narušení loajality poddaných i vrchností vůči panovnickému domu, jinými slovy o střet mezi soucitem, příbuzenskými vztahy a křesťanskou povinností pomoci bližnímu na jedné, a zodpovědností vůči vladaři a jeho zákonům na druhé straně.

5.1. Tresty

Bylo nutno počítat s tím, že zběhům se může dostat pomoci od vesničanů, zvláště pak v místech, odkud pocházeli, nebo i jiných lidí, především duchovních, anebo také s možností laxního přístupu lokálních autorit k jejich pronásledování. Patenty všem těmto aspektům věnují pozornost, ačkoli jsou zřídka tak konkrétní jako jeden, jenž se týká čerstvě naverbovaných rekrutů, kteří prchli na konci června a v průběhu července 1742 z pěšího pluku Otto von Walsegga,¹⁷³ toho času přebývajícího v Bad Radkersburgu. Uvádí jména jedenácti mužů, z nichž jeden již byl dopaden, a nařizuje všem, zvláště ale úřadům a vrchnostem, aby po těchto i případných dalších dezertérech pátrali a rovněž aby zatkli každého, kdo by jim pomohl. Takovým se stanovuje pokuta 600 zlatých.¹⁷⁴

¹⁷³ Pozdější 49. pěší pluk. Srov. DUFFY, *The Army*, p. 229.

¹⁷⁴ Srov. patent Marie Terezie o vojenských zbězích z Walseggova pěšího pluku, Štýrský Hradec 25. srpna 1742. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1195.

Podobně jako v případě trestání zběhů samotných získávala i opatření proti „pomahačům“ rychle jasnou a jednotnou náplň. Panovnice skrze ně neopomněla obyvatelům vyjádřit své pohoršení nad skutečností, že „mnozí odběhlcové nejen naproti té ostré záповědi se přechovávají, anobř což nejhoršího jest, prostředkem shovívání některých hospodářských oficírů, ano i samých vrchností“ je jim dávána příležitost usazovat se u sedláků, ba dokonce se jim umožňuje provozovat jejich předchozí řemeslo. Obyvatelé si tak sami škodí, protože to vede k novým rekrutýrkám na doplnění stavů po zběhlých vojácích, prostředky na což jsou stejně získávány od nich.¹⁷⁵

A tak patenty přísně zapověděly poskytování jakékoli pomoci vojenským zběhům, ponoukání k dezerci a rovněž jejich přechovávání, zaměstnávání a také odkup či výměnu vybavení; naopak přikázaly jejich neprodlené zadržení a vydání. Jako trest stanovily nejen úhradu vzniklé škody, ale i celkem důmyslně nucené naverbování provinilce do armády, byli schopni vojenské služby. Pokud by tato možnost nepřipadala v úvahu, hrozily mu tři roky nucených prací na blíže neupřesněném místě: „[...] v poutách a železích na obecném díle potrestán bude.“¹⁷⁶ Tato podoba represivních opatření zůstala zachována až do sklonku čtyřicátých let osmnáctého století, ovšem došlo k upřesnění některých detailů, jako například nutnosti důkladného prozkoumání všech podezřelých jedinců ve smyslu zjištění jejich původu nebo vrchností a jejich následného odeslání zpět domů.¹⁷⁷ Patent z prosince 1747 také stanovil, že tresty se vztahují i na ty, kteří o zbězích vědí, ale nezadrží je nebo neoznámí,

¹⁷⁵ Finanční ztráty vzešlé z poskytování pomoci zběhům představují vůbec jeden z hlavních argumentů, které měly poddané odradit od takového jednání, a proto se opakují v mnoha patentech. Srov. patent Marie Terezie proti pomáhání vojenským zběhům - vydání pro Království české, Praha 22. prosince 1744. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1223.

¹⁷⁶ Tamtéž.

¹⁷⁷ Srov. patent Marie Terezie proti pomáhání vojenským zběhům - vydání pro Království české, Praha 3. května 1745. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1226. Toto vydání obsahuje i zajímavou zmínku, v níž předpokládá, že zběhové ovládající pouze český jazyk se nemohou uchýlit jinam, než do své domoviny: „[...] skoro každodenní zkušenost ukazuje, že podobným jen samotně jazykem českým řečícím a podle toho nikam jinam, než do své vlasti se navrátiti mohoucím odběhlcům nejenom naproti vši záповědi přechování se dává [...]“.

popřípadě je odehnali s pouhou výstrahou prozrazení. Ovšem zároveň slíbil milost těm z nich, kteří tak učiní do konce února 1748.¹⁷⁸

Významnou změnu přinesl rok 1749, kdy nejenže došlo k oficiálnímu zrušení trestu smrti pro zběhy, ale také k dalšímu stanovení trestů pro „pomahače“. Zatímco zběh nyní mohl počítat s tím, že jej v případě dopadení nečeká oprátka, obyvatel se za pomoc dezertérovi vystavoval nebezpečí tvrdšího trestu než předtím. Předně došlo k rozdělení trestů do dvou kategorií: do první spadali poddaní, tedy „sedláci, měšťané a ouředníci“, jimž nadále hrozila peněžní pokuta ve výši vzniklé škody, ale mimo to je čekalo plných deset let prací v některém z uherských hraničních měst, v případě žen šlo o Temešvár. Druhá kategorie se týkala duchovních i světských vrchností, které měly mimo úhrady škody zaplatit tisíc zlatých za každého zběha, v případě nižšího kléru 150 zlatých. Trest smrti oběšením tak hrozil pouze cizím verbířům navádějícím vojáky k dezerci.¹⁷⁹

Zostření trestů naznačuje, o jak závažný problém šlo, a také poukazuje na odhodlání státu k jeho zmírnění v době rozbíhajících se vojenských reforem a příprav na novou válku, a to jak pomocí represivních opatření, tak odměn, což bude ukázáno níže. V červenci 1750 bylo dokonce nařízeno, aby byli odsouzení během výkonu svého desetiletého trestu každý týden bití a ještě před svým odesláním pro výstrahu všem, kdo by se chtěli dopustit stejného zločinu, veřejně vystaveni s cedulí na prsou, kde bude popsáno jejich provinění i následky, které si jím přivodili.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Srov. patent Marie Terezie proti pomáhání vojenským zběhům - vydání pro Království české, Praha 29. prosince 1747. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1271. Sankce v podobě pokuty, odvodu a tříletých prací ještě obsahoval dubnový patent z roku 1749. Srov. patent Marie Terezie proti pomáhání vojenským zběhům - vydání pro Království české, Praha 24. dubna 1749. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1300.

¹⁷⁹ Srov. patent Marie Terezie o vojenských zběžích, Vídeň 26. května 1749. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1303.

¹⁸⁰ Srov. patent Marie Terezie proti pomáhání vojenským zběhům - vydání pro Markrabství moravské, Brno 20. července 1750. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1360; patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Markrabství moravské, Brno 24. července 1750. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1361; patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Rakousy nad Enží, Linec 24. července 1750. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1362; patent Marie Terezie o

Zvláštní pozornost bylo nutno věnovat duchovním osobám, neboť právě u nich existovalo zvýšené nebezpečí pomoci prchajícím dezertérům. V listopadu 1750 informovala Marie Terezie prostřednictvím státních úřadů o události, kdy dva zběhové z pěšího pluku Ferdinanda von Grünneho¹⁸¹ našli azyl ve františkánském klášteře v Hájku u Prahy, a sice pod záminkou, že utekli, protože spáchali vraždu, za kterou by jim bezesporu hrozila smrt. Ve skutečnosti však nic takového na svědomí neměli, pouze kryli zběhnutí z obyčejné nechuti k dalšímu setrvání ve vojenské službě. Nicméně mniši dvojici uvěřili a vybavili ji dopisem, s jehož pomocí se jí ujímali duchovní v dalších obcích, a tak se oběma zběhům podařilo uprchnout až do Horní Falce; jejich další osud už se nedozvídáme. Panovnice využila tohoto příkladu k nabádání duchovenstva, aby se dezertérů neujímalo a přenechalo je světské spravedlnosti, už jen proto, že jim nehrozí trest smrti, a nedbalo žádných jejich výmluv, neboť jinak se vystavuje riziku potrestání na základě patentu z května 1749.¹⁸²

K dalšímu zostření a specifikaci norem pro trestání lidí, poskytujících pomoc vojenským zběhům, došlo v roce 1751. Tehdy byl dokonce nařízen trest smrti pro každého, kdo by zaprvé přesvědčil ke zběhnutí vojáka, jenž to původně nezamýšlel, a pomohl by mu v útěku; zadruhé by přiměl zběha ke vstupu do cizí vojenské služby, „buď on v obojím tomto příběhu [rozuměj v tomto i předchozím případě] téhož odběhlce příbuzný, nebo ne“; a zatřetí by se postavil na odpor zběhovým pronásledovatelům, ba dokonce nějakého z nich poranil. Forma trestu se lišila dle pohlaví odsouzeného: „[...] mužská osoba provazem, ženská ale mečem trestána býti má.“¹⁸³

Pro ty, kteří by pomohli „úmyslnému“ zběhovi v útěku, zapřeli jej, poskytl mu úkryt, odkoupili od něj či s ním vyměnili zbraň nebo výstroj, nebo mu pouze přispěli radou, byl i

vojenských zbězích - vydání pro Horní a Přední Rakousy, Innsbruck 31. července 1750. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1364.

¹⁸¹ Pozdější 26. pěší pluk. Srov. DUFFY, The Army, p. 225.

¹⁸² Srov. nařízení Marie Terezie o duchovenstvu a vojenských zbězích - vydání pro Horní a Přední Rakousy, Innsbruck 4. prosince 1750. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1382.

¹⁸³ Patent Marie Terezie proti pomáhání vojenským zběhům, Vídeň 22. února 1751. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1386.

nadále stanoven trest nucených pevnostních prací. Ten se však svou délkou lišil podle toho, zda k činu došlo v místě zběhnutí, nebo někde jinde, tedy deset, respektive pět let. Také se již nejednalo výlučně o uherské pevnosti, ale o pevnosti nacházející se v dané zemi, bezesporu aby došlo k efektivnějšímu využití takto získaných pracovních sil, což tím více platí o českých zemích jakožto jednom z hlavních dějišť bojových střetů mezi habsburskou monarchií a Pruskem. Mimo odnětí svobody byl provinilec, měl-li na to prostředky, navíc povinen zaplatit peněžní pokutu 24 zlatých za pěšáka nebo jezdce bez koně, popřípadě čtyřicet zlatých za jezdce s koněm. Dále bylo zachováno nařízení o veřejném výstražném vystavení provinilce, předcházejícím jeho transportu, jehož délku patent stanovil na tři dny. Naproti tomu zmizelo poněkud přehnané doplnění nucených prací o každotýdenní tělesný trest.¹⁸⁴

Pokud jde o sankce určené vrchnostem, tak ty zůstaly nezměněny s tím, že si panovnice vyhradila právo dalšího potrestání na základě vlastní úvahy pro světské vrchnosti. Patent znovu upozorňuje duchovenstvo, aby se vyvarovalo pomoci zběhům tím spíše, že jim nehrozí trest smrti. Mimo to byly opět určeny sazby pro obyvatele, kteří dezertéra poznají a nepomohou mu, avšak zároveň jej ani nezadrží nebo neoznámí - tentokrát šlo o tři roky pevnostních prací plus veřejné vystavení a úhrada škody, pakliže ji už předtím nezaplatil ten, kdo danému zběhovi skutečně pomohl. Stejně tak byla vzata v potaz i možnost, kdy by někdo daná nařízení porušil opakovaně; v tom případě se vystavoval stejnému trestu, ovšem v dvojnásobném rozsahu. A pakliže by někdo přesvědčil k dezerci rekruta, nebo mu pomohl v útěku ještě předtím, než tento složí přísahu a bude zařazen k vojsku, měl být potrestán libovolně na základě okolností pokud šlo o nucené práce, avšak pokuta pro vrchnosti měla dosáhnout jen poloviční výše.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Srov. tamtéž.

¹⁸⁵ Srov. tamtéž.

Konečně došlo ke stanovení odlišných trestů pro zběhovy příbuzné, jimiž se rozuměli pokrevní příbuzní do třetího, „švagrové ale a švegruše“ do druhého kolena: za pomoc v místě zběhnutí dva roky pevnostních prací pro rodiče a děti, pět let pro ostatní; za pomoc mimo místo zběhnutí jeden, respektive dva roky. Ještě bylo nařízeno, že zběhy, které zadrží a dodají jejich příbuzní, čeká pouze „regimentní trest“,¹⁸⁶ a nikoli tresty předepsané patenty o vojenských zběžích.¹⁸⁷

Ve spojitosti s těmito předpisy poskytla Marie Terezie reprezentaci a komoře v Království českém některé důležité doprovodné informace, týkající se především úředního postupu pro zacházení s „pomahači“ zběhů. Předně zdůraznila nutnost dobrého srozumění poddaných s obsahem patentu, který proto byl zveřejněn dvojjazyčně, což však v této době nepředstavuje výjimku. Dále panovnice sděluje, že mladí lidé nevěnují jejím nařízením dostatečnou pozornost, což je chyba, protože stejně jako u těch starších i u nich hrozí, že se dopustí pomoci zběhům a přivolají tak na sebe předepsané tresty. Poddaní si mají uvědomit, „že takový čin znamená krádež neboli odnětí jednoho nám zavázaného bojovníka, tedy právě tak veliké, ba větší provinění než to, když člověk okrade někoho jiného.“¹⁸⁸ Kromě toho vyjádřila Marie Terezie domněnku, že mezi příčiny pomoci vojenským zběhům ze strany obyvatel patří také soucit nebo pocit křesťanského závazku pomoci bližnímu; to je však viny nezbavuje, pouze jim to vnukává zdání nevinnosti, protože nikdo sám by přece nedopustil, aby se jeho bližnímu činilo něco špatného a zakázaného, což se vlastně tímto způsobem činí jí.¹⁸⁹

Po těchto formulacích je stanoven zmíněný „modus procedendi“, na jehož počátku stálo dopadení a uvěznění zběhova „pomahače.“ Následně měl příslušný krajský úřad za vojenské pomoci provést jeho předběžný výslech; pokud by se toto dělo v zemi nebo oblasti bez

¹⁸⁶ Nejspíše šlo o některý z tehdy obvyklých tělesných trestů užívaných v armádě.

¹⁸⁷ Srov. tamtéž.

¹⁸⁸ Reskript Marie Terezie reprezentaci a komoře v království českém k patentu z 22. února 1751, Vídeň 22. února 1751. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 77, sign. D3/1, č. kart. 25.

¹⁸⁹ Srov. tamtéž.

krajského zřízení, připadal tento úkol na jinou pověřenou instituci, nejčastěji soud. Záznam o výslechu poté putoval k reprezentaci a komoře, která jej zaslala hrdebnímu soudu, v jehož působnosti se nacházel uvězněný pachatel, a ten měl podle situace zahájit proces žalobní nebo vyšetřovací. Akta z něj vzniklá následně musel postoupit koncesu in causis summi principis et commissorum, doprovodné soudní instituci při reprezentaci a komoře.¹⁹⁰

Konces byl poté povinen případ posoudit na základě norem stanovených patentem, uvedených výše, a o výsledcích informovat reprezentaci. Ta v případě, že by šlo o trest smrti, pověřila v českých zemích vnesením rozsudku apelační soud, v ostatních německých dědičných zemích místní nejvyšší soudní instanci, případně soudy pro privilegované osoby, týkalo-li by se jich to. Pokud apelační soud nebo jeho zmíněný ekvivalent neshledal překážek, delegoval výkon trestu zpět na soud hrdební, a o všem uvědomil reprezentaci. Trest měl být vykonán za předpokladu, že odsouzený nepožádá o milost. V případě pochybností měl být případ vrácen s jejich zdůvodněním reprezentaci, a ta jej dále postoupila s vlastním dobrozdáním direktoriu in publicis et cameralibus ke konečnému rozhodnutí.¹⁹¹

Za eventuality, že by se případ nekvalifikoval na trest smrti, spočívalo rozhodnutí pouze na bedrech koncesu, který je předložil reprezentaci, a pakliže tato neměla námitek, došlo opět k pověření hrdebního soudu výkonem trestu. Nicméně pachatel měl právo zažádat o milost, o kteréžto „formalitě“ měl být informován pro případ, že by si jí nebyl vědom. Pak se postup lišil místně - zatímco „ve zdejších dolnorakouských zemích pod a nad Enží“ se žádost předala k přezkoumání nejvyššímu soudnímu úřadu pro trest smrti, respektive direktoriu pro další tresty, v ostatních zemích o udělení milosti rozhodovala sama panovnice, k čemuž jí měla apelace nebo konces poskytnout své dobrozdání.¹⁹²

Tato opatření nastavila jednotná pravidla pro přístup státu vůči lidem dopustivším se jakékoli formy pomoci vojenským zběhům, a tedy majícím na svědomí přečin obdobného

¹⁹⁰ Srov. DOBEŠ, Dějiny správy, s. 143-144; SVITÁK, Z počátků, s. 89-94.

¹⁹¹ Srov. reskript Marie Terezie reprezentaci a komoře v Království českém k patentu z 22. února 1751, Vídeň 22. února 1751. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 77, sign. D3/1, č. kart. 25.

¹⁹² Srov. tamtéž.

charakteru jako zběhové samotní, čemuž forma trestů koneckonců také odpovídá. Skutečnost, že bylo trestání obyvatel tvrdší než trestání dezertérů, se dá vysvětlit tím, že zde hrál větší roli faktor výstrahy ostatním a snaha je odradit od podobného jednání, zatímco u zběha stále, zvláště pokud již absolvoval vojenský výcvik, případně disponoval i bojovými zkušenostmi, existoval potenciál pro jeho další využití, zvláště pokud by uposlechl generálním pardonům a vrátil se zpět do služby. Bohužel se mi nepodařilo dohledat patenty z pozdějšího období, které by stálost nastavené praxe potvrdily; výjimku představuje až josefínský trestní zákoník¹⁹³ a jedno nařízení českého gubernia z roku 1790, určující na základě dvorního listu z 5. ledna téhož roku jednotnou pokutu za pomáhání zběhům a jejich ukrývání, protože v Josefině je formulována poněkud vágně: padesát zlatých za pěšáka a sto zlatých za jezdce. Opatření je zdůvodněno dosavadní rozdílností pokut v jednotlivých zemích habsburské monarchie: „[...] následovně až posavád takoví ukrývači a nápomocníci z ohledu té peněžité pokuty v jedné zemi přísněji, v druhé pak levněji trestáni byli.“¹⁹⁴

5.2. Odměny

Aby byli poddaní více motivováni k pronásledování, zadržování a předávání vojenských zběhů státním autoritám, přislíbvala se jim za tuto činnost finanční odměna, která byla několikrát zvýšena. A tak zatímco zmíněný patent z roku 1742 přislíbil dva dukáty za informaci vedoucí ke dezertérově dopadení,¹⁹⁵ o dva roky později si Marie Terezie posteskla skrze své místodržitele nad apatickým přístupem obyvatel Království českého v této záležitosti: „[...] odběhlcové od její královské armády skrz tyto královské dědičné české země

¹⁹³ § 87 jeho první části se opět navrácí k možnosti zařazení provinilce do vojenské služby na zběhovo místo. V případě své nezpůsobilosti pak má zaplatit dvojnásobek rekrutního peníze a odsedět si trest v rozmezí jednoho měsíce až pěti let, a pokud nemá prostředky k zaplacení, hrozí mu pět až osm let žaláře a nucených prací. On-line faksimile Josefiny je dostupná na WWW: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/Strafgesetz1787.pdf>.

¹⁹⁴ Nařízení českého gubernia proti pomáhání vojenským zběhům, Praha 16. ledna 1790. NA ČR Praha, 1. oddělení, CV, inv. č. 1264.

¹⁹⁵ Srov. patent Marie Terezie o vojenských zbězích z Walseggova pěšího pluku, Štýrský Hradec 25. srpna 1742. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1195.

sem a tam procházejí, jichžto ale žádný nedodrží, ačkoli po montuře snadně poznání býti mohou.“ Proto došlo k rozhodnutí o zvýšení odměny na devět rýnských zlatých za dodání zběha úřadu vrchního vojenského komisaře v Království českém.¹⁹⁶ Další zvýšení, a sice na deset zlatých, nařídila královská deputace na základě reskriptu z 21. prosince 1748.¹⁹⁷

Zakrátko se však ukázalo, že stávající opatření nejsou dostatečná, a proto již několikrát zmíněný květnový patent z roku 1749 spolu s přitvrzením vůči obyvatelům zběhům napomáhajícím zároveň stanovil podstatně vyšší odměny pro jejich pronásledovatele. Ty se, zcela jistě ne náhodou, podobají později stanoveným pokutám, tak aby mohl v ideálním případě „pomahač“ uhradit odměnu „dodavatelí“, bez dalších nákladů pro státní pokladnu, i když samozřejmě nelze předpokládat, že každý zběh úspěšně vyhledal někoho, kdo by mu poskytl pomocnou ruku, a že tento by pokaždé disponoval prostředky na uhrazení pokuty. Čili se jednalo o 24 zlatých za dodání zběha od pěchoty, nebo jezdce bez koně, čtyřicet zlatých za jezdce s koněm, a také dvanáct zlatých tomu, kdo udá dezertérova ukrývatele. Mimo to patent sdělil poddaným jasnější pokyny, jak postupovat v případě, že zběha dopadnou - odvést jej na nejbližší vojenské velitelství, kde velící důstojník vystaví doklad, který obyvatel předložil svému krajskému úřadu k proplacení odměny v hotovosti, anebo prostřednictvím jejího odečtení z kontribuce.¹⁹⁸

V následujících letech již byly stanovené normy dále udržovány a docházelo k jejich dílčím úpravám či zpřesněním. Tak například od roku 1751 mohli obyvatelé počítat s tím, že

¹⁹⁶ Srov. patent Marie Terezie o odměnách za vojenské zběhy - vydání pro Království české, Praha 21. července 1744. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1217. Panovnice také neopomněla zemským úředníkům zdůrazňovat a připomínat, aby dbali na pečlivé a okamžité vyplácení odměn. Srov. reskript Marie Terezie všem zemským úředníkům v Království českém, Vídeň 5. února 1748. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 77, sign. D3/1, č. kart. 25.

¹⁹⁷ Srov. patent Marie Terezie proti pomáhání vojenským zběhům - vydání pro Království české, Praha 24. dubna 1749. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1300.

¹⁹⁸ Srov. patent Marie Terezie o vojenských zběžích, Vídeň 26. května 1749. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1303. Minimálně v Korutanech později ještě došlo k úpravě odměn na základě data vydání patentu - pakliže šlo o zběhy, kteří utekli po 26. květnu, nebo již nezpůsobil k vojenské službě, se odměna snížila na osm zlatých. Srov. patent Marie Terezie o odměnách za vojenské zběhy - vydání pro Korutany, Klagenfurt 29. října 1749. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1313. Vzhledem k tomu, že jsem nedohledal vydání pro žádnou jinou zemi, se neodvažuji s jistotou tvrdit, že toto opatření platilo i jinde než v Korutanech.

pokud předvedou zběhy, kteří utekli z pevnostních prací, a tedy z výkonu trestu za dezerci, mají nárok na stejnou odměnu jako za zběhy dosud nedopadené. Jak už bylo řečeno, za zběhy mohli být považováni všichni vojáci a poddůstojníci, přistižení bez vojenského pasu; aby se zamezilo jejich falšování, měly mít pasy jednotnou formu. Vždy šlo o tištěné formuláře opatřené speciální značkou¹⁹⁹ a obsahující údaje o vojákově jméně, pluku, setnině, postavě, vlasech, oděvu, cíli cesty, platnosti pasu, a také místo a datum vydání a podpis nadřízeného.²⁰⁰ Patent z roku 1762 dále stanovil, že dovolí-li důstojník vojákovi opustit své stanoviště bez pasu, anebo mu přikáže se někam odebrat, aniž by jej vydal, je povinen ze svého uhradit odměnu, pokud bude voják, ač nevinný, zadržen a předveden jako vojenský zběh, protože obyvatel se v takovéto situaci zachová správně a chyba nevznikne ani u něj, ani u vojáka, ale na straně jeho velitele.²⁰¹

I když rovněž jako v předešlých otázkách patenty stanovily vcelku jasné a srozumitelné normy, mohly nastat situace, které bylo zapotřebí vyjasnit, o čemž lze podat dvojí svědectví z doby války o bavorské dědictví. V srpnu 1778 hejtman Klatovského kraje hlásil, že jeho úřadu byli přivedeni tři z Prahy zběhlí pekařští pomocníci od proviantních složek císařsko-královské armády, mezi nimiž se mimochodem vyskytoval i jeden regulérní armádní zběh, a odeslal je českému guberniu s dotazem, zda těm, kteří tyto muže dopadli, náleží obvyklá předepsaná odměna.²⁰² Úředníci gubernia po konzultaci s pražským vojenským velitelstvím usoudili, že za zběhlé pekařské pomocníky, i když netvoří součást bojových útvarů vojska, náleží stejná odměna jako za jakékoli jiné pěší dezertéry, tedy 24 zlatých.²⁰³

¹⁹⁹ Nápís „Signum Solis.“ a malý obrázek Slunce mezi písmeny o a l.

²⁰⁰ Srov. patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Markrabství moravské, Brno 24. května 1751. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1397.

²⁰¹ Srov. patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Království české, Praha 14. dubna 1762. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1633; patent Marie Terezie o vojenských zběžích - vydání pro Markrabství moravské, Brno 14. dubna 1762. NA ČR Praha, 1. oddělení, PT, inv. č. 1634.

²⁰² Srov. zpráva krajského úřadu Klatovského kraje českému guberniu, Klatovy 4. srpna 1778. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 1024, sign. D10, č. kart. 295.

²⁰³ Srov. koncept odpovědi českého gubernia krajskému úřadu Klatovského kraje, Praha 18. srpna 1778. Tamtéž. Součástí je i koncept cirkuláře, informujícího o této zásadě všechny ostatní kraje.

Druhé záležitosti učinil podnět sám císař Josef II., když rozhodl o odměnách za zběhnuté vojenské vozky, tedy další příslušníky podpůrných, logistických složek armády. Zatímco za ty dosud přivedené potvrdil nárok na odměnu 24 zlatých, za ty přivedené napříště mohli jejich „dodavatelé“ požadovat pouhých šest zlatých.²⁰⁴ Lze se však domnívat, že takovéto případy hrály spíše okrajovou roli a že pokud obyvatelé přicházeli do styku s vojenskými zběhy, šlo ve velké většině o pěšáky a jezdce, takže úřady si nemusely lámat hlavu nad tím, jaká odměna za ně připadá. Naopak to byli poddaní, kdo se musel rozhodnout mezi pomocí zběhovi a loajalitou vůči státu, což jim patenty nařizující tresty a odměny sice mohly usnadnit, ale sotva by za ně dokázaly toto dilema vyřešit úplně...

²⁰⁴ Srov. oznámení české a rakouské dvorské kanceláře českému guberniu, Vídeň 27. ledna 1779. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 1026, sign. D23, č. kart. 295; koncept cirkuláře českého gubernia, informujícího o této zásadě všechny kraje, Praha 4. února 1779. Tamtéž.

6. Odběhlcové a jejich seznamy

Mezi nejzajímavější prameny, na které můžeme v rámci problematiky vojenských zběhů narazit, patří jejich seznamy neboli konsignace, vycházíme-li z dobového žargonu. Reprezentace a komora v Království českém a posléze české gubernium je vypracovávaly na základě údajů zaslaných z Vídně dvorskou válečnou radou, kam přicházely od vojenských velitelství a samotných pluků, které zjišťovaly, například při pravidelných nástupech, úbytek svých početních stavů v důsledku dezerce. Základní předpoklad, z něž se při tvorbě konsignací vycházelo, byl ten, že zběh se dříve či později navrátí do své rodné obce, neboť ta pro něj představuje známé prostředí, kde rovněž snáze uspěje při shánění pomoci, a proto právě tam je nutno jej vyhledávat především. V širším pojetí, alespoň pokud mluvíme o zbězích z českých zemí, z nichž velká část neovládala německý jazyk, tento proces mohla urychlit právě neschopnost domluvit se jinak než česky, což vyvolalo potřebu co nejrychlejšího návratu do rodné země a obce.

Seznamy, které psali úředníci nejvyšších zeměpanských institucí v Čechách, proto téměř výhradně zahrnují pouze ty zběhy, kteří odtud pocházeli a s nejvyšší pravděpodobností se sem hodlali navrátit, popřípadě zde zůstat, pokud zběhli z pluku toho času zde umístěného. Konsignace pak dále představovaly podklad, jenž byl poskytován příslušným krajským úřadům, do jejichž působnosti obce, kam se dezertéři dle předpokladů uchýlovali, spadaly, aby se tyto již postaraly o jejich vyhledání a zadržení s pomocí obyvatel i vojska. Podobně pak měl tento mechanismus fungovat i u ostatních zemí habsburské monarchie a jejich správy. Proto podotýkám, že níže uvedené výsledky se vztahují pouze na vojenské zběhy, kteří svým původem pocházeli z Čech.

Mimo uvedení země původu a rodné obce seznamy obsahují jména a příjmení zběhů, jejich hodnosti a pluky, identifikované většinou jménem majitele pluku.²⁰⁵ Jen málokdy se objevuje přímé dělení seznamů podle zbraní, k nimž zběhlí vojáci příslušeli - pěšáci a jezdcí se tak vyskytují na stejné úrovni, zatímco na zběhy od dělostřelectva jsem nenarazil vůbec. Lze si to vysvětlit tím, že dělostřelci jakožto příslušníci vysoce elitní složky císařsko-královské armády, dobře vycvičení, finančně ohodnocení a nacházející se na dobré úrovni morálky, ke zbíhání inklinovali mnohem méně než ostatní vojáci. V seznamech sice narážíme na zběhy od dělostřeleckého pěšího pluku,²⁰⁶ ovšem ten bychom měli řadit spíše k pěchotě, protože jeho příslušníci představovali jakousi pomocnou sílu určenou k manipulaci s dělostřeleckou výzbrojí a vybavením a k jejich ostraze, nikoli k přímé obsluze.

Nejlepší způsob, jak sdělit informace, které jsem při výzkumu konsignací zjistil, představuje jejich uspořádání do tabulek, které obsahují údaje o období,²⁰⁷ počtu zběhů, jejich hodnostech a počtu pluků, z nichž utekli. Především - a bohužel - je třeba říci, že nejúplnější seznamy se dochovaly pouze k sedmileté válce, zatímco pro ostatní úseky té části českých dějin, které se v rámci této práce věnuji, máme jen značně kusé pozůstatky pramenné základny,²⁰⁸ která nám sice nemůže poskytnout ucelenou představu o celkovém počtu vojenských zběhů pocházejících z Království českého, nicméně za zmínku přesto stojí. Proto za nejpřínosnější a nejkompletnější část této kapitoly považuji právě tu, která zahrnuje seznamy vypracované za sedmileté války.

²⁰⁵ V některých seznamech se také objevují údaje o setnině, věku či vyznání zběha. Takovýchto je ovšem menšina, tudíž z nich nelze sestavit ucelenější přehled.

²⁰⁶ Viz také druhou kapitolu.

²⁰⁷ Seznamy se zpravidla dělí podle měsíců, ovšem v některých případech jich zahrnují více najednou, anebo existuje více než jeden seznam k témuž období. Rozhodl jsem se takové konsignace v tabulkách sloučit s tím, že jsem si ověřil, zda se údaje v nich neopakují, případně jsem celkové počty upravil tak, aby výsledky nebyly opakováním zkresleny. V poznámkách pak uvádím, z kolika seznamů se dané období skládá.

²⁰⁸ Evidentně se na ní podepsala skartace, které byl fond České gubernium - militare vystaven v minulosti; je ale rovněž otázkou, nakolik důsledně tyto seznamy v mírových časech vůbec vznikaly, protože stát měl logicky o pronásledování vojenských zběhů větší zájem během války.

Pokud jde o hodnosti, na prvním místě je nutno uvést, že jejich pojetí se v době vojenství osmnáctého století v plné míře neslučovalo s tím, jak je vnímáme dnes, neboť tehdy nešlo čistě o hodnostní hierarchii, ale i o funkční zařazení. A tak například s seznámením nacházíme tambory, kteří neměli nijak zvlášť vyšší postavení než řadoví vojáci, zatímco jejich úkol se již značně lišil. Pro větší přehlednost předkládám výčet hodností a funkcí, které se ve zkoumaných konsignacích vyskytují,²⁰⁹ rozdělených do tří kategorií - rekruti, mužstvo a poddůstojníci.²¹⁰ V levém sloupci uvádím jejich původní německé názvy a v pravém označení, která jsem uznal za nejvhodnější, a jaká budu rovněž užívat v tabulkách, případně se stručným vysvětlením náplně činnosti jejich nositelů, a to v pořadí, v jakém se budou objevovat v poznámkách k tabulkám:

rekruti	
Recrout	rekrut, voják dosud nevzatý pod přísahu
mužstvo	
Gemeiner	řadový voják, pěchota i jezdeckvo
Grenadier	granátník, elitní pěšák nebo dragoun
Carabinier	karabiník, elitní kyrysník
Capitulant	kapitulant ²¹¹
Gefreiter	svobodník
Fourierschütz	furýrní střelec, pomocník furýra
Führer	praporečník, voják pověřený nesením praporu
Tambour	tambor, vojenský bubeník
Pfeiffer, Spielmann	pištec, hráč na píšťalu nebo jiný nástroj než buben
Trompeter	trubač, obdoba pištee u jezdeckva
Zimmermann	tesař
Schmid	kovář
Sattler	sedlář
poddůstojníci	
Corporal	kaprál

²⁰⁹ Pokud je to možné, používám starší české názvy pro dané hodnosti, protože nepovažuji za vhodné označovat je moderním, v osmnáctém století ještě neexistujícím, názvoslovím, pakliže se vyskytuje i jiná možnost. Zvláště charakteristický je tento prvek pro hodnost vyskytující se v seznámeních zdaleka nejčastěji, tedy řadového pěšáka nebo jezdeckva. Nevhodnost označení této hodnosti moderním pojmem „vojín“ je znásobena rovněž skutečností, že starší čeština tímto slovem pojmenovávala jakéhokoli vojáka.

²¹⁰ K hodnostem a funkcím srov. příslušné pasáže DUFFY, The Army a VOGELTANZ, Malý slovník.

²¹¹ Kapitulanti tvořili specifickou součást císařsko-královské armády. Šlo o řadové vojáky, kteří nesloužili doživotně, nýbrž vlastně na „dobu určitou“, jež trvala šest let. Takováto smlouva byla nabízena jen malému počtu vybraných rekrutů a rovněž mezi zběhy se kapitulanti nacházejí vzácně.

Fourier	furýr, ubytovatel mužstva setniny
Feldwäbel	šikovatel
Cadet	kadet

Jak už bylo naznačeno, následující text a tabulky rozdělují na tři části - sedmiletou válku, období jí předcházející a po ní následující.

6.1. Léta předválečná - meziválečná

Z nejstaršího manipulačního období českého gubernia a jeho přímých předchůdců ve vrcholné zemské správě, tedy let 1748-1755, se mi podařilo dohledat pouze seznamy vojenských zběhů pocházejících z Čech, kteří utekli z pluků toho času umístěných v Rakouské Lombardii, jak jsou tyto severoitalské habsburské državy v pramenech nazývány. Jde o období let 1753-1755.²¹²

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
5/1753 ²¹³	12	5	7 ²¹⁴	0	5
7/1753 ²¹⁵	1	0	1 ²¹⁶	0	1
8/1753 ²¹⁷	7	1	6 ²¹⁸	0	4
1/1754 ²¹⁹	6	0	6 ²²⁰	0	3
3/1754 ²²¹	3	0	3 ²²²	0	2
8/1754 ²²³	11	1	9 ²²⁴	1 ²²⁵	4
9/1754 ²²⁶	3	0	2 ²²⁷	1 ²²⁸	3

²¹² V této kapitole si z důvodů lepší přehlednosti dovoluji jistou odchylku od stylistické zvyklosti dodržované ve zbytku práce - veškeré číselné údaje v tabulkách a poznámkách k nim příslušejícím budou vyjádřeny číslicemi, nikoli číslovkami, jak to považuji za vhodné v ostatním textu u menších číselných hodnot.

²¹³ Srov. seznam vojenských zběhů za květen 1753. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 75, sign. D1, č. kart. 25.

²¹⁴ Z toho 5 řadových vojáků, 1 granátník a 1 furýrní střelec.

²¹⁵ Srov. seznam vojenských zběhů za červenec 1753. Tamtéž.

²¹⁶ 1 řadový voják.

²¹⁷ Srov. seznam vojenských zběhů za srpen 1753. Tamtéž.

²¹⁸ Z toho 4 řadoví vojáci, 1 granátník a 1 praporečník.

²¹⁹ Srov. seznam vojenských zběhů za leden 1754. Tamtéž.

²²⁰ Z toho 5 řadových vojáků a 1 furýrní střelec.

²²¹ Srov. seznam vojenských zběhů za březen 1754. Tamtéž.

²²² 3 řadoví vojáci.

²²³ Srov. seznam vojenských zběhů za srpen 1754. Tamtéž.

²²⁴ Z toho 3 řadoví vojáci, 1 svobodník, 4 tamboři a 1 tesař.

²²⁵ 1 kaprál.

²²⁶ Srov. seznam vojenských zběhů za září 1754. Tamtéž.

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
10/1754 ²²⁹	4	0	4 ²³⁰	0	4
11/1754 ²³¹	5	0	5 ²³²	0	4
1/1755 ²³³	2	0	2 ²³⁴	0	2
2/1755 ²³⁵	6	0	4 ²³⁶	2 ²³⁷	4
3/1755 ²³⁸	6	0	6 ²³⁹	0	3
4/1755 ²⁴⁰	4	0	3 ²⁴¹	1 ²⁴²	2
5/1755 ²⁴³	12 (5)	0	12 (5) ²⁴⁴	0	6
6/1755 ²⁴⁵	5 (2)	0	5 (2) ²⁴⁶	0	2
11/1755 ²⁴⁷	4	0	4 ²⁴⁸	0	4

Z uvedených údajů vyplývá, že mezi květnem 1753 a listopadem 1755 zběhlo z císařsko-královských pěších i jezdeckých pluků, v té době se nacházejících v dnešní severní Itálii, 81 vojáků, kteří se narodili v Čechách. Naprostá většina z tohoto počtu, 69 (85,19 %), se řadila k mužstvu, zatímco rekrutů bylo sedm (8,64 %) a poddůstojníků pouhých pět (6,17 %). Když výsledky porovnáme se sedmiletou válkou, uvedenou níže, dojdeme k závěru, že jde o v podstatě zanedbatelná čísla. Příčinu toho si vysvětlují dvojí: zaprvé, vzhledem k tomu, že v době míru byl vojenský život poněkud snazší, klidnější a méně nebezpečný, odpadl ne jeden faktor vedoucí obecně vojáky k dezerci. Zadruhé, jak už bylo řečeno, tyto pluky

²²⁷ Z toho 1 řadový voják a 1 svobodník.

²²⁸ 1 kaprál.

²²⁹ Srov. seznam vojenských zběhů za říjen 1754. Tamtéž.

²³⁰ 4 řadoví vojáci.

²³¹ Srov. seznam vojenských zběhů za listopad 1754. Tamtéž.

²³² 5 řadových vojáků.

²³³ Srov. seznam vojenských zběhů za leden 1755. Tamtéž.

²³⁴ 2 řadoví vojáci.

²³⁵ Srov. seznam vojenských zběhů za únor 1755. Tamtéž.

²³⁶ 4 řadoví vojáci.

²³⁷ 2 kaprálové.

²³⁸ Srov. seznam vojenských zběhů za březen 1755. Tamtéž.

²³⁹ Z toho 3 řadoví vojáci, 1 svobodník a 2 tamboři.

²⁴⁰ Srov. seznam vojenských zběhů za duben 1755. Tamtéž.

²⁴¹ 3 řadoví vojáci.

²⁴² 1 kaprál.

²⁴³ Srov. seznam vojenských zběhů za květen 1755. Tamtéž. Tento seznam patří mezi několik málo těch, které zachycují dezertéry pocházející i z jiných částí habsburské monarchie, než jen z Království českého. Podíl českých zběhů v takovýchto konsignacích uvádím v závorce.

²⁴⁴ Z toho 9 řadových vojáků (3), 1 svobodník (1) a 2 furýrní střelci (1).

²⁴⁵ Srov. seznam vojenských zběhů za červen 1755. Tamtéž.

²⁴⁶ Z toho 3 řadoví vojáci (1), 1 tambor (0) a 1 pištec (1).

²⁴⁷ Srov. seznam vojenských zběhů za listopad 1755. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 212, sign. D2, č. kart. 77.

²⁴⁸ 4 řadoví vojáci.

sídlily v dané době v Lombardii, takže své stavy doplňovaly v první řadě z místního obyvatelstva, což počet českých zběhů přirozeně samo o sobě snižuje. Navíc to, že nemáme konsignace na každý měsíc let 1753-1755 v tomto případě podle mého názoru neznamena, že by se nedochovaly, nýbrž že jednoduše v těchto měsících nikdo českého původu nezběhl, nebo přinejmenším tato zběhnutí nebyla zaznamenána.²⁴⁹

6.2. Sedmiletá válka

Jak bylo řečeno výše, nejúplnější představu o českých zbězích si můžeme utvořit ze seznamů pro sedmiletou válku, i když i zde existují určité mezery, dotýkající se zvláště jejich počátečních období. Konsignace tak začínají až listopadem 1757, ovšem poté, s výjimkou října a prosince 1761, zahrnují celý zbytek trvání konfliktu, jenž byl ukončen v únoru 1763:

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
11/1757- 1/1758 ²⁵⁰	8	0	7 ²⁵¹	1 ²⁵²	2
11/1757- 2/1758 ²⁵³	8	0	8 ²⁵⁴	0	4
12/1757 ²⁵⁵	1	1	0	0	1
12/1757- 1/1758 ²⁵⁶	5	0	5 ²⁵⁷	0	2
1/1758 ²⁵⁸	7	0	7 ²⁵⁹	0	4
2/1758 ²⁶⁰	6	0	6 ²⁶¹	0	4
3/1758 ²⁶²	5	1	4 ²⁶³	0	5

²⁴⁹ Což ale vzhledem k nižším důstojníkům a poddůstojníkům, kteří přece jenom museli mít přehled o tom, kdo slouží v jejich útvech, považuji za méně pravděpodobné.

²⁵⁰ Srov. seznam vojenských zběhů za listopad 1757 až leden 1758. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 75.

²⁵¹ Z toho 6 řadových vojáků a 1 furýrní střelec.

²⁵² 1 kaprál.

²⁵³ Srov. seznam vojenských zběhů za listopad 1757 až únor 1758. Tamtéž.

²⁵⁴ Z toho 7 řadových vojáků a 1 granátník.

²⁵⁵ Srov. seznam vojenských zběhů za prosinec 1757. Tamtéž.

²⁵⁶ Srov. seznam vojenských zběhů za prosinec 1757 až leden 1758. Tamtéž.

²⁵⁷ Z toho 4 řadoví vojáci a 1 tambor.

²⁵⁸ Srov. seznam vojenských zběhů za leden 1758. Tamtéž.

²⁵⁹ Z toho 6 řadových vojáků a 1 furýrní střelec.

²⁶⁰ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za únor 1758. Tamtéž.

²⁶¹ Z toho 5 řadových vojáků a 1 granátník.

²⁶² Srov. seznam vojenských zběhů za březen 1758. Tamtéž.

²⁶³ 4 řadoví vojáci.

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
4/1758 ²⁶⁴	23	7	16 ²⁶⁵	0	11
4-5/1758 ²⁶⁶	43	1	40 ²⁶⁷	2 ²⁶⁸	17
4-6/1758 ²⁶⁹	63	18	45 ²⁷⁰	0	32
5-7/1758 ²⁷¹	12	1	10 ²⁷²	1 ²⁷³	10
6-7/1758 ²⁷⁴	30	6	20 ²⁷⁵	4 ²⁷⁶	16
7-8/1758 ²⁷⁷	110	20	87 ²⁷⁸	3 ²⁷⁹	34
7/1758- 3/1759 ²⁸⁰	36	0	36 ²⁸¹	0	4
8/1758 ²⁸²	10	0	9 ²⁸³	1 ²⁸⁴	4
8-9/1758 ²⁸⁵	165	10	153 ²⁸⁶	2 ²⁸⁷	41
9-10/1758 ²⁸⁸	78	2	72 ²⁸⁹	4 ²⁹⁰	25
10/1758 ²⁹¹	55	3	50 ²⁹²	2 ²⁹³	15
11/1758 ²⁹⁴	115	2	112 ²⁹⁵	1 ²⁹⁶	29
12/1758 ²⁹⁷	59	9	48 ²⁹⁸	2 ²⁹⁹	23

²⁶⁴ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za duben 1758. Tamtéž.

²⁶⁵ Z toho 15 řadových vojáků a 1 furýrní střelec.

²⁶⁶ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za duben až květen 1758. Tamtéž.

²⁶⁷ Z toho 36 řadových vojáků, 2 svobodníci, 1 tambor a 1 pištec.

²⁶⁸ 2 kaprálové.

²⁶⁹ Srov. seznam vojenských zběhů za duben až červen 1758. Tamtéž.

²⁷⁰ Z toho 36 řadových vojáků, 2 svobodníci a 4 tamboři.

²⁷¹ Srov. seznam vojenských zběhů za květen až červenec 1758. Tamtéž.

²⁷² Z toho 9 řadových vojáků a 1 furýrní střelec.

²⁷³ 1 kaprál.

²⁷⁴ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za červen až červenec 1758. Tamtéž.

²⁷⁵ Z toho 16 řadových vojáků, 1 granátník, 2 tamboři a 1 pištec.

²⁷⁶ Z toho 2 kaprálové a 2 furýři.

²⁷⁷ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za červenec až srpen 1758. Tamtéž.

²⁷⁸ Z toho 74 řadových vojáků, 3 granátníci, 2 svobodníci, 3 tamboři, 3 pištci a 2 tesaři.

²⁷⁹ 3 kaprálové.

²⁸⁰ Srov. seznam vojenských zběhů za červenec 1758 až březen 1759. Tamtéž. Tento seznam, svým rozsahem se zcela vymykající všem ostatním, zahrnuje z velké většiny (29) dezertéry od dělostřeleckého pěšího pluku, kteří se pak zpravidla neobjevují v dalších konsignacích během těchto měsíců.

²⁸¹ Z toho 35 řadových vojáků a 1 tambor.

²⁸² Srov. seznam vojenských zběhů za srpen 1758. Tamtéž.

²⁸³ Z toho 8 řadových vojáků a 1 granátník.

²⁸⁴ 1 kaprál.

²⁸⁵ Srov. seznamy (4) vojenských zběhů za srpen až září 1758. Tamtéž.

²⁸⁶ Z toho 114 řadových vojáků, 16 granátníků, 9 svobodníků, 11 tamborů a 3 pištci.

²⁸⁷ 2 kaprálové.

²⁸⁸ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za září až říjen 1758. Tamtéž.

²⁸⁹ Z toho 64 řadových vojáků, 6 granátníků, 1 svobodník a 1 tambor.

²⁹⁰ Z toho 3 kaprálové a 1 šikovatel.

²⁹¹ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za říjen 1758. Tamtéž.

²⁹² Z toho 43 řadových vojáků, 2 svobodníci, 1 furýrní střelec, 1 tambor a 3 pištci.

²⁹³ 2 kaprálové.

²⁹⁴ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za listopad 1758. Tamtéž.

²⁹⁵ Z toho 102 řadových vojáků, 2 granátníci, 2 svobodníci, 2 furýrní střelci, 1 tambor a 3 pištci.

²⁹⁶ 1 furýr.

²⁹⁷ Srov. seznamy (4) vojenských zběhů za prosinec 1758. Tamtéž.

²⁹⁸ Z toho 43 řadových vojáků, 3 granátníci, 1 tambor a 1 tesař.

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
1/1759 ³⁰⁰	60	9	50 ³⁰¹	1 ³⁰²	24
2/1759 ³⁰³	52	5	45 ³⁰⁴	2 ³⁰⁵	18
2-3/1759 ³⁰⁶	33	1	32 ³⁰⁷	0	4
3/1759 ³⁰⁸	127	25	101 ³⁰⁹	1 ³¹⁰	34
3-4/1759 ³¹¹	111	11	97 ³¹²	3 ³¹³	27
4/1759 ³¹⁴	100	1	98 ³¹⁵	1 ³¹⁶	18
4-5/1759 ³¹⁷	103	3	99 ³¹⁸	1 ³¹⁹	30
5/1759 ³²⁰	67	3	63 ³²¹	1 ³²²	18
5-6/1759 ³²³	56	1	53 ³²⁴	2 ³²⁵	14
6/1759 ³²⁶	74	2	67 ³²⁷	5 ³²⁸	32
6-7/1759 ³²⁹	63	3	53 ³³⁰	7 ³³¹	18
7/1759 ³³²	57	3	50 ³³³	4 ³³⁴	28
7-8/1759 ³³⁵	62	2	57 ³³⁶	3 ³³⁷	24

²⁹⁹ 2 kaprálové.

³⁰⁰ Srov. seznamy (4) vojenských zběhů za leden 1759. Tamtéž.

³⁰¹ Z toho 46 řadových vojáků, 3 granátníci a 1 svobodník.

³⁰² 1 kaprál.

³⁰³ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za únor 1759. Tamtéž.

³⁰⁴ Z toho 38 řadových vojáků, 1 granátník, 1 svobodník, 3 tamboři a 2 trubači.

³⁰⁵ Z toho 1 kaprál a 1 šikovatel.

³⁰⁶ Srov. seznam vojenských zběhů za únor až březen 1759. Tamtéž.

³⁰⁷ Z toho 31 řadových vojáků a 1 furýrní střelec.

³⁰⁸ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za březen 1759. Tamtéž.

³⁰⁹ Z toho 92 řadových vojáků, 1 granátník, 4 svobodníci, 1 furýrní střelec a 3 tamboři.

³¹⁰ 1 kaprál.

³¹¹ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za březen až duben 1759. Tamtéž.

³¹² Z toho 86 řadových vojáků, 3 granátníci, 1 kaprál, 3 svobodníci, 2 tamboři, 1 pištec a 1 tesař.

³¹³ Z toho 2 kaprálové a 1 furýr.

³¹⁴ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za duben 1759. Tamtéž.

³¹⁵ Z toho 91 řadových vojáků, 2 granátníci, 2 svobodníci, 1 tambor, 1 pištec a 1 kovář.

³¹⁶ 1 kaprál.

³¹⁷ Srov. seznam vojenských zběhů za duben až květen 1759. Tamtéž.

³¹⁸ Z toho 81 řadových vojáků, 2 granátníci, 5 svobodníků, 1 furýrní střelec, 1 praporečník, 6 tamborů a 3 pišci.

³¹⁹ 1 furýr.

³²⁰ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za květen 1759. Tamtéž.

³²¹ Z toho 56 řadových vojáků, 2 granátníci, 2 svobodníci, 2 tamboři a 1 tesař.

³²² 1 kaprál.

³²³ Srov. seznam vojenských zběhů za květen až červen 1759. Tamtéž.

³²⁴ Z toho 42 řadových vojáků, 2 granátníci, 1 furýrní střelec, 7 tamborů a 1 tesař.

³²⁵ Z toho 1 kaprál a 1 furýr.

³²⁶ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za červen 1759. Tamtéž.

³²⁷ Z toho 58 řadových vojáků, 4 granátníci, 3 tamboři a 2 pišci.

³²⁸ 5 kaprálů.

³²⁹ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za červen až červenec 1759. Tamtéž.

³³⁰ Z toho 48 řadových vojáků, 4 svobodníci a 1 tambor.

³³¹ Z toho 6 kaprálů a 1 furýr.

³³² Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za červenec 1759. Tamtéž.

³³³ Z toho 45 řadových vojáků, 1 granátník, 1 svobodník, 2 tamboři a 1 pištec.

³³⁴ 4 kaprálové.

³³⁵ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za červenec až srpen 1759. Tamtéž.

³³⁶ Z toho 42 řadových vojáků, 8 granátníků, 3 kapitulanti, 1 svobodník, 2 tamboři a 1 pištec.

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
7+9/1759 ³³⁸	20	1	19 ³³⁹	0	4
8/1759 ³⁴⁰	123	1	115 ³⁴¹	7 ³⁴²	36
9/1759 ³⁴³	183	20	150 ³⁴⁴	13 ³⁴⁵	44
10/1759 ³⁴⁶	73	2	69 ³⁴⁷	2 ³⁴⁸	28
10-11/ 1759 ³⁴⁹	130	4	119 ³⁵⁰	7 ³⁵¹	19
11/1759 ³⁵²	145	8	132 ³⁵³	5 ³⁵⁴	36
12/1759 ³⁵⁵	124	4	117 ³⁵⁶	3 ³⁵⁷	36
1/1760 ³⁵⁸	95	9	80 ³⁵⁹	6 ³⁶⁰	35
2/1760 ³⁶¹	77	11	65 ³⁶²	1 ³⁶³	30
3/1760 ³⁶⁴	56	6	48 ³⁶⁵	2 ³⁶⁶	29
4/1760 ³⁶⁷	100	16	79 ³⁶⁸	5 ³⁶⁹	39
5/1760 ³⁷⁰	91	10	78 ³⁷¹	3 ³⁷²	35

³³⁷ 3 kaprálové.

³³⁸ Srov. seznam vojenských zběhů za červenec a září 1759. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 76.

³³⁹ Z toho 16 řadových vojáků, 1 svobodník a 2 tamboři.

³⁴⁰ Srov. seznamy (4) vojenských zběhů za srpen 1759. Tamtéž.

³⁴¹ Z toho 99 řadových vojáků, 4 granátníci, 5 svobodníků, 1 furýrní střelec, 3 tamboři, 2 pištci a 1 tesař.

³⁴² 7 kaprálů.

³⁴³ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za září 1759. Tamtéž.

³⁴⁴ Z toho 119 řadových vojáků, 6 granátníků, 1 karabiník, 7 svobodníků, 7 furýrních střelců, 6 tamborů, 3 pištci a 1 tesař.

³⁴⁵ 13 kaprálů.

³⁴⁶ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za říjen 1759. Tamtéž.

³⁴⁷ Z toho 62 řadových vojáků, 3 granátníci a 4 svobodníci.

³⁴⁸ Z toho 1 kaprál a 1 šikovatel.

³⁴⁹ Srov. seznam vojenských zběhů za říjen až listopad 1759. Tamtéž.

³⁵⁰ Z toho 97 řadových vojáků, 12 granátníků, 4 svobodníci, 1 furýrní střelec, 4 tamboři a 1 pištec.

³⁵¹ Z toho 6 kaprálů a 1 furýr.

³⁵² Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za listopad 1759. Tamtéž.

³⁵³ Z toho 109 řadových vojáků, 1 granátník, 9 svobodníků, 10 tamborů a 3 pištci.

³⁵⁴ 5 kaprálů.

³⁵⁵ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za prosinec 1759. Tamtéž.

³⁵⁶ Z toho 106 řadových vojáků, 4 svobodníci, 1 furýrní střelec, 5 tamborů a 1 tesař.

³⁵⁷ 3 kaprálové.

³⁵⁸ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za leden 1759. Tamtéž.

³⁵⁹ Z toho 72 řadových vojáků, 4 granátníci, 2 svobodníci, 1 tambor a 1 pištec.

³⁶⁰ Z toho 4 kaprálové a 2 furýři.

³⁶¹ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za únor 1760. Tamtéž.

³⁶² Z toho 62 řadových vojáků a 3 svobodníci.

³⁶³ 1 kaprál.

³⁶⁴ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za březen 1760. Tamtéž.

³⁶⁵ Z toho 41 řadových vojáků, 1 granátník, 3 svobodníci, 1 tambor a 2 pištci.

³⁶⁶ 2 kaprálové.

³⁶⁷ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za duben 1760. Tamtéž.

³⁶⁸ Z toho 71 řadových vojáků, 1 granátník, 2 svobodníci, 1 praporečník, 3 tamboři a 1 pištec.

³⁶⁹ 5 kaprálů.

³⁷⁰ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za květen 1760. Tamtéž.

³⁷¹ Z toho 65 řadových vojáků, 3 granátníci, 2 karabiníci, 3 svobodníci, 1 furýrní střelec, 1 tambor, 1 pištec a 2 tesaři.

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
6/1760 ³⁷³	118	2	110 ³⁷⁴	6 ³⁷⁵	43
7/1760 ³⁷⁶	145	2	137 ³⁷⁷	6 ³⁷⁸	41
8/1760 ³⁷⁹	167	3	155 ³⁸⁰	9 ³⁸¹	47
9/1760 ³⁸²	107	0	99 ³⁸³	8 ³⁸⁴	33
9-10/1760 ³⁸⁵	98	2	88 ³⁸⁶	8 ³⁸⁷	35
10/1760 ³⁸⁸	74	1	66 ³⁸⁹	7 ³⁹⁰	20
11/1760 ³⁹¹	98	2	86 ³⁹²	10 ³⁹³	40
12/1760 ³⁹⁴	63	2	56 ³⁹⁵	5 ³⁹⁶	24
1/1761 ³⁹⁷	21	2	19 ³⁹⁸	0	11
1-2/1761 ³⁹⁹	41	5	34 ⁴⁰⁰	2 ⁴⁰¹	25
2/1761 ⁴⁰²	22	1	20 ⁴⁰³	1 ⁴⁰⁴	15
3/1761 ⁴⁰⁵	86	16	66 ⁴⁰⁶	4 ⁴⁰⁷	34
4/1761 ⁴⁰⁸	95	18	72 ⁴⁰⁹	5 ⁴¹⁰	37

³⁷² 3 kaprálové.

³⁷³ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za červen 1760. Tamtéž.

³⁷⁴ Z toho 95 řadových vojáků, 4 granátníci, 4 svobodníci, 3 tamboři, 3 pištci a 1 tesař.

³⁷⁵ Z toho 5 kaprálů a 1 šikovatel.

³⁷⁶ Srov. seznamy (3) vojenských zběhů za červenec 1760. Tamtéž.

³⁷⁷ Z toho 118 řadových vojáků, 2 granátníci, 8 svobodníků, 1 furýrní střelec, 7 tamborů a 1 pištec.

³⁷⁸ Z toho 5 kaprálů a 1 šikovatel.

³⁷⁹ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za srpen 1760. Tamtéž.

³⁸⁰ Z toho 128 řadových vojáků, 4 granátníci, 6 svobodníků, 11 tamborů, 2 pištci a 4 tesaři.

³⁸¹ Z toho 8 kaprálů a 1 furýr.

³⁸² Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za září 1760. Tamtéž.

³⁸³ Z toho 74 řadových vojáků, 7 granátníků, 7 svobodníků, 2 furýrní střelci a 9 tamborů.

³⁸⁴ Z toho 3 kaprálové, 3 furýři a 2 šikovatelé.

³⁸⁵ Srov. seznam vojenských zběhů za září až říjen 1760. Tamtéž.

³⁸⁶ Z toho 67 řadových vojáků, 4 granátníci, 2 svobodníci, 1 furýrní střelec, 9 tamborů, 4 pištci a 1 trubač.

³⁸⁷ Z toho 6 kaprálů a 2 furýři.

³⁸⁸ Srov. seznam vojenských zběhů za říjen 1760. Tamtéž.

³⁸⁹ Z toho 60 řadových vojáků, 1 svobodník, 4 tamboři a 1 pištec.

³⁹⁰ 7 kaprálů.

³⁹¹ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za listopad 1760. Tamtéž.

³⁹² Z toho 71 řadových vojáků, 1 granátník, 3 svobodníci, 10 tamborů a 1 pištec.

³⁹³ Z toho 8 kaprálů a 2 šikovatelé.

³⁹⁴ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za prosinec 1760. Tamtéž.

³⁹⁵ Z toho 46 řadových vojáků, 4 granátníci, 2 svobodníci, 3 tamboři a 1 pištec.

³⁹⁶ Z toho 3 kaprálové, 1 furýr a 1 šikovatel.

³⁹⁷ Srov. seznam vojenských zběhů za leden 1761. Tamtéž.

³⁹⁸ Z toho 18 řadových vojáků a 1 trubač.

³⁹⁹ Srov. seznam vojenských zběhů za leden až únor 1761. Tamtéž.

⁴⁰⁰ Z toho 27 řadových vojáků, 2 granátníci, 4 svobodníci a 1 tambor.

⁴⁰¹ Z toho 1 kaprál a 1 furýr.

⁴⁰² Srov. seznam vojenských zběhů za únor 1761. Tamtéž.

⁴⁰³ 20 řadových vojáků.

⁴⁰⁴ 1 furýr.

⁴⁰⁵ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za březen 1761. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 75, respektive 76.

⁴⁰⁶ Z toho 59 řadových vojáků, 2 granátníci, 2 svobodníci, 2 tamboři a 1 pištec.

⁴⁰⁷ 4 kaprálové.

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
5/1761 ⁴¹¹	69	4	64 ⁴¹²	1 ⁴¹³	29
6/1761 ⁴¹⁴	116	3	108 ⁴¹⁵	5 ⁴¹⁶	58
7/1761 ⁴¹⁷	111	5	99 ⁴¹⁸	7 ⁴¹⁹	46
8/1761 ⁴²⁰	104	2	98 ⁴²¹	4 ⁴²²	47
9/1761 ⁴²³	48	0	43 ⁴²⁴	5 ⁴²⁵	29
11/1761 ⁴²⁶	13	1	11 ⁴²⁷	1 ⁴²⁸	10
1/1762 ⁴²⁹	27	2	24 ⁴³⁰	1 ⁴³¹	17
2/1762 ⁴³²	39	2	35 ⁴³³	2 ⁴³⁴	31
3/1762 ⁴³⁵	48	1	45 ⁴³⁶	2 ⁴³⁷	26
4/1762 ⁴³⁸	76	1	75 ⁴³⁹	0	37
5/1762 ⁴⁴⁰	104	4	92 ⁴⁴¹	8 ⁴⁴²	36

⁴⁰⁸ Srov. seznamy (2) vojenských zběhů za duben 1761. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 76.

⁴⁰⁹ Z toho 60 řadových vojáků, 3 granátníci, 4 svobodníci, 1 furýrní střelec, 1 praporečník, 2 tamboři a 1 sedláš.

⁴¹⁰ Z toho 2 kaprálové, 2 furýři a 1 šikovatel.

⁴¹¹ Srov. seznam vojenských zběhů za květen 1761. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 75.

⁴¹² Z toho 55 řadových vojáků, 1 granátník, 3 svobodníci, 1 furýrní střelec, 3 tamboři a 1 kovář.

⁴¹³ 1 kaprál.

⁴¹⁴ Srov. seznam vojenských zběhů za červen 1761. Tamtéž.

⁴¹⁵ Z toho 78 řadových vojáků, 6 granátníků, 4 svobodníci, 5 furýrních střelců, 11 tamborů, 3 pištci a 1 tesař.

⁴¹⁶ Z toho 2 kaprálové, 1 furýr a 2 šikovatelé.

⁴¹⁷ Srov. seznam vojenských zběhů za červenec 1761. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 77.

⁴¹⁸ Z toho 78 řadových vojáků, 10 svobodníků, 7 tamborů a 4 pištci.

⁴¹⁹ Z toho 6 kaprálů a 1 furýr.

⁴²⁰ Srov. seznam vojenských zběhů za srpen 1761. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 75.

⁴²¹ Z toho 83 řadových vojáků, 1 granátník, 4 svobodníci, 1 furýrní střelec, 6 tamborů a 3 pištci.

⁴²² Z toho 2 kaprálové, 1 furýr a 1 šikovatel.

⁴²³ Srov. seznam vojenských zběhů za září 1761. Tamtéž.

⁴²⁴ Z toho 31 řadových vojáků, 1 granátník, 3 svobodníci, 1 furýrní střelec, 4 tamboři a 3 pištci.

⁴²⁵ Z toho 2 kaprálové, 1 furýr a 2 šikovatelé.

⁴²⁶ Srov. seznam vojenských zběhů za listopad 1761. Tamtéž.

⁴²⁷ Z toho 10 řadových vojáků a 1 pištec.

⁴²⁸ 1 kaprál.

⁴²⁹ Srov. seznam vojenských zběhů za leden 1762. Tamtéž.

⁴³⁰ Z toho 19 řadových vojáků, 2 granátníci a 3 tamboři.

⁴³¹ 1 furýr.

⁴³² Srov. seznam vojenských zběhů za únor 1762. Tamtéž.

⁴³³ Z toho 29 řadových vojáků, 1 svobodník, 1 furýrní střelec, 2 tamboři, 1 pištec a 1 tesař.

⁴³⁴ 2 kaprálové.

⁴³⁵ Srov. seznam vojenských zběhů za březen 1762. Tamtéž.

⁴³⁶ Z toho 43 řadových vojáků, 1 tambor a 1 pištec.

⁴³⁷ Z toho 1 kaprál a 1 furýr.

⁴³⁸ Srov. seznam vojenských zběhů za duben 1762. Tamtéž.

⁴³⁹ Z toho 70 řadových vojáků, 2 svobodníci, 1 furýrní střelec, 1 tambor a 1 pištec.

⁴⁴⁰ Srov. seznam vojenských zběhů za květen 1762. Tamtéž.

⁴⁴¹ Z toho 70 řadových vojáků, 9 granátníků, 2 svobodníci, 1 furýrní střelec, 9 tamborů a 1 pištec.

⁴⁴² Z toho 5 kaprálů a 3 furýři.

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
6/1762 ⁴⁴³	105	4	96 ⁴⁴⁴	5 ⁴⁴⁵	43
7/1762 ⁴⁴⁶	151	5	135 ⁴⁴⁷	11 ⁴⁴⁸	53
8/1762 ⁴⁴⁹	103	2	97 ⁴⁵⁰	4 ⁴⁵¹	46
9/1762 ⁴⁵²	108	3	99 ⁴⁵³	6 ⁴⁵⁴	49
10/1762 ⁴⁵⁵	63	0	59 ⁴⁵⁶	4 ⁴⁵⁷	36
11/1762 ⁴⁵⁸	63	1	59 ⁴⁵⁹	3 ⁴⁶⁰	29
12/1762 ⁴⁶¹	67	2	63 ⁴⁶²	2 ⁴⁶³	39
1/1763 ⁴⁶⁴	63	1	61 ⁴⁶⁵	1 ⁴⁶⁶	28
2/1763 ⁴⁶⁷	62	2	60 ⁴⁶⁸	0	34

Na základě zkoumaných seznamů jsem došel k závěru, že - pomíneme-li zmíněné dva chybějící měsíce - od listopadu 1757 až do konce sedmileté války v únoru 1763 zběhlo z císařsko-královské armády 5696 mužů, kteří pocházeli z Království českého v užším slova smyslu, tedy z Čech.⁴⁶⁹ K mužstvu opět patřila výrazná většina z nich, konkrétně 5102 (89,57

⁴⁴³ Srov. seznam vojenských zběhů za červen 1762. Tamtéž.

⁴⁴⁴ Z toho 76 řadových vojáků, 2 granátníci, 6 svobodníků, 2 furýrní střelci, 7 tamborů a 3 pištcí.

⁴⁴⁵ Z toho 2 kaprálové, 2 furýři a 1 šikovatel.

⁴⁴⁶ Srov. seznam vojenských zběhů za červenec 1762. Tamtéž.

⁴⁴⁷ Z toho 112 řadových vojáků, 2 granátníci, 5 svobodníků, 2 furýrní střelci, 10 tamborů, 3 pištcí a 1 tesař.

⁴⁴⁸ 11 kaprálů.

⁴⁴⁹ Srov. seznam vojenských zběhů za srpen 1762. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 77.

⁴⁵⁰ Z toho 82 řadových vojáků, 1 granátník, 4 svobodníci, 1 furýrní střelec, 6 tamborů a 3 pištcí.

⁴⁵¹ Z toho 2 kaprálové, 1 furýr a 1 šikovatel.

⁴⁵² Srov. seznam vojenských zběhů za září 1762. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 211, sign. D1, č. kart. 75.

⁴⁵³ Z toho 79 řadových vojáků, 2 granátníci, 4 svobodníci, 2 furýrní střelci, 9 tamborů, 2 pištcí a 1 tesař.

⁴⁵⁴ 6 kaprálů.

⁴⁵⁵ Srov. seznam vojenských zběhů za říjen 1762. Tamtéž.

⁴⁵⁶ Z toho 47 řadových vojáků, 6 granátníků, 3 svobodníci, 1 furýrní střelec a 2 pištcí.

⁴⁵⁷ Z toho 3 kaprálové a 1 furýr.

⁴⁵⁸ Srov. seznam vojenských zběhů za listopad 1762. Tamtéž.

⁴⁵⁹ Z toho 53 řadových vojáků, 2 granátníci, 1 svobodník a 3 tamboři.

⁴⁶⁰ Z toho 2 kaprálové a 1 furýr.

⁴⁶¹ Srov. seznam vojenských zběhů za prosinec 1762. Tamtéž.

⁴⁶² Z toho 59 řadových vojáků, 2 granátníci a 2 tamboři.

⁴⁶³ 2 kaprálové.

⁴⁶⁴ Srov. seznam vojenských zběhů za leden 1763. Tamtéž.

⁴⁶⁵ Z toho 55 řadových vojáků, 1 svobodník, 3 tamboři a 2 pištcí.

⁴⁶⁶ 1 kaprál.

⁴⁶⁷ Srov. seznam vojenských zběhů za únor 1763. Tamtéž.

⁴⁶⁸ Z toho 55 řadových vojáků, 1 granátník, 1 svobodník, 2 tamboři a 1 pištec.

⁴⁶⁹ Samozřejmě jsem si vědom toho, že i u některých období, pro která jsem seznamy dohledal, nemusí jít o konečná čísla, což se může týkat hlavně těch měsíců, kde je počet zběhů ve srovnání s ostatními výrazně nižší - mohlo existovat více konsignací, ale nedochovaly se všechny. Avšak takových případů

%), zatímco rekrutů bylo 343 (6,02 %) a poddůstojníků 251 (4,41 %). V porovnání s předválečnými „lombardskými“ zběhy jde tedy o mnohem větší počet, nicméně poměr zastoupení hodnostních kategorií je obdobný. Při vědomí těchto údajů a za předpokladu, že množství zběhů v chybějících obdobích byla relativně setrvalá, se podle mého názoru můžeme domnívat, že celkový počet českých dezertérů za sedmileté války se mohl pohybovat někde okolo sedmi až sedmi a půl tisíce mužů.

6.3. Léta poválečná

Jak už jsem předeslal v úvodu této kapitoly, konsignace zachycující období mimo sedmiletou válku jsou velmi nečetné a nekompaktní, takže z nich v podstatě nelze vyvodit nějaké shrnující informace a uvádím je tedy především pro úplnost. Jediný ucelený celek představuje celkový seznam vojenských zběhů pocházejících z Čech za zbytek zpočátku ještě válečného roku 1763, tentokrát ovšem rozdělený nikoli podle měsíců, ale na základě příslušnosti zběhů k jednotlivým druhům vojsk:

období a typ vojska	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
3-12/1763 - pěchota ⁴⁷⁰	567	0 ⁴⁷¹	545 ⁴⁷²	22 ⁴⁷³	55
3-12/1763 - kyrysníci	49	0	49 ⁴⁷⁴	0	12
3-12/1763 - dragouni	27	0	25 ⁴⁷⁵	2 ⁴⁷⁶	7

je, jak vyplývá z tabulky, vcelku málo, a tak konečný součet lze považovat za víceméně věrný odraz skutečnosti.

⁴⁷⁰ Srov. seznam vojenských zběhů za březen až prosinec 1763. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 709, sign. D1/1-15, č. kart. 212. Totéž platí i pro zbytek tabulky.

⁴⁷¹ Absence rekrutů při poměrně vysokém celkovém počtu zběhů je poněkud zarážející, a proto se domnívám, že mohou být zahrnuti mezi řadové vojáky.

⁴⁷² Z toho 423 řadových vojáků, 43 granátníků, 26 svobodníků, 6 furýrních střelců, 1 praporečník, 31 tamborů, 13 pištců a 2 tesaři.

⁴⁷³ Z toho 19 kaprálů, 2 furýři a 1 kadet.

⁴⁷⁴ Z toho 45 řadových vojáků a 4 karabiníci.

⁴⁷⁵ Z toho 20 řadových vojáků a 5 jízdních granátníků.

⁴⁷⁶ 2 kaprálové.

Celkově tedy za mírové měsíce roku 1763 císařsko-královská armáda zaznamenala 643 případů zběhnutí českých vojáků,⁴⁷⁷ z nichž se 619 (96,27 %) řadilo k pěchotě a 24 (3,73 %) mezi poddůstojníky. Takovéto hodnoty jsou ještě celkem v souladu s počty za sedmiletou válku.

Zbývající roky pokrývají pouhé „střípky“, což je veliká škoda, protože především srovnání sedmileté války s válkou o bavorské dědictví by mohlo přinést zajímavé poznatky. Přesto uvádím alespoň to, co se mi podařilo dohledat, přičemž údaje, mnohdy časově značně vzdálené, shromažďuji do jedné tabulky v první řadě z důvodů přehlednosti. Případná specifika jednotlivých seznamů pak uvádím v poznámkách:

období	počet zběhů	rekruti	mužstvo	poddůstojníci	pluky
5/1765 ⁴⁷⁸	5 (4)	2 (2)	3 (2) ⁴⁷⁹	0	1
1-4/1766 ⁴⁸⁰	25 (2)	2 (0)	22 (2) ⁴⁸¹	1 (0) ⁴⁸²	7
3/1766 ⁴⁸³	22 (4)	0	20 (4) ⁴⁸⁴	2 (0) ⁴⁸⁵	4
3/1766 ⁴⁸⁶	16 (4)	1 (0)	15 (4) ⁴⁸⁷	0	4
3/1766 ⁴⁸⁸	37 (7)	2 (0)	34 (7) ⁴⁸⁹	1 (0) ⁴⁹⁰	12
3/1766 ⁴⁹¹	8 (2)	1 (0)	6 (1) ⁴⁹²	1 (1) ⁴⁹³	7
7/1777, 1+6/1778 ⁴⁹⁴	5	0	5 ⁴⁹⁵	0	1

⁴⁷⁷ Stejně jako i dříve v textu, adjektivum „český“ zde používám výhradně v geografickém slova smyslu, tedy jako výrazu vztahujícího se k Čechám coby části zemí Koruny české.

⁴⁷⁸ Srov. seznam vojenských zběhů, kteří uprchli z Baaden-Durlachova pěšího pluku během transportu rekrutů z Čech do Rakouského Nizozemí během 20.-29. května 1765. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 714, sign. D71, č. kart. 214.

⁴⁷⁹ Z toho 1 řadový voják (1), 1 svobodník (1) a 1 tambor (0).

⁴⁸⁰ Srov. seznam vojenských zběhů, kteří uprchli z pluků umístěných ve Vnitřních Rakousech, za leden až duben 1766. NA ČR Praha, 1. oddělení, ČG - mil., inv. č. 709, sign. D1/1-15, č. kart. 212.

⁴⁸¹ 22 řadových vojáků (2).

⁴⁸² 1 kaprál (0).

⁴⁸³ Srov. seznam vojenských zběhů, kteří uprchli z pluků umístěných v Rakouském Nizozemí, od 1. do 20. března 1766. Tamtéž.

⁴⁸⁴ Z toho 12 řadových vojáků (2), 7 svobodníků (1) a 1 tambor (1).

⁴⁸⁵ 2 kaprálové (0).

⁴⁸⁶ Srov. seznam vojenských zběhů, kteří uprchli z pluků umístěných v Horních a Dolních Rakousích, od 16. do 25. března 1766. Tamtéž.

⁴⁸⁷ Z toho 13 řadových vojáků (3) a 2 granátníci (1).

⁴⁸⁸ Srov. seznam vojenských zběhů, kteří uprchli z pluků umístěných v Čechách, od 21. do 31. března 1766. Tamtéž.

⁴⁸⁹ Z toho 32 řadových vojáků (7), 1 svobodník (0) a 1 tambor (0).

⁴⁹⁰ 1 kaprál (0).

⁴⁹¹ Srov. seznam vojenských zběhů, kteří uprchli z pluků umístěných v Uhrách, od 21. do 31. března 1766. Tamtéž.

⁴⁹² 6 řadových vojáků (1).

⁴⁹³ 1 kaprál (1).

6/1782 ⁴⁹⁶	62 (14)	neuveveno	neuveveno	neuveveno	18
-----------------------	---------	-----------	-----------	-----------	----

⁴⁹⁴ Srov. seznam vojenských zběhů za červenec 1777, leden a červen 1778. Tamtéž.

⁴⁹⁵ Z toho 4 řadoví vojáci a 1 svobodník.

⁴⁹⁶ Srov. seznam vojenských zběhů, kteří uprchli z pluků umístěných v Čechách, za červen 1782. Tamtéž. Tento seznam, spolu s výše uvedenými konsignacemi za březen 1766, je zajímavý tím, že se nachází na předtištěném formuláři. Pěkná ukázka toho, jak byrokratizace a snaha o maximální utřídnost dokumentů v této době pronikaly do všech agend státní správy habsburské monarchie.

Závěr

„Dne 2. januarii neb ledna [1756] byli 3 vojáci od regimentu Wallis pražského osazení z kasarmen z jich stokhausu za Oujezdskou bránu vyvedeni a jeden jako deserter byl oběšen.“⁴⁹⁷ Takto popsal měšťan a asesor rychtářského práva na Starém Městě pražském František Vácslav Felíř událost, při které ještě dalšího vojáka čekalo ostří popravčího meče za to, že smrtelně postřelil jistého chlapce, zatímco třetí provinilec musel z blíže neurčené příčiny podstoupit neblaze proslulou uličku. Je škoda, že jde zároveň o jeden z posledních zápisů v letopisu, dovedeném k bitvě u Lovosic v říjnu 1756, neboť kdyby se autor dožil zakrátko následující bitvy u Štěrbohol a obléhání Prahy, zajisté by podal velmi zajímavé a přínosné svědectví, dost možná i co se týče vojenských zběhů.

Když jsem si přečetl tento zápis, vyvolalo to ve mně zaražení a smíšené pocity. Jak je možné, že v době, kdy již několik let platilo rozhodnutí Marie Terezie o posílání dezertérů na dlouholeté nucené práce namísto jejich trestání na hrdle, mohlo dojít k popravě vojenského zběha? Na to se dá odpovědět různě, ale určitě nelze brát v potaz to, že by rozhodující osoba, ať už jí byl velitel setniny, plukovník nebo jakýkoli jiný důstojník, o tomto opatření nevěděla, tím více když pravidelně docházelo k jeho opětovnému zveřejňování prostřednictvím patentů. Koneckonců neznalost neomlouvá. Svou roli tak patrně mohla sehrát skutečnost, že ne všichni císařsko-královští důstojníci se cítili být vždy vázání oficiálními pravidly a řády, místo nichž dávali přednost tradičním nepsaným zvyklostem. Právě na jejich vymýcení, mezi jiným, cílily osvícenské vojenské reformy, které se však v této době stále nacházely ve svém raném stadiu a navíc je čekala válečná pauza. Nesmíme také zapomínat ani na vysoce pravděpodobnou možnost, že čím dále od Vídně, od centra, se vojenský útvar nacházel, tím menší tlak ze strany státních a vyšších vojenských autorit velitelé pocítovali, což je přirozeně mohlo vést k vlastnímu výkladu pravidel. Lze také předpokládat, že zběhl-li voják přímo v bitevní vřavě,

⁴⁹⁷ FELÍŘ, František Vácslav, *Letopis 1723-1756*, Praha 2011, s. 373.

mohl počítat s tím, že se málokomu z důstojníků, ale i z nezběhlých spolubojovníků, kteří si mohli jeho čin celkem po právu vykládat jako zradu v nejtěžší chvíli, bude chtít s ním nakládat ohleduplně.

V každém případě mi těchto několik Felířových slov dopomohlo k formulování cílů mé práce: Vzhledem k tomu, že se v podstatě nemohu odrazit od starších bádání, bude nejlepší, když se pro mě výchozím bodem stane oficiální, státní přístup k vojenským zběhům, abych se poučil o tom, jaká byla vlastně teorie a jak to mělo být v představách panovníků, jejich úředníků a přinejmenším některých vojenských činitelů. Nezastírám, že můj přístup má mezery, a už v žádném případě nemohu prohlašovat, že je výzkum kompletní. Množství pramenů, s nimiž jsem se setkal, by nejspíše vydalo na mnohem větší, jakož i časově a badatelsky mnohem náročnější práci, zdaleka jsem nevyužil všechny, takže budoucnost je v tomto ohledu otevřená.⁴⁹⁸ Domnívám se, že teprve ve chvíli, kdy by došlo k dostatečnému zmapování oné „oficiální“ problematiky, přišla by chvíle na pokus o zmapování „praxe“ v nejužším slova smyslu, tedy snahy o postihnutí až jednotlivých případů nebo náhledu na zběhy i z jiného než jen státního úhlu. Bylo by možné se například obrátit na archiválie vzniklé z činnosti krajských úřadů, které se o pronásledování dezertérů staraly přímo na základě pokynů z Prahy, anebo hledat zmínky o dané problematice v osobních písemnostech generálů nebo jiných důstojníků, zanechavších nějakou pozůstalost.⁴⁹⁹

Mám-li tedy výsledky své činnosti shrnout, pak říkám toto: Podstatnou část archiválií, které se dochovaly po nejvyšším českém zemském úřadu, jímž po zrušení místodržitelství byla reprezentace a komora v Království českém a později české gubernium,⁵⁰⁰ tvoří jeho vojenská agenda, a to i navzdory dřívějším skartacím. Dále, určitá část těchto materiálů se

⁴⁹⁸ Krom toho je nutné rovněž překročit území Čech a zahrnout do výzkumu přinejmenším Moravu a případně zbytek Slezska, aby se tak teritoriální působnost rozšířila na zbytek českých zemí.

⁴⁹⁹ To ale neznamená, že by prameny, užití pro tuto práci, byly odtržené od reality. Vzpomeňme například seznamy vojenských zběhů, z nichž se dozvídáme zcela konkrétní informace, jako jsou jejich jména či rodiště, od nichž lze další výzkum odrazit, pakliže by měl badatel chuť a trpělivost dohledávat o nich další doklady na krajské úrovni, pokud ovšem vůbec existují.

⁵⁰⁰ Nezapomínám ani na královskou deputaci, která krátkou dobu existovala souběžně s místodržitelstvím.

týká vojenských zběhů, jejich pronásledování, sepisování či nakládání s nimi. Veřejnost i úřady se o způsobu, jakým se vůči dezertérům má přistupovat, dozvídaly z tištěných patentů, na jejichž publikaci a realizaci mělo gubernium se svými předchůdci a nižšími instancemi dohlédnout. Zjistil jsem, že ony patenty se týkají jednak zběhů samotných, konkrétně jejich trestání a omilostňování, jednak trestání a odměňování obyvatel, kteří se provinili pomocí dezertérům, respektive projevíli svou loajalitu tím, že je dopadli a předali státu, aby je mohl potrestat. Prostřednictvím zveřejňování textů smluv, které představitelé habsburské monarchie uzavírali se zástupci jejích spojenců, se lidé rovněž dozvídali, co mají dělat, přijdou-li do styku se zběhy z cizí armády. Nařízení byla v tomto případě podobná, alespoň v tom smyslu, že se jim nesmí nijak pomáhat, naopak je třeba je zadržet a odevzdat; svá specifika si však vyžádal především způsob jejich vydávání a uhrazení nákladů, které zadržovateli vznikly.

Pokud jde o seznamy, neboli konsignace, vojenských zběhů, jejich studiem jsem byl schopen vypočítat přibližný počet vojáků pocházejících z Království českého, kteří zběhli z císařsko-královské armády během sedmileté války. Říkám přibližný, protože bohužel ani pro toto významné období se mi nepodařilo dohledat seznamy v úplnosti; je jich ale taková převážná většina, že si svůj odhad dovoluji považovat za vcelku věrohodný. V seznamech se dá rovněž sledovat, zda zběhové patřili k mužstvu, poddůstojníkům, anebo byli ještě pouhými rekruty. Kolem devíti desetin z nich patřilo k mužstvu,⁵⁰¹ což samo o sobě nepřekvapí, protože poddůstojníků bylo mnohem méně a logicky jako zkušenější a zasloužilí vojáci méně inklinovali k dezercím. Naproti tomu, podobně nízký počet rekrutů, můžeme-li věřit přesnosti seznamů, poněkud nahlodává vnucující se představu o velkém množství mužů, kteří utekli z vojny vzápětí poté, co se dali naverbovat. Nicméně i oni tvořili součást fenoménu vojenských zběhů, který patří k vojenství osmnáctého století úplně stejně, jako všechny jeho bitvy a války, na což bychom neměli zapomínat a podle toho jej vnímat.

⁵⁰¹ Což nutně neznamená, že jde pouze o v dnešním označení vojíny, i když řadoví vojáci mezi nimi jasně dominují. Viz tabulku hodnotí v šesté kapitole.

Prameny a literatura

Nevydané prameny

NÁRODNÍ ARCHIV ČESKÉ REPUBLIKY V PRAZE

- Oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí (1. oddělení)

- fond Cirkuláře a vyhlášky
- fond České gubernium - militare
- fond Sběrka patentů

Vydané prameny

FELÍŘ, František Václav, Letopis 1723-1756, Praha 2011.

Literatura

ANDRLE, Petr, BĚLINA, Pavel, ROMANÁK, Andrej, Olomouc - Domašov 1758, Praha - Litomyšl 1998.

BĚLINA, Pavel, Kolín 18. 6. 1757, Praha - Litomyšl 1997.

BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan P., Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X. 1740-1792, Praha - Litomyšl 2001.

BERÁNEK, Jiří, Absolutismus a konstitucionalismus v Čechách doby Velké francouzské revoluce. K otázce „české politiky“ Leopolda II., Praha 1989.

BERÁNEK, Karel, KOLLMANN, Josef, České gubernium. Díl VII. - militare. 1748-1835 (inventář archivního fondu), Praha 1960.

BLACK, Jeremy, Evropa osmnáctého století, Praha 2003.

ČEŠTÍ KRÁLOVÉ, ed. Marie Ryantová a Petr Vorel, Praha - Litomyšl 2008.

DANGL, Vojtech, SEGEŠ, Vladimír, Vojenské dejiny Slovenska. III. Zväzok. 1711-1914, Bratislava 1996.

DOBEŠ, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan, Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost, Praha 2005.

DUFFY, Christopher, The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780, New York 1977.

FIALA, Jiří, Pruská invaze na Moravu v letech 1741-1742 a její soudobé kulturní reflexe, Olomouc 1997.

FIALA, Zdeněk, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, ŠEBÁNEK, Jindřich, Česká diplomatika do roku 1848, Praha 1984.

FRANCEK, Jindřich, Chlumecké hrdelní příběhy, Praha 1993.

FRANCEK, Jindřich, Velké dějiny zemí Koruny české. Zločinnost a bezpráví, Praha - Litomyšl 2011.

HIML, Pavel, Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století, Praha 2007.

HISTORIE moderní války, ed. Charles Townshend, Praha 2007.

HRBEK, Jiří, Evropa a absolutismus v 17. a 18. století (1648-1789), Praha 2012.

KOLDINSKÁ, Marie, ŠEDIVÝ, Ivan, Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty, Praha 2008.

MAUR, Eduard, 12. 5. 1743. Marie Terezie. Korunovace na usmířenou, Praha 2003.

POČÁTKY českého národního obrození. Společnost a kultura v 70.-90. letech 18. století, sest. Josef Petráň, Praha 1990.

SKŘIVAN, Aleš, Evropská politika 1648-1914, Praha 1999.
STELLNER, František, Sedmiletá válka v Evropě, Praha 2000.
SVITÁK, Zbyněk, Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748-1782, Brno 2011.
TAPIÉ, Victor-Lucien, Marie Terezie a Evropa, Praha 1997.
VOGELTANZ, Jan, Malý slovník starého vojenského názvosloví, Praha - Litomyšl 2008.
VOJENSKÉ DĚJINY Československa. II. díl (1526-1918), red. Andrej Romaňák a Vojtech Dangl, Praha 1986.

Články

BĚLINA, Pavel, České dějiny. Slezské války a utváření moderního národního vědomí v českých zemích, in: Střední Evropa 12, 1996, č. 63, s. 100-107.
BĚLINA, Pavel, Kolínské dějství z pohledu "velké role" Bedřicha II., in: Práce muzea v Kolíně. Řada společenskovední 5, 1989, s. 119-132.
ROMAŇÁK, Andrej, Příspěvek k vojenským reformám v období osvícenského absolutismu, in: Historie a vojenství 34, 1985, č. 3, s. 101-102.
ROMAŇÁK, Andrej, Vojenské aspekty konskripce obyvatelstva nařízené v roce 1781, in: Studie k československým vojenským dějinám 9, 1980, č. 3-4, s. 3-23.
ROUBÍK, František, K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790, in: Sborník archivních prací 19, 1969, č. 1, s. 41-188.

Internetové zdroje

On-line faksimile josefínského trestního zákoníku. Dostupné na WWW:
<http://www.koeblergerhard.de/Fontes/Strafgesetz1787.pdf>.
- datum a čas poslední návštěvy: 25. června 2013, 16:25 SEČ

Seznam zkratk

CV: Cirkuláře a vyhlášky

ČG - mil.: České gubernium - militare

NA ČR: Národní archiv České republiky

PT: Sběrka patentů